Татарстан Республикасы “Лениногорск муниципаль районы” муниципаль берәмлеге
“Лениногорск шәһәренең 4нче балалар бакчасы” муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе

“Килешенгән”
4чне балалар бакчасы
өлкән тәрбиячесе
____________ З.Т.Валиуллина
09.01.2019ел.

“Раслыйм”
4нче балалар бакчасы мөдире
____________ Г.Я.Низамова
Приказ №27/19-ОД , 09.01.2019ел.

Мәктәпкәчә төп белем бирү программасы
Татарстан Республикасы “Лениногорск муниципаль районы” муниципаль берәмлеге “Лениногорск шәһәренең 4нче санлы балалар бакчасы” муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениясе өчен федераль стандарт таләпләренә туры килгән белем бирү документы булып тора.

2019 елның 9 гыйнвар аенда
Педагогик киңәшмәнең
4 нче номерлы протоколында
кабул ителде.

Программа эчтәлеге

1	**Программаның максатчан бүлеге**	бит
1.1	Аңлатма язуы	3
1.2	МББ ФДББС — мәктәпкәчә белем бирүнең федераль дәүләт белем бирү стандартына туры китерелгән максаты һәм бурычлары:	4
1.3.	Программаны формалаштыру принциплары һәм юллары	5
1.4	Яшь үзенчәлекләре	8
1.5	Программаны үзләштерүнең планлаштырылган нәтиҗәләре	16
1.6	Уен эшчәнлеге үсеше	19
2	**Эчтәлекле бүлек**	
2.1	Баланың хис-кичерешләре иминлеген тәэмин итү өчен предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре	23
2.2	«Социаль-коммуникатив үсеш» белем бирү өлкәсе	25
2.3	«Танып белү үсеше» белем бирү өлкәсе	38
2.3.1	Танып белү эшчәнлеген үстерү өчен шартлар тудыру	38
2.4	«Сөйләм үсеше»белем бирү өлкәсе	58
2.5	«Сәнгати-зыялы үсеш» белем бирү өлкәсе	66
2.6	«Физик үсеш» белем бирү өлкәсе	84
3	*Программаның вариатив өлеше*	89
4	**Оештыру бүлеге**	93
4.1	Программаны гамәлгә ашыруның формаларын, ысулларын, алымнарын һәм чараларын тасвирлау	99
	Кулланылган кыскартулар исемлеге	100

1. ПРОГРАММАНЫҢ МАКСАТЧАН БҮЛЕГЕ

1.1 АҢЛАТМА ЯЗУЫ

Балалар бакчкасы эше нигезендә Н.Е. Веракса, Т.С. Комарова, М.А. Васильева редакциясендәге «ТУГАННАН АЛЫП МӘКТӘПКӘЧӘ» мәктәпкәчә төп белем бирү программасы ята.

Мәктәпкәчә төп белем бирү программасы Татарстан Республикасы “Лениногорск муниципаль районы” муниципаль берәмлеге “Лениногорск шәһәренең 4нче санлы балалар бакчасы” муниципаль бюджет мәктәпкәчә белем бирү учреждениясе (аннары МБМББУ “4 нче санлы балалар бакчасы”) өчен инновацияле белем бирү программа документы булып тора.

«ТУГАННАН АЛЫП МӘКТӘПКӘЧӘ» программасы МББ ФДББС нигезендә эшләнгән (1155 нче номерлы 2013 ел 17 октябрь приказы). Программа алдындагы бурычы булып педагогларга укыту-тәрбия процессын ФДББС таләпләренә туры китереп оештырырга ярдәм итү.

Программаның төп максатлары — баланың мәктәпкәчә балачагын тулыканлы уздыру өчен уңай шартлар тудыру, шәхеснең база культурасы нигезләрен формалаштыру, яшь һәм индивидуаль үзенчәлекләрне исәпкә алып, психик һәм физик сыйфатларны һәрьяклап үстерү, хәзерге җәмгыятьтәге тормышка әзерләү, уку эшчәнлегенә алшартлар формалаштыру, мәктәпкәчә яшьтәге баланың тормыш иминлеген тәэмин итү.

Программада баланың шәхесен үстерүгә, балаларның сәламәтлеген ны-гытуга һәм саклауга, шулай ук мәктәпкәчә яшьтәге балаларда патриотизм, актив тормыш позициясе, тормышта килеп туган төрле хәлләрдән чыгу юлларын таба белү, традицион кыйммәтләргә карата хөрмәт кебек сыйфатлар тәрбияләүгә аеруча игътибар бирелә.

Психолог-педагогик эшнең эчтәлеге биш юнәлешкә бүленгән (аннары белем бирү өлкәсе):

1. “Социаль коммуникатив үсеш” белем бирү өлкәсе (барлык шөгыльләрдә һәм режим вакытларында)
2. “Танып белү үсеше” белем бирү өлкәсе (танып белү шөгылендә һәм режим вакытларында)
3. «Сөләм үсеше» белем бирү өлкәсе (ана теле, рус теле шөгылендә һәм режим вакытларында)
4. «Сәнгати-эстетик үсеш» белем бирү өлкәсе (рәсем, әвәләү, ябыштыру, музыка шөгылендә һәм режим вакытларында)
5. «Физик үсеш» белем бирү өлкәсе (хәрәкәт эшчәнлеге шөгылендә һәм режим вакытларында)

1.2 МББ ФДББС — мәктәпкәчә белем бирүнең федераль дәүләт белем бирү стандартына туры китерелгән максат һәм бурычлар:

Максат: баланың мәктәпкәчә балачагын тулыканлы уздыру өчен уңай шартлар тудыру, шәхеснең база культурасы нигезләрен формалаштыру, яшь һәм шәхси үзенчәлекләрен исәпкә алып, психик һәм физик сыйфатларын һәрьяклап үстерү, хәзерге җәмгыятьтәге тормышка әзерләү, уку эшчәнлегенә алшартлар тудыру, мәктәпкәчә яшьтәге баланың тормыш иминлеген тәэмин итү.

Бурычлар:

1. һәрбер баланың физик һәм психик сәламәтлеген, хис-кичерешләре иминлеген саклау һәм ныгыту.
2. Мәктәпкәчә яштәге баланың яшәү урынына, җенесенә, милләтенә, теленә, социаль статусына, психофизиологик һәм бүтән үзенчәлекләреннән (шулай ук чикләнгән сәламәтлек мөмкинлекләре булган) бәйсез рәвештә һәрьяклап тулы үсешен һәм тигез мөмкинлекләрен тәэмин итү.
3. Мәктәпкәчә төп белем бирү программаларының һәм башлангыч белем бирү программаларының дәвамчанлыгын тәэмин итү.
4. Балаларның үз-үзе белән, бүтән балалар, олылыр белән мөнәсәбәтендә яшь һәм шәхси үзенчәлекләреннән чыгып, үсеш өчен уңай шартлар тудыру, һәр баланың, шәхес буларак, иҗади сәләтен һәм мөмкинлекләрен үстерү.
5. Кеше, гаилә, җәмгыять мәнфәгатьләрен күздә тотып, укыту һәм тәрбия бирүнең рухи әхлакый, социомәдәни кыйммәтләренең һәм җәмгыятьтә кабул ителгән кагыйдәләренең һәм нормаларының максатчан белем бирү процессына берләшүе.
6. Балаларда шәхеснең гомуми үсеш дәрәҗәсен формалаштыру, җаваплылык, мөстәкыйльлек, сәләтлелек, физик, зыялылык, зәвыклылык, әхлак һәм иҗтимагый үсеш формалаштыру.
7. Белем бирү программалырының һәм мәктәпкәчә белем бирүне оештыру формаларының төрлелеген һәм күпкырлылыгын тәэмин итү
8. Баланың яшенә, шәхесенә, психологик һәм физиологик үзенчәлекләреннә туры килүче социомәдәни мохит булдыру.
9. Гаиләгә психолог-педагогик ярдәм итүне тәэмин итү һәм ата-аналарның үсеш, белем бирү, сәламәтлек саклау һәм ныгыту мәсьәләрендә хәбәрдарлыгын арттыру.
10. Тәрбия- белем бирү процессының нәтиҗәлелеген арттыру максатыннан педагогик һәм иҗтимагый берләшмәләрнең балалар бакчасы белән хезмәттәшлеген арттыру.

1.3. Программаны формалаштыру принциплары һәм юллар

- Программада белем бирүнең бала шәхесен формалаштыруны тәэмин итүче һәм педагогны аның шәхси үзенчәлекләренә юнәлтүче үстерү функциясе беренче планга чыга, бу балачакның мәктәпкәчә чорының үзкыйммәтен тану турындагы хәзерге фәнни «Мәктәпкәчә тәрбия концепциясе»нә (авторлары В.В. Давыдов, В.А. Петровский һ.б.) туры килә.

- Программа балага карата гуманлылык һәм шәхес итеп карау мөнәсәбәтләрендә төзелгән һәм анық һәрьяклы үсешенә, рухи һәм гомумкешелек кыйммәтләрен, шулай ук сәләтләрен һәм интегратив сыйфатларын формалаштыруга юнәлтелгән.
- Программада балаларның белемен катгый регламентацияләү һәм укытуда предметлы үзәкләштерү юк.
- Программа мәктәпкәчә белем бирүнең илкүләм иң яхшы традицияләренә, анық фундаментальлегенә: балаларның тормышын саклау һәм сәламәтлеген ныгыту буенча бурычларны комплекслы хәл итүгә; һәрьяклы тәрбиягә; балалар иҗат эшчәнлегенең төрле төрләрен оештыру нигезендә үсешне баетуга (амплификацияләү) юнәлтелгән.
- Программада мәктәпкәчә яшьтәге балалар өчен төп әһәмияткә ия уен эшчәнлегенә аерым урын бирелә .

Тәрбия һәм психик үсеш икесе аерым, бер-берсе белән бәйләнмәгән процесс буларак карала алмыйлар, әмма бу очракта «тәрбия бала үсешенең кирәкле һәм гомумкүләм формасы сыйфатында хезмәт итә»

Программада баланы туганнан алып мәктәпкәчә тәрбияләүнең һәм аңа белем бирүнең барлык төп эчтәлек юнәлешләре комплекслы күрсәтелә.

Программа мәдәни ярашканлык принцибына корылган. Әлеге принципны гамәлгә ашыру белем бирүдә милли кыйммәтләрне һәм традицияләрне исәпкә алуны тәэмин итә, рухи-әхлакый һәм эмоциональ тәрбия бирүдәге
җитешсезлекләрдән арынырга булыша. Белем бирү баланы кешелек мәдәниятенең төп компонентларына (белем, әхлак, сәнгать, хезмәт) якынайту процессы буларак карала.

Программа материалын сайлауның төп критерие — анық тәрбияви кыйммәте, кулланылган мәдәният әсәрләренең (илебез, шулай ук чит илләр классикасы һәм халык иҗаты) югары сәнгатьлелек дәрәҗәсе, мәктәпкәчә балачакның һәрбер этабында баланың һәрьяклы сәләтләрен үстерү мөмкинлеге

«Туганнан алып мәктәпкәчә» программасы:

• баланың үсешенә ирешүне максат итеп куйган үсешкә китерүче белеем бирү принцибына туры килә;

• фәнни нигезләнгәнлек һәм гамәлдә кулланучанлык принципларын исәпкә ала (Программаның эчтәлеге яшь чорлары психологиясе һәм мәктәпкәчә педагогиканың төп нигезләмәләренә туры килә һәм, тәҗрибәләр күрсәткәнчә, массакүләм мәктәпкәчә белем бирү практикасында уңышлы гамәлгә ашырыла ала);
• тулылык, зарурлык һәм җитешлелек критерийларына туры килә (җитәрлек күләмдә «минимум» материал кулланганда, куйган максатлар һәм бурычларны хәл итәргә мөмкинлек биреп);
• мәктәпкәчә яшьтәге балаларга белем бирү процессының тәрбияви, үсеш һәм укыту максатлары һәм бурычлары бергәлеген тәэмин итә, аларны гамәлгә ашыру барышында мәктәпкәчә яшьтәге балалар үсешенең нигезен тәшкил итүче сыйфатлар формалаша;
• балаларның яшь мөмкинлекләренә һәм үзенчәлекләренә, белем бирү өлкәләренең үзенчәлегенә һәм мөмкинлекләренә туры китереп, белеем бирү өлкәләренең интеграциясе принцибын исәпкә алып төзелә;
• белем бирү процессын коруның комплекслы-тематик принцибына нигезләнә;
• программалы белем бирү бурычларын өлкәннәр һәм балаларның уртак эшчәнлегендә һәм мәктәпкәчә яшьтәге балаларның мөстәкыйль эшчәнлегендә хәл итүне турыдан-туры белем бирү эшчәнлеге кысаларында гына түгел, мәктәпкәчә белем бирүнең үзенчәлегенә туры китереп, режим моментларын уздырган вакытта да күздә тота;
• белем бирү процессын балалар белән эшләүнең яшь үзенчәлекләренә туры килгән формаларын куллану аша оештыруны күздә тота. Мәктәпкәчә яшьтәге балалар белән эшләүнең төп формасы һәм алар эшчәнлегенең әйдәп баручы төре булып уен исәпләнә;
• төбәк үзенчәлекләренә бәйле рәвештә белем бирү процессын төрлеләндерүгә юл куя;
• мәктәпкәчә яшьтәге барлык төркемнәр арасында һәм балалар бакчасы белән мәктәп арасында дәвамчанлыкны саклауны исәпкә алып төзелде.

<u>Программага хас үзенчәлекләр:</u>

- **Бала шәхесен үстерүгә юнәлгәнлек**

Программаның өстенлеге — ирекле, үз-үзенә ышанган, актив тормыш позициясенә ия, тормыштагы төрле хәлләрдән чыгу юлларын табуга иҗади килергә омтылган, үз фикере булган һәм аны яклый белә торган кеше тәрбияләү.

- **Программаның патриотик юнәлгәнлеге**

Программада балаларда Туган илгә карата мәхәббәт, патриотик хисләр, Ватанның казанышлары белән горурлану, Россиянең героик үткәне һәм бәхетле киләчәге булган күпмилләтле бөек ил икәнлегенә ышаныч тәрбияләүгә зур игътибар бирелә.

- **Әхлакый тәрбиягә, традицион кыйммәтләрне яклауга юнәлгәнлек**

Ата-анага мәхәббәт, өлкәннәргә ихтирам, кечкенәләргә, олы яшьтәге кешеләргә карата кайгыртучан мөнәсәбәт кебек традицион кыйммәтләргә хөрмәт тәрбияләү; традицион гендер күзаллаулары булдыру; балаларның үз гамәлләрендә уңай үрнәккә иярү омтылышын тәрбияләү.

- **Алга таба укуны дәвам итү максатын кую**

Программа балаларда танып белү кызыксынучанлыгын үстерүгә, белеем алу омтылышына, алга таба бөтен тормышы буена укуга (мәктәптә, институтта һ.б.) карата уңай мотивациягә; барлык кешеләргә дә белем алырга кирәклекне аңлауга юнәлтелгән. Белем алуга карата аны иң мөһим тормыш кыйммәтләренең берсе итеп карауны формалаштыру.

- **Балаларның сәламәтлеген саклауга һәм ныгытуга юнәлгәнлек**

Программа тәрбиячеләр алдына куя торган төп бурычларның берсе — балаларның сәламәтлеген саклау һәм ныгыту, аларда сәламәт яшәү рәвеше турында гади күзаллау булдыру, уңай гадәтләр, шул исәптән дөрес туклану гадәте, хәрәкәт эшчәнлегенә ихтыяҗ тәрбияләү.

- **Баланың шәхси үзенчәлекләрен исәпкә алуга юнәлгәнлек**

Программа һәрбер баланың хис-кичерешләре иминлеген тәэмин итүгә юнәлтелгән, аңа исә тормыш эшчәнлеген оештыру мәсьәләләрендә дә (көндәлек режимны баланың шәхси үзенчәлекләренә якынайту һ.б.), бала белән үзара аралашу күренешләрендә һәм ысулларында да (аның аерым шәхес бубуына карата хөрмәт, хис-кичереше халәтләренә игътибарлылык, үз-үзенә ихтирамлылык хисләрен яклау һ.б. ш.) балаларның шәхси үзенчәлекләрен исәпкә алу хисабына ирешелә.

- **<u>Программаның структурасы үзенчәлекләре</u>**

«Туганнан алып мәктәпкәчә» программасы структурасында иң әһәмиятлесе — тәрбия һәм белем бирү принцибы: Программада психологик-педагогик эшнең эчтәлеге һәркайсында психологик-педагогик эшнең төп максатлары һәм бурычлары, шулай ук эчтәлеге билгеләнгән белем бирү өлкәләре буенча бәян ителә. Белем бирү өлкәләрендә психологик-педагогик эшнең эчтәлеге тематик блоклар буенча бирелә, аларда материал яшь төркемнәренә карап урнаштырылган. Программаның мондый төзелеше бала үсешенең вакыт арасындагы перспективасын күрергә, программа эчтәлеген сайлауга сыгылмалы якын килергә мөмкинлек бирә, вариатив өлешне кертүне гадиләштерә.

- **<u>Баланың үсеш дәрәҗәсен исәпкә алып программа эчтәлеген сыгылмалы сайлау</u>**

Һәр тематик блокта материал яшь төркемнәре буенча тәкъдим ителә. Мәктәпкәчә яшьтәге баланың әхлакый сыйфатларының вакыт арасындагы үсеш перспективасын күрергә мөмкинлек бирә, ул исә педагогка үз эшендә балаларның шәхси үзенчәлекләрен тулырак исәпкә алырга, баланың яшенә бәйле тәкъдимнәргә караганда, аның шәхси үсеш дәрәҗәсенә таянып бурычлар билгеләргә ярдәм итә.

- **Барлык яшь чорларын колачлау (туганнан алып мәктәпкәчә)**

«Туганнан алып мәктәпкәчә» программасының өстенлекләренә, һичшиксез, аның балаларның физик һәм психик үсешенең барлык яшь чорларын колачлавын кертергә кирәк: кече яшьтәгеләр (1,5 яшьтән 3 яшькә кадәр: беренче һәм икенче кече яшьтәгеләр төркеме); мәктәпкәчә яшьтәгеләр (3 яшьтән алып, мәктәпкәчә яшьтәгеләр: кечкенәләр, уртанчылар, зурлар һәм мәктәпкә әзерлек төркемнәре).

- **Вариатив өлешне кертүнең гадилеге**

Программаның эчтәлеген тематик блоклар буенча бәян итү ТББПн язганда вариатив өлешне (белем бирү процессында катнашучылар формалаштыра торган өлеш) җиңел формалаштырырга мөмкинлек бирә — белем бирү оешмасының төрлелеген, өстенлекле юнәлешләрне исәпкә алырга, төбәк компонентын кертергә һ.б.

- **Уен эшчәнлеген үстерү буенча аерым бүлек булу**

Гамәлдәге МББ ФДББСнда уен эшчәнлеге бер генә белем бирү өлкәсенә дә кертелмәгән иде. Бу мәктәпкәчә яшьтә уенның әйдәп баручы эшчәнлек булуы һәм аерым бер өлкәдә генә түгел, ә тулаем психологик-педагогик эштә катнашырга тиешлеге белән аңлатыла.

- **Тәрбияләнүчеләрнең гаиләләре белән үзара багланыш**

Программа гаиләнең гадәти булмаган тәрбия институты буларак кыйммәтен һәм тәрбияләнүчеләрнең гаиләләре белән җаваплы һәм тыгыз мөнәсәбәтләр булдыру кирәклеген ассызыклый.

1.4 Яшь үзенчәлекләре

Беренче кечкенәләр төркеме яшьтәгеләр төркеме
(2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

Яшәешнең өченче елында балалар мөстәкыйльрәк булалар. Предметлы эшчәнлек, баланың һәм өлкән кешенең эшлекле хезмәттәшлеге үсеше дәвам итә; аңга кабул итү, сөйләм, үз-үзеңне ирекле тотышның башлангыч формалары, күрсәтмә-гамәли фикерләү камилләштерелә, ел ахырында күрсәтмә-образлы фикерләү нигезләре барлыкка килә. Предметлы эшчәнлекнең үсеше төрле предметлар белән эш итүнең культуралы ысулларын үзләштерү белән бәйле. Тәңгәлләштерүче һәм эш коралы кулланыла торган гамәлләр камилләштерелә. Кораллы гамәлләр башкару сәләте, өлкәннәр тарафыннан тәкъдим ителүче, охшату өчен объект кына булып калмыйча **баланың үз активлыгын көйләүче үрнәк** буларак та алга чыгучы модель нигезендә активлыкның натураль формаларын культуралы формаларга үзгәртеп, ирекләкне үстерә. Өлкәннәр белән уртак предметлы эшчәнлек барышында **сөйләмне аңлау үсеше дәвам итә.** Сүз ситуациядән аерыла һәм мөстәкыйль мәгънә ала. Әйләнә-тирәлек чикләрендә ориентлашып, балалар тирәлектәге предметларның атамаларын үзләштерүне дәвам итәләр,

өлкәннәрнең телдән әйтелгән йомышларын үтәргә өйрәнәләр. Аңлаешлы сүзләр саны күпкә арта. Өлкәннәрнең балага мөрәҗәгате нәтиҗәсендә үз-үзеңне тотуны көйләү камилләштерелә, бала күрсәтмәне генә түгел, өлкәннәрнең сөйләвен дә аңлый башлый.

Балаларның сөйләме актив үсеш кичерә. Өч яшь тулганда, алар төп грамматик структураларны үзләштерәләр, кушма һәм иярченле кушма җөмләләр төзергә тырышалар, өлкән кеше белән сөйләшкәндә, асылда барлык сүз төркемнәрен кулланалар. Актив сүзлек чама белән 1500–2500 сүзгә кадәр җитә.

Яшәешнең өченче елы ахырына сөйләм баланың яшьтәшләре белән аралашу чарасына әверелә. Бу яшьтә балаларда эшчәнлекнең яңа төрләре (уен, рәсем ясау, төзү) формалаша. Уен процессуаль характерда була, аның төп эчтәлеге — чынбарлыкка якынайтылган предметлар белән башкарулы гамәлләр. **Яшәешнең өченче елы уртасында алмаш предметлар белән гамәлләр киң кулланыла.** Үз сурәтләү эшчәнлеге барлыкка килү баланың инде **нинди дә булса предметны сурәтләү ниятен формалаштырырга сәләтле булуын** күрсәтә. Кешене «баш-аяк» — түгәрәк һәм аңа тоташкан сызыклар рәвешендә сурәтләү типик булып тора.

Яшәешнең өченче елында күрү һәм ишетү юнәлешләре камилләшә, бу балаларга берничә биремне хатасыз үтәргә мөмкинлек бирә: 2–3 предметтан формасы, зурлыгы һәм төсе буенча аерып сайлау; көйләрне аерып тану; җырлау. **Ишетеп кабул итү,** барыннан да бигрәк **фонематик ишетү камилләшә.** Өч яшькә җиткәндә, балалар туган телдәге барлык авазларны да кабул итәләр, тик аларны шактый бозып әйтәләр.

Фикерләүнең төп формасы — күрсәтмә-гамәли. Аның төп үзенчәлеге шунда ки: бала тормышында килеп туган проблемалы хәлләр предметлар белән реаль гамәлләр аша чишелә.

Яшәешнең өченче елы ахырына балаларда күрсәтмә-образлы фикерләү яралгылары барлыкка килә. Предметлы уен эшчәнлеге барышында бала үз алдына максат куя, гамәлләренең планын билгели һ.б. Бу яшьтәге балалар өчен сәбәпләрне төшенеп бетмәү, сүлпәнлек, кичереш һәм теләкләренең килеп туган хәлләргә бәйлелегенә хас. Балалар яшьтәшләренең хис-кичерешләре халәтенә җиңел кушылып китәләр. Әмма бу чорда **үз-үзен тотуның ирекле елеге дә барлыкка килә башлый.** Ул кораллы гамәлләр һәм сөйләм үсеше белән бәйле. Балаларда горурлык һәм оялу хисләре барлыкка килә, исем һәм җенес белән тиңләштерүгә бәйле үзаң элементлары формалаша башлый. Кече яшь 3 яшьлекләр кризисы белән тәмамлана. Бала үзен өлкәннәрдән аерылып торучы аерым кеше буларак таный. Анда «Мин» образы барлыкка килә. Кризис тискәрелек, кирелек, зурлар белән аралашу, бозылу һ.б. белән бара. Кризис берничә айдан ике елга кадәр дәвам итәргә мөмкин.

Икенче кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

3–4 яшендә бала әкренләп гаилә даирәсе чикләреннән чыга. Аның аралашуы аерым хәлләргә генә бәйле булмый башлый. Өлкән кеше, бала өчен гаилә әгъзасы гына булып калмыйча, билгеле бер иҗтимагый вазифа йөртүчегә әверелә. Баланың шундый ук фазифаны башкару теләге, аны тормышка ашыру мөмкинлекләре белән каршылыкка китерә. Бу каршылык мәктәпкәчә яшьтә эшчәнлекнең әйдәүче төренә әверелүче уен үсеше аша хәл ителә.

Шартлылык — уенның төп үзенчәлеге; бертөрле гамәлләрне бертөрле предметлар белән башкару аларны башка предметлар белән башкарылучы башка гамәлләргә кертүне күздә тота. Мәктәпкәчә яшьтәге кечкенәләр уенының төп эчтәлеге уенчыклар һәм алмаш уенчыклар белән эш итүдән гыйбарәт. Уенның дәвамлылыгы зур түгел. Мәктәпкәчә яшьтәге кечкенәләр бер-ике рольле һәм гади, җәенке булмаган сюжетлы уен белән чикләнәләр. Бу яшьтә кагыйдәле уеннар формалаша гына башлый.

Баланың сурәтләү эшчәнлеге аның предмет турындагы күзаллауларына бәйле. Бу яшьтә әлеге күзаллаулар формалаша гына башлыйлар. График образлар ярлы. Бериш балаларның рәсемнәрендә детальләр булмый, башкаларның рәсемнәре күбрәк детальләштерелгән булырга мөмкин. Балалар инде төс кулланырга мөмкин.

Вак моторика үсеше өчен әвәләп ясау зур әһәмияткә ия. Мәктәпкәчә яшьтәге кечкенәләр өлкән кеше җитәкчелегендә гади предметларны әвәләп ясарга сәләтле. Аппликациянең аңга кабул итү үсешенә уңай йогынты ясавы мәгълүм. Бу яшьтә балалар аппликациянең гади төрләрен башкара алалар. Мәктәпкәчә яшьтәге кечкенәләр конструкцияләү эшчәнлеге үрнәк буенча һәм уйланылганча катлаулы булмаган корылмалар төзү белән чикләнә.

Бу яшьтә перцептив эшчәнлек үсеш кичерә. Балалар эталон алды берәмлекләрен (предэталон) — аңга кабул итүнең индивидуаль берәмлекләрен файдаланудан сиземләү эталоннарына — аңга кабул итүнең культура буларак үзләштерелгән чараларына күчәләр. Мәктәпкәчә яшьтәге кечкенәләр төркеменнән кучү ахырына балалар 5 һәм күбрәк формадагы предметларны, 7 һәм күбрәк төсне кабул итәргә, предметларны зурлыклары буенча аерырга, балалар бакчасы төркемендә һәм, белем бирү процессын билгеле бер тәртиптә оештырганда, бөтен мәктәпкәчә учреждение бинасында да ориентлашырга сәләтле.

Хәтер һәм игътибар үсеш кичерә. Өлкәннәр соравы буенча балалар 3–4 сүзне һәм предметларның 5–6 атамасын истә калдыра алалар. Мәктәпкәчә кечкенәләр яше ахырына алар яраткан әсәрләреннән зур өзекләрне истә калдырырга сәләтле.

Күрсәтмә-гамәли фикерләү үсеше дәвам итә. Ситуацияләрне үзгәртү күп очракларда көтелгән нәтиҗәне исәпкә алып, максатчан сынаулар нигезен дә гамәлгә ашырыла. **Мәктәпкәчә яшьтәге балалар предметлар арасындагы кайбер яшерен бәйләнешләрне һәм мөнәсәбәтләрне билгеләргә сәләтле.** Мәктәпкәчә яшьтәге кечкенәләрдә хыял үсеше башлана. Уенда, бер төрле объектлар башкаларын алыштырганда, хыял аеруча ачык чагыла. Балаларның үзара мөнәсәбәтләре нормалар һәм кагыйдәләр белән бәйле. Максатчан йогынты нәтиҗәсендә балалар чагыштырмача күп санда нормалар үзләштерә алалар, ул нормалар шәхси гамәлләрне һәм башка балаларның гамәлләрен бәяләү өчен нигез хасил итәләр.

Балаларның үзара мөнәсәбәтләре уен эшчәнлегендә ачык чагыла. Актив рәвештә үзара багланышларга керүгә караганда, алар янәшә уйнауга ныграк тартылалар. Шулай да әлеге яшьтә үк үзара мөнәсәбәтләрне тотрыклы рәвештә сайлап кору күзәтелергә мөмкин. Балалар арасындагы низаглар башлыча уенчыклар аркасында килеп чыга. **Баланың яшьтәшләре төркемендәге урыны күп очракта тәрбияче фикере белән билгеләнә.** Мәктәпкәчә кечкенәләр яшендә чагыштырмача гади ситуацияләрдә үз-үзеңне тоту мотивларының бер үк вакытта бер үк нәрсәгә буйсындырылганлыгын күзәтергә мөмкин. Үз-үзеңне тоту белән аңлы рәвештә идарә итү әле формалаша гына башлый;

күпчелек җәһәттә **баланың үз-үзен тотышы ситуацияләргә бәйле.** Шул ук вакытта баланың, телдән бирелгән күрсәтмәләргә кушылып, омтылышларын үзе үк чикләү очракларын күзәтергә мөмкин.

Үз-үзеңне бәяләү үсеше башлана, бу очракта балалар күбесенчә тәрбияче бәяләмәсенә яраклашалар. Шулай ук аларда җенси тиңләштерү үсеше дәвам итә, бу исә сайлап алынган уенчыклар һәм сюжетлар асылында чагылыш таба.

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

Мәктәпкәчә урта яшьтәге балаларның уен эшчәнлегендә үзара рольләр бәйләнешләре барлыкка килә. Бу исә мәктәпкәчә яшьтәге балаларның үзләрен кабул ителгән рольдән аера башлауларын күрсәтә. Уен барышында рольләр алмашынырга мөмкин. Уен гамәлләре балаларның үзләре өчен түгел, уен мәгънәсе өчен башкарыла башлый. Балаларның уендагы һәм чынбарлыктагы арадашлыгы бер-берсеннән аерыла.

Сурәтләү эшчәнлеге шактый зур үсеш кичерә. Рәсем предметлы һәм детальләштерелгән төс ала. Кешенең график сурәте гәүдә, күзләр, авыз, борын, чәчләр, кайбер чакта кием һәм аның детальләре булуы белән сыйфатлана. **Сурәтләү эшчәнлегенең техник ягы камилләшә.** Балалар төп геометрик фигураларны ясый, кәгазьдән кайчы белән кисеп ала, сурәтләрне кәгазьгә ябыштыра алалар һ.б.

Төзү эшчәнлеге катлаулана. Корылмалар 5–6 детальдән торырга мөмкин. Бала үзе уйлаганча төзү күнекмәләре, шулай ук гамәлләрнең эзлеклелеген уйлап эшләү барлыкка килә.

Баланың хәрәкәтләнү өлкәсе вак һәм эре моториканың уңай үзгәрешләр белән сыйфатлана. Җитезлек, хәрәкәтләр координациясе үсеш кичерә. Балалар бу яшьтә, үзләреннән кечерәкләргә караганда, тигезлекне яхшырак саклыйлар, кечерәк киртәләр аша атлап чыгалар. Туплы уеннар катлаулана.

Мәктәпкәчә яшьтәгеләрнең уртанчылар төркеменнән күчү ахырына балаларның эшне аңлап кабул итүе югарырак баскычка күтәрелә. Балалар теге яки бу предметка охшаган форманы атау сәләтенә ия булалар. Катлаулы мәсьәләләрдә гади формаларны аерып ала һәм гади формалардан катлаулы мәсьәләләр торгыза алалар. Балалар предметлар төркемнәрен сиземләнүче билге (зурлык, төс) буенча тәртипкә салырга; биеклек, озынлык һәм киңлек кебек параметрларны аерырга сәләтле.

Тирәлектә ориентлашу камилләшә.

Хәтер күләме үсә. Балалар 7–8 предметның атамасын истә калдыралар. **Ирекле хәтер сәләте үсә башлый:** балалар истә калдыру биремен кабул итәргә сәләтле, өлкәннәр кушкан йомышларны хәтерлиләр, зур булмаган шигырьләр ятлый алалар һ.б.

Образлы фикерләү үсә башлый. Балалар, катлаулы булмаган мәсьәләләрне чишү өчен, схемалаштырылган гади сурәтләр кулланырга сәләтле. Мәктәпкәчә яшьтәге балалар схема буенча төзи, лабиринт мәсьәләләрне чишә алалар. Алдан күзаллау сәләте үсеш кичерә. Объектларның тирәлектә урнашулары буенча балалар аларның үзара тәэсир итешүе нәтиҗәсендә нәрсә булачагын әйтә алалар. Ләкин бу очракта аларга башка күзәтүче позициясенә басу һәм образны эчке планда үзгәртү кыен бирелә.

Хыял алга таба үсеш кичерә. Аның оригинальлек һәм ирекле лек кебек үзенчәлекләре формалаша. Балалар бирелгән темага мөстәкыйль рәвештә әкият уйлап чыгара алалар.

Игътибарның тотрыклылыгы арта. Бала 15–20 минут дәвамында тупланып эшли ала. Ул ниндидер гамәлләр кылганда, хәтерендә катлаулы булмаган шартны саклап торырга сәләтле.

Мәктәпкәчә урта яшьтә авазларны әйтү һәм дикция яхшыра. **Сөйләм балалар активлыгы предметына әверелә.** Балалар уңышлы рәвештә хайваннар тавышларын охшатып кабатлыйлар, интонация белән теге яки бу персонажларның сөйләмнәрен күрсәтә алалар. Сөйләмнең структурасы, рифмалар аларда кызыксыну уята.

Сөйләмнең грамматик ягы үсеш кичерә. Мәктәпкәчә яшьтәге балалар грамматик кагыйдәләр нигезендә сүзләр иҗат итү белән шөгыльләнәләр.

Балалар бер-берсе белән аралашканда, аларның сөйләменә ситуациягә бәйлелек хас, өлкән кеше белән аралашканда, баланың сөйләме ситуациягә бәйсез рәвеш ала.

Бала һәм өлкән кеше аралашуының эчтәлеге үзгәрә. Ул баланың конкрет халәте чикләреннән чыга. **Танып белү әйдәүче мотивка әверелә.** Бала аралашу процессында алган мәгълүмат катлаулы һәм аңлау өчен кыен булырга мөмкин, әмма ул аңарда кызыксыну уята.

Балаларда өлкән кеше ягыннан ихтирам ителү ихтыяҗы формалаша, алар өчен аның мактавы аеруча мөһим булып чыга. Бу исә балаларның кисәтүләргә карата артык үпкәләүчәнлегенә китерә. **Артык үпкәләүчәнлек яшь феномены булып тора.**

Яшьтәшләре белән үзара мөнәсәбәтләргә сайланганлык хас, бу бер баланы икенчесенә караганда якынрак итүдә күренә. Уеннар уйнаганда даими партнерлар барлыкка килә. **Төркемнәрдә лидерлар аерылып чыга башлый.**

Көндәшлек, ярышучанлык барлыкка килә. Соңгысы үзеңне башкалар белән чагыштыру өчен мөһим, ул «Мин» образының үсешенә, аны детальләштерүгә китерә.

Яшьнең төп казанышлары уен эшчәнлеге үсеше белән, роль һәм чынбарлык арасында үзара бәйләнешләр барлыкка килү килү; сурәтләү эшчәнлеге үсеше; уйлаган буенча конструкцияләү, планлаштыру; аңга кабул итүне камилләштерү, образлы фикерләү һәм хыял үсеше, танып белү позициясенең эгоцентриклыгы; хәтер, игътибар, сөйләм, танып белү ихтыяҗы үсеше; өлкәннәр ягыннан ихтирамга ихтыяҗ формалашу, үпкәләүчәнлек, көндәшлек, яшьтәшләре белән ярышучанлык барлыкка килү; «Мин» образының алга таба үсеше, аны детальләштерү белән бәйләнгән.

Зурлар төркеме (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

Яшәешнең алтынчы елында балалар инде уен башланганчы ук рольләрне бүлә һәм рольгә карап үз-үзләрен тота беләләр. Уендагы үзара бәйләнешләр сөйләм белән бергә бара, эчтәлеге буенча да, интонация ягыннанда алынган рольгә туры килә. Балаларның реаль мөнәсәбәтләре вакытындагы сөйләм рольдәге сөйләмнән аерылып тора. Балалар социаль мөнәсәбәтләрне үзләштерә һәм өлкәннәрнең төрле эшчәнлек төрләрендә позицияләр бәйлелеген аңлый башлыйлар, кайбер рольләр аларны башкаларына караганда ныграк җәлеп итә. Рольләрне бүлгәндә рольдә үз-үзеңне тоту тәртибе субординациясе белән бәйле низаглар да туарга мөмкин. Уен тирәлеген оештыру, анда мәгънәви «үзәк» һәм «периферия» аерылып чыгу күзәтелә. («Хастаханә» уенында андый үзәк — табиб кабинеты, «Чәчтарашханә» уенында — чәч кисү залы, ә көтеп утыру залы уен тирәлегенең перифериясе сыйфатында күренә.) Балаларның уеннардагы гамәлләре төрлеләнә.

Балаларның сурәтләү эшчәнлеге үсә. Бу **иң актив рәсем ясау яше.** Ел буена балалар ике меңгә якын рәсем ясарга сәләтле. Рәсемнәр эчтәлеге буенча төрледән төрле булырга мөмкин: бу балаларның тормыш тәэсирләре дә, хыялларындагы вакыйгалар да, фильмнарга һәм китапларга иллюстрацияләр дә. Гадәттә рәсемнәр төрле объектларның схематик сурәтләрен гәүдәләндерәләр, шулай да композиция чишелешенең оригинальлеге белән аерылып торырга, статик һәм динамик мөнәсәбәтләрне чагылдырырга мөмкин. Рәсемнәр сюжетлы төсмер ала; зур булмаган яки, киресенчә, зур үзгәрешләр булган күп тапкырлар кабатланучы сюжетлар шактый еш очрый.

Кешене сурәтләү детальләштерелгәнрәк һәм пропорциональрәк була бара. Рәсем буенча сурәтләнгән кешенең кайсы җенескә каравы һәм эмоциональ халәте турында хөкем йөртергә мөмкин.

Конструкцияләү бу эшчәнлек барышындагы шартларны анализлый белү белән сыйфатлана. Балалар агач конструкторның төрле детальләрен файдаланалар һәм атыйлар. Төзү детальләрен кул астындагы материалга бәйле
рәвештә алыштырырга мөмкиннәр. **Үрнәкне өйрәнүнең гомумиләштерелгән ысулын үзләштерәләр.** Балалар булачак корылманың төп өлешләрен аерырга сәләтле. **Конструкцияләү эшчәнлеге схема нигезендә, уйлау һәм шарт-
лар буенча тормышка ашырылырга мөмкин.** Конструкцияләү уртак эшчәнлек барышында барлыкка килә.

Балалар кәгазьдән, аны берничә мәртәбә бөкләп (ике, дүрт, алты бөгелеш); табигый материаллардан конструкцияләргә мөмкин. Алар конструкцияләүнең ике ысулын үзләштерә: 1) табигый материалдан — сәнгати образга (бала табигый материалны, аны төрле детальләр белән тулыландырып, бөтенлекле образ дәрәҗәсенә җиткереп «төзеп бетерә»); 2) сәнгати образдан — табигый материалга (бала образны гәүдәләндерү өчен кирәкле табигый материал сайлап ала).

Төсне, форманы һәм зурлыкны; предметларның төзелешен аңлап кабул итүнең камилләшүе дәвам итә; балаларның күзаллаулары системалаша. Алар төп төсләр һәм аларның төсмерләрен генә түгел, арадаш төс төсмерләрен; турыпочмаклыклар, оваллар, өчпочмакларның формаларын да атыйлар. Объектларның зурлыгын билгелиләр, 10 төрле предметны артуга яки кимүгә таба бер рәткә җиңел тезәләр. Әмма балалар, формалары һәм тирәлектәге урыннары ярашмаган очракта, объектларның тирәлектәге урынын анализлауда кыенлыклар кичерергә мөмкин. Бу ситуацияләрдә аңга кабул итүнең мәктәпкәчә яшьтәгеләр өчен, аеруча аларга бер үк вакытта берничә төрле һәм шуның белән бергә капма-каршы билгеләрне исәпкә алырга туры килсә, билгеле кыенлыклар тудыруы турында дәлилли.

Мәктәпкәчә өлкән яшьтәгеләрдә образлы фикерләү үсеше дәвам итә. Балалар мәсьәләне күрсәтмә планда чишәргә генә түгел, объектны үзгәртеп коруны хәл итәргә, объектларның нинди эзлеклелектә үзара бәйләнешкә
керүен күрсәтергә дә һ.б. сәләтле. Әмма моңа охшаш чишелешләр балалар адекват фикерләү чаралары кулланган очракта гына дөрес булып чыгачак. Алар арасында күрсәтмә модельләштерү процессында барлыкка килә торган схемалаштырылган күзаллауларны; объектларга хас билгеләр системасы турында күзаллауларны чагылдыручы комплекслы күзаллауларны, шулай ук төрле объект һәм күренешләрнең үзгәреш стадияләрен чагылдырган күзаллауларны (үзгәреш цикллары турында): ел фасыллары, көн һәм төн алмашу, төрлечә тәэсир итү нәтиҗәсендә объектларның зураюы һәм кечерәюе турында күзаллауларны, үсеш турында күзаллауларны һ.б. аерып күрсәтергә мөмкин. Моннан тыш, **гомумиләштерүләр камилләшә бара, бу сүзле-логик фикерләүнең нигезе булып тора.** Мәктәпкәчә яшьтәге балаларда әле объектларны

төркемләү хакында күзаллаулар булмый. Балалар объектларны үзгәрергә мөмкин булган билгеләре буенча төркемлиләр, шул ук вакытта төркемнәрне логик кушу һәм күбәйтү операцияләре формалаша башлый. Мәсәлән, мәктәпкәчә өлкән яшьтәгеләр объектларны төркемләгәндә ике билгене: төсне һәм форма (материал) һ.б. исәпкә алырга мөмкиннәр.

Илебез психологлары тикшеренүләре күрсәткәнчә, мәктәпкәчә өлкән яшьтәгеләр анализлана торган мөнәсәбәтләр аларның үз тәҗрибәсе чикләреннән чыкмаса, фикер йөртергә һәм дөрес аңлатмалар бирергә сәләтле.

Хыял үсеше бу яшьтә балаларга шактый үзенчәлекле һәм үстерелешле вакыйгалар уйлап чыгарырга мөмкинлек бирә. Хыял бары **аны активлаштыру буенча махсус эш алып барылган шартта гына актив үсеш алачак.**

Игътибарның тотрыклылыгы, аны бүлә һәм башка нәрсәгә күчерә белү үсә. Бәйсез игътибардан тиешле игътибарга күчү күзәтелә.

Сөйләм, шул исәптән аваз юнәлеше, камилләшү дәвам итә. Балалар чыжылдаучы, сызгырулы һәм сонор тартыкларны дөрес әйтә алалар. Фонематик ишетү, сюжетлы-рольле уеннар вакытында шигырь сөйләгәндә һәм

көндәлек тормышта сөйләмнең интонацион тәэсирлелеге үсә бара. Сөйләмнең грамматик төзелеше камилләшә. Балалар гамәлдә барлык сүз төркемнәрен кулланалар, актив рәвештә сүзләр ясау белән шөгыльләнәләр. Лексика байый: синоним һәм антонимнар актив кулланыла.

Бәйләнешле сөйләм үсә. Балалар, картина буенча сөйләгәндә, төп вакыйга-предметларга гына түгел, детальләргә дә игътибар бирәләр.

Әлеге яшь казанышларына уен эшчәнлегендә рольләрне бүлү; уен тирәлеген структуралаштыру; югары нәтиҗәлелек белән аерылып торучы сурәтләү эшчәнлегенең алга таба үсеше; конструкцияләүдә үрнәкне өйрәнүнең

гомумиләштерү ысулын куллану; бер формадагы предметларны сурәтләүнең гомумиләштерелгән ысулларын үзләштерү хас.

Бу яшьтә аңга кабул итү объектларның катлаулы формаларын анализлау белән билгеләнә; фикерләү үсеше фикерләү чараларын үзләштерү белән бергә бара (схемалаштырылган күзаллаулар, комплекслы күзаллаулар, үзгәрешләрнең цикллылыгы турында күзаллаулар); гомумиләштерү сәләте, сәбәпле фикерләү, хыял, бәйсез игътибар, сөйләм, «Мин» образы үсә бара.

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

Сюжетлы-рольле уеннарда мәктәпкә әзерлек төркемендәге балалар кешеләр арасындагы характерлы тормышчан хәлләрне чагылдырган, мәсәлән, туй, бала туу, авыру, эшкә урнашу һ.б. катлаулы үзара бәйләнешләрне үзләштерә башлыйлар.

Балаларның уен гамәлләре катлаулырак була бара, өлкән кешегә һәрвакытта да анык булмаган үзенә бер төрле мәгънә ала. Уен тирәлеге катлаулана. Бу тирәлектә һәрберсе үз сюжет сызыгын алып барган берничә үзәк булырга мөмкин. Шул ук вакытта балалар бөтен уен тирәлегендәге партнерларының үз-үзләрен тотышын күзәтергә һәм, шул үз урыннарына бәйле рәвештә, үзләре үк үз-үзләренең тотышын үзгәртергә сәләтле. Мәсәлән, бала инде сатучыга гади сатып алучы булып кына түгел, ә сатып алучы-әни яки сатып алучы-шофер һ.б. буларак мөрәҗәгать итә. Рольнең башкарылуына рольнең үзе тарафыннан гына түгел, рольнең уен тирәлегенең кайсы өлешендә гәүдәләндерелүе белән дә басым ясала. Мәсәлән, автобус йөртүче ролен башкарганда, бала пассажирлар белән җитәкчелек итә һәм ЮХИДИ инспекторына буйсына. Әгәр уен логикасы яңа рольнең барлыкка килүен таләп итсә, бала, элеккеге ролен саклап, уен барышында үзенә яңа роль алырга мөмкин. Балалар уенда теге яки бу катнашучыга рольнең башкарылуын шәрехли алалар.

Сурәтләү эшчәнлегендә балалар тарафыннан чагылдырылучы әйләнәтирә тормыштан һәм әдәби әсәрләрдән китерелгән образлар катлаулана бара. **Рәсемнәр тагын да детальләштерелгәнрәк рәвеш ала, аларның төсләр гаммасы баетыла.** Малайлар һәм кызлар ясаган рәсемнәр арасындагы аерымлыклар ачыграк күренә. Малайлар бик теләп техниканы, космосны, сугыш хәрәкәтләрен һ.б. ны сурәтлиләр. Кызлар гадәттә хатын-кыз образларын — принцессаларны, балериналарны, модельләрне һ.б. ны рәсемгә төшерәләр. Көнкүреш сюжетлары да (әни һәм аның кызы, бүлмә һ.б.) еш очрый.

Кешене сурәтләү детальләштерелгәнрәк һәм пропорциональрәк төс ала. Кулларда бармаклар, күзләр, авыз, борын, кашлар, ияк барлыкка килә. Кием төрле детальләр белән бизәлергә мөмкин. Дөрес педагогик караш булганда, мәктәпкәчә яшьтәге балаларның сурәтләү эшчәнлегендә иҗади-нәфис сәләтләр формалаша.

Мәктәпкә әзерлек төркеменә кергәндә, балалар шактый дәрәҗәдә төзелеш материалыннан конструкцияләүне үзләштерәләр. Алар сурәтләрне һәм корылмаларны гомумиләштереп анализлау ысуллары белән иркен эш итәләр; төрле детальләрнең төп конструкция үзенчәлекләрен анализлау белән генә чикләнмичә, үзләренә таныш күләмле предметлар белән охшашлык нигезендә детальләрнең формаларын билгелиләр. Ирекле корылмалар симметрияле һәм пропорциональ рәвешкә керә, аларны төзү күрү ориентациясе нигезендә башкарыла. Балалар кирәкле материалны тиз һәм дөрес сайлыйлар. Алар корылманың нинди эзлеклелектә төзеләчәген һәм төзү өчен кирәкле материалны җитәрлек дәрәҗәдә төгәл күзаллыйлар; **үзләре уйлаганча һәм куелган шартлар буенча төрле катлаулылыктагы корылмалар төзи алалар.**

Бу яшьтә инде балалар **кәгазь битен бөкләүләрнең катлаулы формаларын үзләштерәләр** һәм үз формаларын уйлап чыгара алалар, ләкин аларны моңа махсус өйрәтергә кирәк. **Эшчәнлекнең бу төре** балалар өчен аңлаешлы гына түгел, ул **аларның фәзаи (пространстволы) күзаллауларын тирәнәйтү өчен мөһим.**

Табигый материалдан конструкцияләү катлаулана. Мәктәпкәчә яшьтәге балалар алдан ниятләп, катлаулы мөнәсәбәтләрне чагылдырырлык, кешеләр һәм хайваннар фигураларын үз эчләренә алган тулы композицияләр тудырырга сәләтле.

Балаларда аңга кабул итү үсеше дәвам итә, ләкин алар берьюлы берничә төрле билгене һәрвакытта да исәпкә ала алмыйлар.

Образлы фикерләү үсә, ләкин үлчәмнәрне чагылдыруда кыенлык кичерелә. Моны балаларга бер туры сызык өстендә урнашмаган тугыз нокта төшерелгән үрнәкне кәгазь битендә күчереп ясарга тәкъдим итеп җиңел тикшерергә мөмкин. Кагыйдә буларак, күчереп ясаганда, балалар нокталар арасындагы араларны дөрес билгеләмиләр: рәсемнәрне бер-берсе өстенә куйганда, бала рәсеменең нокталары үрнәктәге нокталар белән тәңгәлләшми.

Гомумиләштерү һәм фикерләү күнекмәләре үсеше дәвам итә, әмма алар күбесенчә ситуациянең күренеп торган билгеләре белән чикләнә.

Хыял сәләте үсеше дәвам итә, ләкин, зурлар төркеме белән чагыштырганда, бу яшьтә хыял үсешенең акрынаюы күзәтелә. Моны төрле йогынтылар, шул исәптән массакүләм мәгълүмат чараларының балалардагы образларның стереотиплылыгына, үзгәрмәүчәнлегенә китерүче тәэсире белән аңлатырга мөмкин.

Мәктәпкәчә яшьтәге балаларның игътибарлылык үсеше дәвам итә, игътибар ихтыяри төс ала. Эшчәнлекнең кайбер төрләрендә ихтыяри туплану вакыты 30 минутка җитә.

Мәктәпкәчә яшьтәге балаларда сөйләм, аның аваз ягы, грамматик төзелеше, лексика үсеше дәвам итә. Бәйләнешле сөйләм үсеш кичерә. Балаларның сөйләмнәрендә сүзлекнең баюы һәм шул яшьтә формалашучы гомумиләштерүләрнең үзенчәлеге чагыла. Балалар актив рәвештә гомумиләштерүче исемнәр, синонимнар, антонимнар, сыйфатлар һ.б. куллана башлыйлар.

Дөрес оештырылган белем бирү эшчәнлеге нәтиҗәсендә балаларда диалогик сөйләм һәм монологик сөйләмнең кайбер төрләре үсеш кичерә.

Мәктәпкә әзерлек төркемендә мәктәпкәчә чор тәгәлләнә. Аның төп казанышлары әйберләр дөньясын кеше мәдәнияте предметлары буларак үзләштерү; кешеләр белән позитив аралашу формаларын үзләштерү; җенси идентификация үсеше, мәктәп укучысы позициясе формалашу белән бәйле. Мәктәпкәчә чор ахырына бала танып белү һәм шәхес үсешенең югары дәрәҗәсенә ирешә, бу аңа киләчәктә мәктәптә уңышлы уку мөмкинлеге бирә.

1.5 ПРОГРАММАНЫ ҮЗЛӘШТЕРҮНЕҢ ПЛАНЛАШТЫРЫЛГАН НӘТИҖӘЛӘРЕ

Программаны үзләштерүнең планлаштырылган нәтиҗәләре-- мәктәпкәчә белем бирүнең ФДББСнда күрсәтелгән максат ориентирларын баланың ирешергә мөмкин булган казанышларының социаль-норматив сыйфатламалары.

Кече яшьтә белем бирүнең максат ориентирлары

• Бала әйләнә-тирә предметлар белән кызыксына һәм алар белән актив эшли; уенчыклар һәм башка предметлар белән эмоциональ эш итүгә тартыла, үз хәрәкәтләре нәтиҗәсендә нәрсәгәдер ирешүдә үзсүзлелек күрсәтергә омтыла.

• Предметларга карата махсус үзләштерелгән гамәлләр куллана, көнкүреш предметларының (кашык, тарак, карандаш һ.б.) кулланылышын белә һәм алардан файдалана ала. Үз-үзенә хезмәт күрсәтүнең иң гади күнекмәләренә ия; көнкүрештә һәм уенда мөстәкыйль булырга омтыла; пөхтәлек күнекмәләрен күрсәтә.

• Дорфалыкка, саранлыкка карата тискәре мөнәсәбәт белдерә.

• Элементар әдәплелек кагыйдәләрен үти (мөстәкыйль яисә искә төшереп, «рәхмәт», «исәнмесез», «хушыгыз», «хәерле төн» (гаиләдә, төркемдә)дип әйтә; бакчада, өйдә, урамда элементар үз-үзен тоту кагыйдәләре турында беренчел күзаллауларга ия һәм аларны үтәргә тырыша.

• Аралашуда актив сөйләмгә ия; сораулар һәм үтенечләр белән мөрәҗәгать итә ала, зурлар сөйләмен аңлый; әйләнә тирәдәге предметлар һәм уенчыкларның исемнәрен белә. Сөйләм башка балалар белән аралашуда тулыканлы чарага әверелә.

• Зурлар белән аралашырга омтыла, һәм хәрәкәтләрдә, һәм гамәлләрдә актив рәвештә аларга охшарга тырыша; бала зурлар гамәлләрен кабатлап күрсәтә торган уеннар барлыкка килә. Зурлар тәкъдим иткән уенга эмоциональ тартыла, уен кагыйдәләрен кабул итә.

• Яшьтәшләре белән кызыксына; аларның эш-гамәлләрен күзәтә һәм аларга охшарга тырыша. Яшьтәшләре белән аларга комачауламый гына янәшә уйный белә. Зур булмаган төркемнәр белән уртак уеннарга карата кызыксыну күрсәтә.
• Әйләнә-тирә табигать дөньясы белән кызыксына, ел фасылларына кагылышлы күзәтүләрдә кызыксынып катнаша.
• Шигырьләргә, җырларга һәм әкиятләргә, рәсемнәр карауга кызыксыну белдерә, музыка тавышына хәрәкәтләр ясарга омтыла; төрле мәдәният һәм сәнгать әсәрләренә эмоциональ мөнәсәбәтен белдерә.
• Курчак театры геройлары гамәлләрен аңлап күзәтә; театральләштерелгән һәм сюжетлы-рольле уеннарда катнашырга теләк белдерә.
• Продуктив эшчәнлек белән (рәсем ясау, әвәләү, конструкцияләү, аппликация) кызыксына.
• Балага эре моторика хас, ул төрле төрдәге хәрәкәтләрне үзләштерергә омтыла (йөгерү, үрмәләү, атлап чыгу һ.б.). Гади эчтәлекле, катлаулы булмаган хәрәкәтле уеннарда кызыксынып катнаша.

Мәктәпкәчә белем бирүне тәгәлләү этабында максат ориентирлары

• Бала төп мәдәни чараларны, эшчәнлек ысулларын үзләштерә, эшчәнлекнең төрле төрләрендә — уенда, аралашуда, танып белү-тикшеренү эшчәнлегендә, конструкцияләүдә һ.б да инициатива һәм мөстәкыйльлек күрсәтә; үзенә шөгыль төрен, уртак эшчәнлек буенча катнашучыларны сайлап алырга сәләтле.
• Бала дөньяга, хезмәтнең төрле төрләренә, башка кешеләргә һәм үз-үзенә карата уңай мөнәсәбәткә ия, аңа үзенең урынын белү хас; яшьтәшләре һәм зурлар белән актив аралаша, уртак уеннарда катнаша.
• Килешүләргә, башкаларның ихтыяҗлары һәм хисләре белән исәпләшергә, аларның уңышсызлыкларын бүлешергә һәм уңышларына сөенергә сәләтле, үз хисләрен, шул исәптән үзенә ышаныч хисен дөрес белдерә, каршылыкларны чишәргә тырыша. Төрле мәсьәләләр буенча үз позициясен аңлатырга һәм якларга сәләтле.
• Уртак эшчәнлектә хезмәттәшлеккә һәм лидерлык, һәм башкару функцияләрен дә үтәргә сәләтле.
• Барлык кешеләрнең дә, социаль чыгышлары, нинди этник төркемгә керүләренә, дини һәм башка инануларына, физик һәм психик үзенчәлекләренә карамастан, тигез икәнен аңлый.
• Башка кешеләргә карата эмпатиягә ия, мохтаҗларга ярдәмгә килергә әзер тора.
• Башкаларны тыңлый белә һәм башкаларның да үзен аңлауларына омтыла.
• Баланың хыялга бирелүе үсешкә ирешкән, ул эшчәнлекнең төрле төрләрендә, һәм барыннан да элек уенда, гамәлгә ашырыла; уенның төрле формаларын һәм төрләрен уйный белә, шартлы һәм чынбарлыктагы хәлләрне аера ала; төрле кагыйдәләрне һәм социаль нормаларны үтәргә сәләтле. Килеп туган төрле хәлләрне тотып ала һәм аларны дөрес бәяли белә.
• Бала сөйләм теленә шактый оста, үзенең уйларын һәм теләкләрен белдерә, сөйләмне үзенең уйларын, хисләрен һәм теләкләрен аңлату өчен, аралашу вакытында сөйләм тезмәләре төзү, сүзләрдә авазларны аерып карау өчен куллана ала, балада грамоталылыкның алшартлары формалаша.

• Балада эре һәм вак моторика үскән; ул хәрәкәтчән, түзем, төп хәрәкәтләрне ясый белә, үз хәрәкәтләрен тикшерә һәм алар белән идарә итә ала.
• Бала ихтыяр көчен җыярга сәләтле, эшчәнлекнең төрле төрләре вакытында социаль тәртип нормаларын һәм кагыйдәләрен үти ала, өлкәннәр һәм яшьтәшләре белән мөнәсәбәтләрдә иминлекне саклау тәртибе кагыйдәләрен һәм шәхси гигиена күнекмәләрен үти ала.
• Башланган эш өчен җаваплылык сизә.
• Кызыксынучанлык күрсәтә, өлкәннәргә һәм яшьтәшләренә сораулар бирә, сәбәп-нәтиҗә бәйләнешләре белән кызыксына, табигать күренешләренә һәм кешеләр кылган гамәлләргә карата мөстәкыйль рәвештә аңлатмалар табарга тырыша; күзәтергә, экспериментлар ясарга һәвәс. Үзе турында, табигый һәм үзе яшәгән социаль дөнья турында башлангыч белемнәргә ия, балалар әдәбияты әсәрләре белән таныш, тере табигать, табигать белеме, математика, тарих һ.б. өлкәләр буенча элементар күзаллаулары бар; эшчәнлекнең төрле төрләре буенча, үзенең белем һәм күнекмәләренә таянып, карарлар кабул итүгә сәләтле.
• Яңалыкны кабул итәргә әзер, ягъни белем алуга, алга таба мәктәптә, институтта укуга карата уңай мотивациягә омтылыш күрсәтә.
• Тормышка (аның төрле формаларында) хөрмәт белән карый һәм әйләнә-тирә мохит турында кайгырта.
• Әйләнә-тирә дөньяның матурлыгына, халык сәнгате һәм профессиональ сәнгать әсәрләренә (музыкага, биюгә, театраль эшчәнлеккә, рәссамлык эшчәнлегенә һ.б.ш.) эмоциональ бәя бирә.
• Патриотик хисләр кичерә, үз иле, аның казанышлары белән горурлана, аның географик төрлелеге, күпмилләтлелеге, иң мөһим тарихи вакыйгалары хакында күзаллаулары бар.
• Үзе, гаилә, традицион гендер юнәлешләрен дә эченә алган традицион гаилә кыйммәтләре хакында беренчел күзаллауларга ия, үз җенесенә һәм капма-каршы җенескә карата ихтирамлы.
• Гомуми кабул ителгән элементар нормаларны үти, «нәрсә яхшы, нәрсә начар» булуы турында беренчел күзаллауларга ия, яхшы гамәлләр кылырга омтыла; өлкәннәрне хөрмәт итә һәм кечкенәләр турында кайгырта.
• Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллауларга ия. Сәламәт яшәү рәвешен кыйммәт буларак кабул итә.

Программаны үзләштерүнең нәтиҗәләрен бәяләү системасы

МББ ФДББС белән ярашлы рәвештә максат ориентирлары турыдан-туры, шул исәптән педагогик диагностика (мониторинг) рәвешендә дә, бәяләүгә алынмый һәм аларны балаларның реаль казанышлары белән формаль чагыштыру өчен нигез була алмый. Алар балаларның әзерлегенә һәм белеем бирү эшчәнлегенә карата кабул ителгән таләпләргә туры килә торган объектив бәяләмәнең асылы булып тормый. Программаны үзләштерү арадаш аттестацияләр һәм тәрбияләнүчеләрнең йомгаклау аттестациясен уздыру
белән кушылып китми.

Педагогик диагностика

Программаны гамәлгә ашыру балаларның индивидуаль үсешен бәяләүне күздә тота. Мондый бәяләү педагогик хезмәткәр тарафыннан педагогик диагностика (мәктәпкәчә яшьтәге балаларның

индивидуаль үсешенә педагогик гамәлләрнең нәтиҗәлелеген бәяләү белән бәйле һәм аларны алга таба планлаштыруның нигезендә ятучы бәя бирү) кысаларында уздырыла.
Педагогик диагностика балаларның гадәти һәм махсус оештырылган эшчәнлектә активлыгын күзәтү барышында үткәрелә. Педагогик диагностика өчен инструментарий — балалар үсешен күзәтү карталары, алар һәрбер баланың индивидуаль динамикасын һәм үсеш перспективаларын түбәндәгеләр барышында билгеләргә мөмкинлек бирә:
• яшьтәшләре һәм өлкәннәр белән аралашулар (контакт урнаштыру һәм аны дәвам итү, уртак карарлар кабул итү, каршылыкларны хәл итү, лидерлык һ.б. ысуллары ничек үзгәрә);
• уен эшчәнлеге;
• танып белү эшчәнлеге (балаларның сәләтләре, танып белү активлыгы үсеше ничек бара);
• проект эшчәнлеге (балаларның инициативалылыгы, җаваплылыгы һәм автономиясе үсеше ничек бара, үз эшчәнлеген планлаштыру һәм оештыру күнекмәсе ничек үсә);
• сәнгати эшчәнлек;
• физик эшчәнлек.
Педагогик диагностика нәтиҗәләре фәкать түбәндәге белем бирү бурычларын хәл итү өчен кулланыла ала:
1) белем бирүне индивидуальләштерү (шул исәптән балага булышлык күрсәтү, аның белем бирү траекториясен булдыру яисә аның үсеш үзенчәлекләренә профессиональ төзәтмә кертү);
2) балалар төркеме белән эшне оптимальләштерү.

1.6 Уен эшчәнлеге үсеше

Төп максатлар һәм бурычлар

Балаларның уен эшчәнлеге өчен шартлар тудыру. Уйный белү сәләтен, уенның үсеш алган мәдәни формаларын булдыру. Балаларда уеннарның төрле төрләренә карата кызыксынуны үстерү. Балаларны төрле яклап тәрбияләү, аларның уенда гармонияле (хисси-рухи, акыл җәһәтендә, физик, сәнгати-эстетик һәм иҗтимагый-коммуникатив) үсеше.
Мөстәкыйльлекне, инициативаны, иҗатны, үзкөйләнү күнекмәләрен үстерү; яшьтәшләргә карата дустанә мөнәсәбәт, бергәләп эш итү, сүз куешу, мөстәкыйль рәвештә низаглы ситуацияләрне хәл итү сәләтен үстерү.
<u>Иректе уен эшчәнлеген үстерү өчен шартлар тудыру</u>
Уен — мәктәпкәчә яшьтә беренче барлыкка килгән иң әһәмиятле кыйммәтләрнең формаларның берсе. Уйнаганда, кагыйдәләрне аңларга һәм аларны иҗади үзгәртергә өйрәнеп, бала дөньяны бөтен тулылыгы белән — мәгънәләр һәм нормалар җәһәтендә иркен һәм хозурланып үзләштерә. Ирекле уен эшчәнлеген үстерү өлкәннәр ярдәмен таләп итә. Бу очракта, балаларның яшенә, уен эшчәнлегенең үсеш дәрәҗәсенә, ситуация характерына һ.б. га карап, педагогның уендагы роле төрлечә булырга мөмкин.

Педагог уенда актив катнашучы ролендә дә, игътибарлы күзәтүче ролендә дә чыгыш ясарга мөмкин. Уен эшчәнлеген үстерү максатында педагоглар түбәндәгеләрне башкара белергә тиешләр:
• көн дәвамында балаларның ирекле уены өчен шартлар тудыру;
• балаларга ярдәм кирәкле уен ситуацияләрен ачыклау;
• уйнаучы балаларны күзәтү, уенда көннең кайсы вакыйгалары чагылуын аңлау;
• уен эшчәнлеге үсеш алган балаларны уен сәләте аз үскән балалардан аеру;
• уен үзгәрешсез барган очракта аның белән читләтеп җитәкчелек итү. Моннан тыш педагоглар балаларның субкультурасын — балаларның аеруча типик рольләрен һәм уеннарын белергә, аларның әһәмиятен аңларга тиешләр.
Тәрбиячеләр уен һәм эшчәнлекнең башка төрләре арасында үзара бәйләнеш урнаштырырга тиешләр. Эчке сәбәпләр аркасында барлыкка килгән уен, өйрәтүне оештыру чарасы булудан бигрәк — балаларның үзкыйммәтле эшчәнлеге.
<u>Уен эшчәнлеген үстерү өчен предметлы тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре.</u> Уен мохите балалар активлыгын стимуллаштырырга һәм балаларның агымдагы мәнфәгатьләренә һәм инициативасына тәңгәл рәвештә даими яңартылырга тиеш. Балалар өчен уен мохитен булдыруда һәм яңартуда катнашу мөмкинлеге тудырылырга тиеш.

Беренче кече яшьтәгеләр төркеме (2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

Сюжетлы-рольле уеннар. Балаларны яшьтәшләренең уен гамәлләренә карата кызыксыну белдерергә; янәшә уйнарга ярдәм итәргә, бер-беренә комачауламаска өйрәтү.

Бер предмет белән берничә төрле уен гамәле башкарырга һәм таныш гамәлләрне бер объекттан икенчесенә күчерергә; өлкән кеше ярдәмендә сюжет җирлегендә берләштерелгән берничә уен гамәле башкарырга өйрәтү. Балаларның мөстәкыйль рәвештә уен өчен уенчыклар һәм атрибутлар сайлау, алмаш предметлар куллану теләгенә булышлык итү. Балаларны уенда рольне аңлауга китерү. Рольдә үз-үзеңне тотуның башлангыч күнекмәләрен формалаштыру; сюжетлы гамәлләрне роль белән бәйләргә өйрәтү. Иҗатның алшартларын үстерү.
Хәрәкәтле уеннар. Балаларда тәрбияче белән бергә гади эчтәлекле хәрәкәтле уеннар уйнау теләге үстерү. Кечерәк төркемнәргә берләшеп, бергәләп уйнарга өйрәтү. Хәрәкәтләрне (йөрү, йөгерү, ыргыту, утырып йөрү) үстерүче уеннарны хуплау.
Театральләштерелгән уеннар. Персонаж белән аралашуда беренче тәҗрибә (курчак концерт күрсәтә), өлкән кеше белән элемтәләрне киңәйтү юлы аша театральләштерелгән уенга карата кызыксыну уяту. Персонаж-уенчыклар катнашындагы уенда мөстәкыйльлек, активлык чагылдыруга булышлык итү. Педагогик театрның театральләштерелгән (өлкәннәр) чыгышларын системалы рәвештә аңга кабул итү өчен шартлар тудыру.
Дидактик уеннар. Дидактик материаллар катнашындагы уеннарда ба- ларның тоемлау тәҗрибәсен баету. Предметларның зурлыгы, формасы, төсе турындагы белемнәрне ныгыту. бербөтен төзергә; бертөрле предметларны сиземләнүче билгеләрнең . Игътибар һәм хәтер, ишетеп аеру сиземләү-тоюлар, температура аерымлыклары үсешенә юнәлтелгән дидактик уеннар уздыру.

Икенче кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

Сюжетлы-рольле уеннар. Балаларда әйләнә-тирә дөнья темаларына, әдәби әсәр мотивлары (такмазалар, җырлар, әкиятләр, шигырьләр) буенча уеннар уйнауга; аерым гамәлләрне бердәм сюжет сызыгына берләштерү аша балаларның уен тәҗрибәсен баетуга булышлык итү.

Роль сайлау, курчаклар катнашындагы уенда үзара бәйләнешле берничә гамәл башкару (аш әзерләү, табын кору, ашату) сәләтен үстерү, алмаш уенчыклар катнашындагы индивидуаль уеннарда үзең һәм уенчык өчен роль башкарырга өйрәтү. Өйрәтүче уеннардан файдаланып, рольдә үз-үзеңне тоту ысулларын күрсәтү. Балаларның мөстәкыйль рәвештә теге яки бу уен өчен атрибутлар сай-
лау; уен халәтен җитешмәгән предметлар, уенчыклар белән тулыландыру омтылышларын хуплау.

Балаларны уеннарда төзелеш материалы (кублар, борыслар, пластиналар), иң гади агач һәм пластмасса конструкторлар, табигый материал (ком, кар, су) кулланырга; алар белән төрлечә эш итәргә (курчаклар өчен тау, күпер, юл төзү; кардан койма, өй әвәләп ясау; суда уенчыклар йөздерү) өйрәтү.

Хәрәкәтле уеннар. Хәрәкәтләнү эшчәнлегендә балаларның активлыгын үстерү. Төркемдәге барлык балалар белән уеннар оештыру. Тәгәрәткечләр, автомобильләр, арбалар, велосипедлар белән уйнауны; үрмәләү, шуышу күнекмәләрен үстерүче уеннарны; хәрәкәтләрнең җитезлеген үстерүче, туплы, шарлы уеннарны хуплау. Эзлекле рәвештә катлаулырак кагыйдәле һәм хәрәкәт төрләрен үзгәртүгә исәпләнгән уеннарны кертә бару.

Театральләштерелгән уеннар. Балаларның театральләштерелгән уенга карата кызыксынуын уяту, аны уздыру өчен шартлар тудыру. Балаларны өстәл театры курчакларын йөртү алымнары белән таныштыру. Хәрәкәтләрне катлаулы булмаган җыр белән тулыландырырга өйрәтү. Роль символлары буларак, кием элементлары (башлыклар, якалар һ.б.) һәм атрибутлар файдалану теләге уяту.

Җырларның, әкиятләрнең катлаулы булмаган сюжетларына импровизацияләү омтылышын үстерү. Чыгыш ясау өчен урын җиһазлап, курчаклар һәм яшьтәшләр алдында чыгыш ясау теләген уяту.

Дидактик уеннар. Балаларның предметларны төс һәм зурлык буенча сайлау, пирамида җыю сәләтен ныгыту. 4–6 өлештән рәсем җыярга өйрәтү. Уртак дидактик уеннарда балаларны акрынлап катлауланучы кагыйдәләрне үтәргә өйрәтү.

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

Сюжетлы-рольле уеннар. Балалар белән бергә уеннарның сюжетларын үстерү һәм баету эшен дәвам итү; читләтелгән җитәкчелек алымнарын кулланып, балаларны мөстәкыйль рәвештә уен планнары төзүгә китерү. Тәрбияче белән уртак, 2–3 роль кергән уеннарда балаларның уенда берләшү, рольләрне бүлешү (әни, әти, балалар), уен гамәлләрен башкару, кагыйдәләр һәм уртак уен фикере буенча эш итү сәләтен камилләштерү. Уен өчен предметлар һәм атрибутлар сайларга өйрәтү.

Сюжетлы-рольле уенда төзелеш материалыннан төзелгән корылмаларны файдалану сәләтен үстерү. Балалар арасында үзара дуслык мөнәсәбәтләре тәрбияләү, иптәшләрнең мәнфәгатьләре белән исәпләшү сәләтен үстерү. Балаларның роль сайлауда, план төзү һәм аны гамәлгә ашыруда, атрибутлар файдалануда мөстәкыйль гамәлләр кылу өлкәсен киңәйтү; өлкәннәрнең һөнәри эшчәнлеге турында фикер уяту юлы белән уйнаучыларның социаль мөнәсәбәтләрен үстерү.

Хәрәкәтле уеннар. Хәрәкәтләнү активлыгын; җитезлекне, тизлекне, тирәлектә ориентлашуны үстерүне дәвам итү. Яшьтәшләрнең кечерәк төркеме белән таныш уеннарны оештыруда балаларның мөстәкыйльлеген тәрбияләү. Кагыйдәләрне мөстәкыйль үтәргә гадәтләндерү.

Театральләштерелгән уеннар. Катлаулырак уен сәләтләрен һәм күнекмәләрен (сәнгати образны аңга кабул итү, персонажларның үсешен һәм үзара мөнәсәбәтләрен күзәтү) үзләштерү юлы белән балаларның театральләштерелгән уеннарга карата кызыксынуын үстерүне һәм аңа булышуны дәвам итү.

Балаларны таныш әдәби әсәрләр буенча кечерәк тамашалар уйнарга; образны гәүдәләндерү өчен мәгълүм тәэсир итү чаралары (интонация, мимика, ишарә) кулланырга өйрәтү. Балаларны роль, сюжет, образны гәүдәләндерү чаралары сайлауда инициатива һәм мөстәкыйльлек күрсәтүгә этәрү; бер үк образ тудыруда эксперимент ясау өчен мөмкинлекләр бирү. Һәр баланың башкарган рольләре исәбен һәм характерын күзәтеп бару юлы белән балаларның театральләштерелгән эшчәнлектә төрле яклап үсе-
шенә булышлык итү.

Дидактик уеннар. Предметларны тышкы билгеләре буенча чагыштыру, төркемләү, өлешләрдән (шакмаклар, мозаика, пазллар) бербөтен төзү сәләтен камилләштереп, предметларның үзлекләре турындагы күзаллауларны ныгытуга юнәлтелгән дидактик уеннар уйнарга өйрәтү.Сизелүче (тактиль) тойгыларны, ишетүне, тәм тоюны камилләштерү. Күзәтүчәнлек һәм игътибарны үстерү .

Зурлар төркеме (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

Сюжетлы-рольле уеннар. Балаларның уен ниятләрен һәм сәләтләрен камилләштерү һәм киңәйтү. Сюжетлы-рольле уеннар оештыру теләген формалаштыру. Балаларны уен темасын килештерергә; рольләр бүлешергә, кирәкле шартлар тудырырга, уртак гамәлләрнең эзлеклелеге турында сүз куешырга, уртак уенда элемтәләрне җайга салырга һәм көйләргә: сүз куешырга, татулашырга, юл куярга, ышандырырга өйрәтү һ.б. Уен барышында туган низагларны мөстәкыйль хәл итәргә өйрәтү. Балаларның тотрыклы уен берләшмәләрен ныгытуга булышлык итү. Персонажлар белән рольле һәм сюжетлы уен гамәлләре барышында туган эмоцияләрне үстерү. Рольләр составын киңәйтү, уен сюжетына тәңгәл рәвештә рольләрнең гамәлләрен һәм үз-үзеңне тотышны килештерү һәм алдагы гамәлләрне фаразлау юлы белән уенны катлауландырырга өйрәтү. Балаларны коллектив рәвештә уен өчен кирәкле корылмаларны төзергә, алдагы эшне планлаштырырга, ниятләнгән эшне бергәләп башкарырга өйрәтү. Дәресләрдә үзләштерелгән конструктив сәләтләрне кулланырга өйрәтү.

Хәрәкәтле уеннар. Балаларны мөстәкыйль рәвештә таныш уеннарны оештырырга; ярыш элементлары булган уеннарда катнашырга гадәтләндерүне дәвам итү. Халык уеннары белән таныштыру.

Театральләштерелгән уеннар. Балаларны актив рәвештә уен гамәлләренә җәлеп итү юлы белән театральләшкән уенга карата кызыксыну үстерүне дәвам итү. Үзеңне төрле рольләрдә сынап карау теләге тудыру. Һәр балага чыгыш ясарга әзерләнү, уен процессы уңаеннан үз фикерен белдерү мөмкинлеге биреп, иҗат һәм ышаныч атмосферасы тудыру.Үз кулларың белән ясалган атрибутларны, костюм детальләрен файдаланып, рольдә үз-үзеңне тоту сызыгын төзергә өйрәтү. Импровизацияне, рольдә үзеңне иркен хис итү сәләтен хуплау.
Дидактик уеннар. Балаларны 2–4 кешелек төркемчәләргә берләштереп, дидактик уеннар оештыру; уен кагыйдәләрен үтәргә өйрәтү. Балаларның хәтерен, игътибарын, хыялын, фикерләвен, сөйләмен, сиземләү сәләтләрен үстерү. Предметларны чагыштырырга, аларның билгеләрендә (төс, форма, зурлык, материал) булган кечкенә аерымлыкларны күреп алырга, предметларны гомуми билгеләре буенча берләштерергә, өлештән бербөтен төзергә предметларның урнашуындагы үзгәрешләрне билгеләргә (алда, артта, уңда, сулда, астында, өстендә, уртада, янда) өйрәтү. Төркемле уеннарда кагыйдәләргә буйсынырга өйрәтү. Иҗади мөстәкыйльлек тәрбияләү. Дустанә мөнәсәбәт, дисциплиналылык кебек сыйфатлар формалаштыру. Уен-ярышларда намуслы көндәшлек культурасы тәрбияләү.

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

Балаларда уенның барлык төрләрен оештыруда, үз-үзләрен тоту кагыйдәләрен һәм нормаларын үтәүдә мөстәкыйльлек үстерүне дәвам итү. Инициатива, оештыру сәләтләрен үстерү. Коллективизм хисе тәрбияләү.
Сюжетлы-рольле уеннар. Уен сюжетына тәңгәл рәвештә балаларны үзләренә төрле рольләр алырга; атрибутлар, конструкторлар, төзелеш материалы кулланырга өйрәтүне дәвам итү. Иҗади хыялны, үзеңнең уен ниятләреңне яшьтәшләрең ниятләре белән килештереп, бергәләп уенны үстерү сәләтен үстерү; сүз куешу, барлык уйнаучыларның гамәлләрен планлаштыру һәм тикшерү сәләтен формалаштыруны дәвам итү. Яхшылык теләү, яшьтәшеңә ярдәм итәргә әзер булу, уен буенча иптәшләреңнең мәнфәгатьләре һәм фикерләре белән исәпләшү,бәхәсләрне гадел хәл итү сәләте тәрбияләү.
Хәрәкәтле уеннар. Театральләштерелгән уеннар оештыруда балаларның мөстәкыйльлеген үстерү. Образны гәүдәләндерүдә иҗади мөстәкыйльлек, эстетик зәвык; артистлык күнекмәләрен үстерү. Тәэсир итү чараларын (поза, ишарәләр, мимика,интонация, хәрәкәтләр) кулланырга өйрәтү.
Театрга карата мәхәббәт тәрбияләү. Балаларның театральләштерелгән эшчәнлегендә театрның төрле төрләрен (бибабо, бармак, банка, картинкалар, перчатка, курчак театрлары һ.б.) киң куллану. Балаларга театр, театр һөнәрләре турында сөйләү. Театраль тәэсир итү чаралары (яктылык, грим, музыка, сүз, хореография, декорацияләр һ.б.) белән тудырылган сәнгать образларын аңлауга ирешергә өйрәтү.
Дидактик уеннар. Балаларны төрле дидактик уеннар уйнарга өйрәтүне дәвам итү. Уеннар оештыру, алып баручы ролен башкару сәләтен үстерү. Уенда тапкырлыкны, куелган бурычны мөстәкыйль хәл итү сәләтен үстерү. Сиземләү сәләтләрен үстерү һәм ныгыту. Уенда мәктәпкә әзерлек өчен кирәкле сыйфатлар: ирекле тәртип, ассоциатив-образлы һәм логик фикерләү, күзаллау, танып белү активлыгы чагылуга һәм үсүгә булышлык итү.

2. ЭЧТЭЛЕКЛЕ БҮЛЕК

2.1. Баланың эмоциональ иминлеген тәэмин итү өчен предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре

Балаларның эмоциональ иминлеген тәэмин итү өчен балалар бакчасындагы халәт өйдәгечә диярлек булырга тиеш, шундый очракта балалар ул шартларга тизрәк күнегәләр, үз эмоцияләрен иркен белдерәләр. Балалар бакчасының балалар өчен каралган барлык бүлмәләре бала үзен уңайлы һәм иркен хис итәрлек итеп җиһазландырылырга тиеш. Уңайлы шарт — бала өчен җайлы һәм ышанычлы, ул кызыклы, яраткан эше белән шөгыльләнә алган мохит. Мохитнең уңайлылыгы балага уңай йогынты ясаучы эмоцияләр, якты һәм кабатланмас тойгылар тудыручы сәнгати-эстетик бизәлеш белән тулыландырыла. Балаларда кешеләргә карата дустанә мөнәсәбәт формалаштыру өчен педагог:

• үзара тәэсир итешүнең балалар өчен аңлаешлы кагыйдәләрен билгеләргә;

• кагыйдәләрне тикшерү, балаларның аларны ачыклау ситуациясен тудырырга;

• мәктәпкәчә яшьтәге өлкәнрәк балаларның яңа формалар һәм кагыйдәләр булдыру инициативасын проблемалы ситуацияләрне җайга салу өчен балалар бергәләп кагыйдәләр тәкъдим иткәндә хупларга тиеш.

<u>Мөстәкыйльлекне үстерү:</u>

Мөстәкыйльлекне үстерү ике якны адаптив (гамәлдәге социаль нормаларны аңлау һәм аларга тәңгәл рәвештә эш итә белү һәм актив (мөстәкыйль карарлар кабул итү әзерлеге) якларны үз эченә ала. Балалар яңалыкны, шул исәптән көн дәвамындагы үз тормышларын планлаштырганда яңа нәрсәне сынап карау омтылышларының өлкәннәр тарафыннан хупланачагын тоярга тиешләр. Кешенең мөстәкыйльлеге (инициативалылык, автономия, җаваплылык) өлкәннәр шартлар тудырганда, нәкъ менә мәктәпкәчә яшьтә формалаша.

Балаларның мөстәкыйльлеген формалаштыру өчен белем бирү мохитен түбәндәге гамәлләр башкара алырлык итеп төзергә тиеш:

• шәхси тәҗрибәгә таянып, төрле объектлар, шул исәптән үсемлекләр белән экспериментлар ясарга өйрәнү;

• көн дәвамында яшьтәшләре һәм төрле яшьтәгеләр төркемнәрендә булу;

• уен тирәлеген уен ситуацияләренә ярашлы рәвештә үзгәртү яки конструкцияләү;

• шәхси гамәлләрдә һәм аңлаешлы карарлар кабул иткәндә автоном хәлдә булу.

• өлкән кеше катнашында яшьтәшләре белән мөһим вакыйгалар турында

Мөстәкыйльлекне үстерү өчен предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре. Мохит вариантлы булырга, балалар сайлап алырга теләгән төрле мәйданчыклардан (остаханәләр, тикшеренү мәйданчыклары, сәнгать студияләре, китапханәләр, уен урыннары, һ.б.) торырга тиеш. Предмет-тирәлек мохите, балаларның мәнфәгатьләренә һәм проектларына тәңгәл рәвештә, ким дигәндә берничә атнага бер тапкыр үзгәрергә тиеш. Көн дәвамында балалар үз теләкләре буенча активлык тирәлеге (мәйданчык) сайлап алсыннар өчен вакыт билгеләү зарур.

2.2 «СОЦИАЛЬ-КОММУНИКАТИВ ҮСЕШ» белем бирү өлкәсе

«Социаль-коммуникатив үсеш, әхлакый һәм рухи кыйммәтләрне кертеп, җәмгыятьтә кабул ителгән нормаларны һәм кыйммәтләрне үзләштерүгә; баланың өлкәннәр һәм яшьтәшләре белән аралашуын һәм үзара бәйләнешен үстерүгә; мөстәкыйльлеген, максатчанлыгын һәм үз гамәлләрен үзе җайга салуын булдыруга; социаль һәм эмоциональ интеллектны, киң күңеллелекне, хәлгә керә белүне үстерүгә, яшьтәшләре белән уртак эшчәнлеккә әзерлек формалаштыруга, Оешмадагы балалар һәм өлкәннәр бергәлеге һәм үз гаиләләренеке булу хисен һәм аларга ихтирамлы мөнәсәбәт тәрбияләүгә; хезмәтнең һәм иҗатның төрле төрләренә уңай караш формалаштыруга; көнкүрештә, социумда, табигатьтә үз-үзеңне имин тоту нигезләрен булдыруга юнәлтелгән»

Төп максатлар һәм бурычлар:

Социальләштерү, аралаша белү сыйфатларын үстерү, әхлак тәрбиясе.

Җәмгыятьтә кабул ителгән нормалар һәм кыйммәтләрне үзләштерү, балада рухи һәм әхлакый сыйфатлар тәрбияләү, аны үз гамәлләрен һәм яшьтәшләре гамәлләрен дөрес бәяли белергә өйрәтү. Баланың өлкәннәр һәм яшьтәшләре белән аралашуын һәм үзара бәйләнешләрен үстерү, социаль һәм эмоциональ интеллектны, киң күңеллелекне, хәлгә керә белүне, әйләнә-тирәдәгеләргә ихтирамлы һәм дустанә мөнәсәбәтне үстерү. Балаларда уртак эшчәнлеккә әзер булучанлык тәрбияләү, уртак фикергә килү, яшьтәшләре белән конфликтларны мөстәкыйль рәвештә хәл итәргә өйрәтү.

Бала гаиләдә һәм берләшмәдә. «Мин» образын, үз гаиләсенеке һәм оешмадагы балалар һәм өлкәннәр бергәлегенеке булу хисе һәм аларга ихтирамлы мөнәсәбәт тәрбияләү; үзенең аерым җенескә каравын (гендер аерымлыгы), аерым гаиләнеке булуын аңлау формалаштыру.

Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү, мөстәкыйльлек, хезмәт тәрбиясе. Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү күнекмәләрен үстерү; мөстәкыйльлек, максатка юнәлгәнлек һәм үз гамәлләрен үзе җайга сала белү сәләте тәрбияләү. Культура-гигиена күнекмәләрен тәрбияләү. Хезмәтнең һәм иҗатның төрле төрләренә уңай фикердә булуны формалаштыру, хезмәткә уңай мөнәсәбәт, хезмәт итүгә теләк тәрбияләү. Үз хезмәтенә, башка кешеләр хезмәтенә һәм аның нәтиҗәсенә хөрмәт белән карау тәрбияләү. Йөкләнгән бурычны (эшне ахырына җиткерә белү сәләте һәм теләге, аны җиренә җиткереп башкару омтылышы) үтәүгә җаваплы карарга өйрәтү. Өлкәннәр хезмәте, аның җәмгыятьтәге һәм һәр кешенең тормышындагы урыны хакында беренчел күзаллаулар булдыру.

Куркынычсызлык нигезләрен формалаштыру. Көнкүрештә, социумда, табигатьтә куркынычсызлык тәртибе турында беренчел күзаллаулар формалаштыру. Куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәүгә аңлы мөнәсәбәт тәрбияләү. Кешегә һәм әйләнә-тирә мохиткә куркыныч янау ихтималы булган хәлләргә карата сак мөнәсәбәт формалаштыру. Кайбер типик хәвефле хәлләр һәм шул хәлләрдә үз-үзеңне тоту ысуллары турында күзаллаулар формалаштыру. Юл хәрәкәте куркынычсызлыгы кагыйдәләре турында элементар күзаллаулар формалаштыру; бу кагыйдәләрне үтәүнең зарурлыгына карата аңлы мөнәсәбәт тәрбияләү.

Беренче кечкенәләр төркеме (2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

Социальләштерү, аралашуны үстерү, әхлакый тәрбия

Балаларда яшьтәшләре даирәсендә үз-үзләрен тоту тәҗрибәсе формалаштыру, аларда яшьтәшләренә карата ярату (симпатия) хисләре тәрбияләү. Яшьтәшләр белән дустанә мөнәсәбәтләр тәҗрибәсе туплануга булышу, киң күңеллелек тәрбияләү (балаларның игътибарын иптәшенә карата кайгыртучанлык күрсәткән балага юнәлтү, кызгану, хәлгә керә белүне хуплау).

Дорфалыкка, комсызлыкка карата тискәре мөнәсәбәт тәрбияләү; ызгышмыйча уйнау, бер-береңә ярдәм итү һәм уңышлар, матур уенчыклар булуга бергәләп шатлана белү сыйфатын үстерү.

Әдәпле мөгаләмәнең элементар күнекмәләрен тәрбияләү: сәламләү, саубуллашу, үтенеч белән тыныч кына, «рәхмәт» һәм «рәхим итегез» сүзләрен кулланып мөрәҗәгать итү. Бүлмәдә һәм урамда үз-үзеңне тыныч тоту сәләтен формалаштыру: шауламау, йөгереп йөрмәү, өлкән кеше кушканны үтәү. Ата-анага һәм якын кешеләргә карата игътибарлы мөнәсәбәт һәм мәхәббәт тәрбияләү. Балаларны өлкән кешенең сүзен бүлдермәскә өйрәтү, өлкән кеше мәшгуль булганда көтеп тора белү сыйфатын формалаштыру.

Бала гаиләдә һәм берләшмәдә

Мин образы. Балаларда үзләре балалар бакчасына йөри башлауга бәйле рәвештә аларның социаль статусы үзгәрү (яше үсү) турында элементар карашлар формалаштыру; үз исемен әйтә белүне ныгыту. Һәр балада, барлык балаларны яраткан кебек үк, аны яратулары, аның турында кайгыртулары хакында инанганлык формалаштыру; баланың мәнфәгатьләренә, аның ихтыяҗларына, теләкләренә, мөмкинлекләренә карата ихтирамлы мөнәсәбәт белдерү.

Гаилә. Ата-анага, якын кешеләргә карата игътибарлы мөнәсәбәт тәрбияләү. Үз гаиләсе әгъзаларының исемнәрен әйтә белүен хуплау.

Балалар бакчасы. Балалар бакчасының уңай яклары, аның өй белән уртаклыклары (җылы, уңайлыклар, ярату һ.б.) һәм өйдәге халәттән аерымлыклары (дуслар, уенчыклар, мөстәкыйльлек күбрәк һ.б.) турындагы карашларны үстерү.

Балаларның игътибарын аларның нинди чиста, якты бүлмәдә уйнауларына, ул бүлмәдә матур уенчыкларның күп булуына, кроватьлардагы урын-җирнең җыйнак итеп җыештырылуына юнәлтү. Һавага чыккач, балаларның игътибарын матур үсемлекләргә, участокның уйнау һәм ял итү өчен уңайлы итеп җиһазландырылуына юнәлтү. Төркем бүлмәсендә, участокта ориентлаша белүне үстерү.

Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү, мөстәкыйльлек, хезмәт тәрбиясе

Культура-гигиена күнекмәләре тәрбияләү. Пычрануга карап һәм ашау алдыннан (башта өлкән кеше контролендә, соңрак мөстәкыйль рәвештә) кулларны юу, битне һәм кулларны шәхси сөлге белән корытып сөртү гадәте формалаштыру.   Өлкән кеше ярдәмендә үз-үзен тәртипкә китерергә, индивидуаль предметлардан (кульъяулык, салфетка, сөлге, тарак, чүлмәк) файдаланырга өйрәтү. Ашаганда кашыкны дөрес тотарга өйрәтү.

Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү. Балаларны билгеле бер тәртиптә киенергә һәм чишенергә; өлкән кешенең беркадәр ярдәме белән өс, аяк киемнәрен салырга (алдагы төймәләрне чишү, ябышучан каптырмаларны ычкындыру); өстән салган киемнәрне билгеле бер тәртиптә төреп куярга өйрәтү. Пөхтәлеккә өйрәтү.

Иҗтимагый-файдалы хезмәт. Балаларны иң гади хезмәт гамәлләре башкаруга җәлеп итү: өлкән кеше белән бергә һәм аның контролендә ипи савытларын (иписез килеш), салфетка савытларын урнаштыру, кашыклар кую һ.б. Уен бүлмәсендә тәртип сакларга, уеннар төгәлләнгәч уен материалын урыннарына куярга өйрәтү.

Өлкәннәр хезмәтенә ихтирам. Балаларның өлкәннәр эшчәнлегенә карата кызыксынуын хуплау. Өлкән кешенең нәрсә һәм ничек эшләвенә (ничек итеп үсемлекләрне (су сибә) һәм хайваннарны (ашата) карый; урам себерүче ничек итеп ишегалдын себерә, кар көри; балта остасы ничек итеп беседка ясый һ.б.), аның ни өчен теге яки бу гамәлләр башкаруына игътибар юнәлтү.Кайбер хезмәт гамәлләрен танырга һәм атарга өйрәтү (тәрбияче ярдәмчесе савыт-саба юа, ашарга китерә, сөлгеләрне алыштыра).

<u>Куркынычсызлык нигезләрен
формалаштыру</u>

Табигатьтә куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Табигатьтә үз-үзеңне тотуның элементар кагыйдәләре белән таныштыру (белмәгән хайваннарга якын килмәү, аларны сыйпамау, котыртмау; үсемлекләрне өзмәү һәм аларны
авызга капмау һ.б.).

Юлларда куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Машиналар, урам, юл турында беренчел күзаллаулар формалаштыру.

Транспорт чараларының кайбер төрләре белән таныштыру.

Үз тормыш эшчәнлегеңнең куркынычсызлыгы. Предметлар дөньясы һәм предметлар белән хәвефсез эш итү кагыйдәләре белән таныштыру. «Ярый-ярамый», «куркыныч» төшенчәләре белән таныштыру. Ком һәм су белән уйнаганда куркынычсызлык кагыйдәләре турында күзаллаулар формалаштыру (суны эчмәскә, ком ыргытмаска һ.б.).

Икенче кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

<u>Социальләштерү, аралашуны үстерү, әхлакый тәрбия</u>

Балалар бакчасында, өйдә, урамда үз-үзеңне тәртипле тоту күнекмәләрен ныгыту. Нәрсәнең яхшы һәм нәрсәнең начар булуы турында элементар карашлар формалаштыруны дәвам итү. Балаларны әхлакый тәрбияләү өчен шартлар тәэмин итү. Яшьтәшен кызгану, аны кочаклау, аңа ярдәм итү омтылышларын хуплау. Әйләнә- тирәдәгеләргә карата игътибарлы, кайгыртучан мөнәсәбәт формалаштыруга ярдәм итүче уен ситуацияләре булдыру. Балаларны тыныч, кычкырмыйча аралашырга өйрәтү.

Бер-береңә карата дустанә мөнәсәбәт, иптәшең белән бүлешә белү, яхшы һәм начар гамәлләрне дөрес бәяләү тәҗрибәсе формалаштыр. Тату яшәргә, уенчыклардан һәм китаплардан бергә файдаланырга, бер-береңә ярдәм итәргә өйрәтү. Балаларны әдәплелеккә гадәтләндерү (сәламләргә, саубуллашырга, ярдәм өчен рәхмәт белдерергә өйрәтү).
≪Мин≫ образы. Эзлекле рәвештә «Мин» образын формалаштыру. Балаларга төрле, турыдан-туры аларга кагылышлы мәгълүматлар (син — малай, синең күзләрең соры, син уйнарга яратасың h.б.), шул исәптән үткәннәре турындагы (йөри, сөйләшә белми идең; шешәдән ашадың) һәм алардагы үзгәрешләр (хәзер үзеңне өстәл янында дөрес тота, рәсем ясый, бии беләсең; «әдәпле» сүзләр беләсең) турындагы мәгълүматларны җиткерү.
Гаилә. Бала белән аның гаилә әгъзалары турында әңгәмә кору (исемнәре ничек, нәрсә эшлиләр, бала белән ничек уйныйлар h.б.).
Балалар бакчасы. Балаларда балалар бакчасына карата уңай мөнәсәбәт формалаштыру. Аларның игътибарын төркем бүлмәсенең, чишенү бүлмәсенең матур бизәлешенә һәм уңайлы җиһазландырылуына юнәлтү (якты төстәге стеналар, матур пәрдәләр, уңайлы йорт җиһазлары, яңа уенчыклар, китаплар почмагында матур рәсемле китаплар җыйнак итеп тезеп куелган).Балаларны уеннар һәм дәресләр уздырыла торган участокның җиһазландырылуы һәм бизәлеше белән таныштыру, аның матурлыгына, уңайлыкларына, корылмаларның якты төсмерләрдә төрле төсләргә буялуына басым ясау. Балаларның игътибарын төрле үсемлекләргә, аларның төрле-төрле булуына һәм матурлыгына юнәлтү. Балаларны төркем тормышына җәлеп итү, төркемдә чисталык һәм тәртип саклау омтылышы тәрбияләү, уенчыкларга, китапларга, шәхси әйберләргә h.б. карата сакчыл мөнәсәбәт формалаштыру. Бергәлек, балалар бакчасы өчен һәрбаланың мөһимлеге хисен формалаштыру.

Балалар бакчасының бүлмәләрендә һәм участогында иркен ориентлаша белү сәләтен камилләштерү. Балалар бакчасы хезмәткәрләренә (музыка җитәкчесе, шәфкать туташы, мөдир, өлкән тәрбияче h.б.), аларның хезмәтенә карата ихтирамлы мөнәсәбәт формалаштыру; аларның исемнәрен һәм этиләренең исемнәрен исләренә төшереп тору.

<u>Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү, мөстәкыйльлек, хезмәт тәрбиясе</u>

Культура-гигиена күнекмәләре. Культура-гигиена күнекмәләрен камилләштерү, ашау, юыну вакытында үз-үзеңне тотуның иң гади күнекмәләрен формалаштыру. Балаларны үзләренең тышкы кыяфәтләрен карарга, сабыннан дөрес файдаланырга, кулларны, битне, колакларны пөхтә итеп юарга; юынганнан соң корытып сөртенергә, сөлгене урынына эләргә, тарактан һәм кулъяулыктан файдаланырга өйрәтү. Табын артында үз-үзеңне тотуның элементар күнекмәләрен формалаштыру: аш һәм чәй кашыкларыннан, чәнечкедән, салфеткадан дөрес файдалану, ипине вакламау, ризыкны авызны ябып чәйнәү, авыз тулы булганда сөйләшмәү.
Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү. Балаларны мөстәкыйль рәвештә билгеле бер тәртиптә киенергә һәм чишенергә өйрәтү (киемне кию һәм салу, төймәләрне чишү һәм төймәләү, кием предметларын төреп, элеп кую h.б.). Пөхтәлек саклау, киемдәге тәртипсезлекне күреп алу һәм өлкәннәрнең аз гына ярдәме белән аны тәртипкә китерә белү күнекмәләре тәрбияләү

Иҗтимагый-файдалы хезмәт. Булдыра алганча хезмәттә катнашу теләге, зур булмаган кыенлыкларны җиңәргә өйрәтү тәрбияләү. Балаларда өлкәннәр кушканны мөстәкыйль рәвештә үтәү теләге уяту: дәрес уздыру өчен материаллар (кечкенә пумалалар, әвәләү өчен такталар һ.б.) әзерләү, уеннан соң уенчыкларны, төзелеш материалларын урыннарына кую. Балалар бакчасы бүлмәсендә һәм участогында тәртип һәм чисталык саклауга өйрәтү. Елның икенче яртысында балаларда ашханәдә дежур тору өчен кирәкле күнекмәләр (төшке ашка табын әзерләү; кашыклар кую, ипи савытлары (иписез килеш), тәлинкәләр, чынаяклар урнаштыру һ.б.) формалаштыра башлау.
Табигатьтәге хезмәт. Табигать почмагында һәм участокта үсемлекләрне һәм хайваннарны карау-тәрбияләүдә катнашу теләге тәрбияләү: өлкән кеше ярдәмендә балыклар, кошлар ашату, бүлмәдәге һәм түтәлләрдәге үсемлекләргә су сибү, суган утырту, яшелчәләр җыю, сукмакларда кар көрәү, эскәмияләрне кардан чистарту.
Өлкәннәр хезмәтенә ихтирам. Өлкәннәр хезмәтенә карата уңай мөнәсәбәт формалаштыру. Балаларга аларга аңлаешлы һөнәрләр (тәрбияче, тәрбияче ярдәмчесе, музыка җитәкчесе, табиб, сатучы, пешекче, шофер, төзүче) турында сөйләү, хезмәт гамәлләре, хезмәт нәтиҗәләре турындагы күзаллауларны киңәйтү һәм баету. Таныш һөнәр ияләренә карата ихтирам тәрбияләү. Өлкәннәргә ярдәм итү теләге уяту, аларның хезмәте нәтиҗәләренә карата сакчыл мөнәсәбәт тәрбияләү.

<u>Куркынычсызлык нигезләрен формалаштыру</u>

Табигатьтә куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Терек һәм терек булмаган табигатьтәге иң гади үзара бәйләнешләр турында күзаллаулар формалаштыру. Табигатьтә үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыру (үсемлекләрне тиктомалдан өзмәү, агач ботакларын сындырмау, хайваннарга тимәү һ.б.). Юлларда куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Әйләнә-тирәдә ориентлашу күнекмәләрен киңәйтү. Балаларны юл хәрәкәте кагыйдәләре белән таныштыру. Юлның йөри торган өлешен, тротуарны аера белергә, светофорның яшел, сары һәм кызыл сигналларының мәгънәсен аңларга өйрәтү. Юлларда куркынычсызлык турында беренчел күзаллаулар формалаштыру (юл аркылы өлкән кешенең кулына тотынып чыгу). Машина йөртүченең эше белән таныштыру. Үз тормыш эшчәнлегеңнең куркынычсызлыгы. Өйдәге куркыныч чыганаклар (кайнар плитә, үтүк һ.б.) белән таныштыру. Бина эчендә имин хәрәкәт итү күнекмәләре формалаштыру (баскычтан саклык белән, култыксаларга тотынып төшү һәм менү; ишекләрне ишек тоткасыннан тотып ачу һәм ябу). Вак предметлар белән уйнаганда кагыйдәләрне үти белүне формалаштыру (предметларны колакка, борынга тыкмау; аларны авызга капмау). Ярдәм сорап өлкәннәргә мөрәҗәгать итә белүне ныгыту. Ком, су, кар белән уйнаганда куркынычсызлык күнекмәләре формалаштыру.

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

<u>Социальләштерү, аралашуны үстерү, әхлакый тәрбия</u>

Баланың әхлак нормаларын үтәүгә: үзара ярдәмләшүгә, кыерсытылган кешенең хәленә керүгә һәм кыерсытучының гамәлләре белән ризалашмауга карата шәхси мөнәсәбәте; гадел булган, яшьтәшенең үтенечен юл куйган (шакмакларны тигез бүлгән) кешенең гамәлләрен

хуплау формалашуга булышлык итү. Балалар арасында дустанә мөнәсәбәтләр формалаштыру буенча эшне дәвам итү; балаларның игътибарын бер-берсенең яхшы гамәлләренә юнәлтү. Коллектив уеннарга, үзара яхшы мөнәсәбәтләр кагыйдәләренә өйрәтү. Тыйнаклык, ярдәмчеллек, гадел, көчле һәм кыю булу теләге тәрбияләү; ямьсез гамәл өчен оят хисе кичерергә өйрәтү.
Сәламләү, саубуллашу, мәктәпкәчә учреждение хезмәткәрләрен исемнәре һәм әтиләренең исемнәре белән атау, өлкәннәр сөйләшүенә катышмау, үз үтенечеңне әдәпле итеп җиткерү, күрсәтелгән хезмәт өчен рәхмәт белдерү зарурлыгы турында балаларның исләренә төшереп тору.

<u>Бала гаиләдә һәм берләшмәдә.</u>

≪Мин≫ образы. Баланың үсүе һәм үсеше, аның үткәне, хәзергесе һәм киләчәге турында күзаллаулар («мин кечкенә идем, мин үсәм, мин зур булачакмын») формалаштыру. Балаларда аларның хокуклары (уйнарга, дустанә мөнәсәбәткә, яңа белемнәргә һ.б.) һәм балалар бакчасындагы төркемдәге, өйдәге, урамдагы бурычлары (мөстәкыйль ашау, киенү, уенчыкларны җыеп кую һ.б.) турындагы беренчел күзаллауларны формалаштыру. Һәр баллада аның яхшы булуы, аны яратулары турында инанганлык формалаштыру. Беренче гендер күзаллауларын формалаштыру (малайлар көчле, кыю; кызлар мөлаем, нәфис).
Гаилә. Балаларның гаилә, аның әгъзалары турындагы күзаллауларын тирәнәйтү. Туганлык мөнәсәбәтләре турында беренчел күзаллаулар булдыру (улы, әнисе, әтисе, кызы һ.б.). Баланың өйдәге тормышта нинди бурычлары (уенчыкларны җыеп кую, табын әзерләүдә булышу һ.б.) булуы турында кызыксыну.
Балалар бакчасы. Балаларны балалар бакчасы һәм аның хезмәткәрләре белән таныштыруны дәвам итү. Балалар бакчасы бүлмәләрендә ориентлаша белү сәләтен камилләштерү. Балаларда әйберләргә карата сакчыл мөнәсәбәтне ныгыту, әйберләрне тиешенчә файдаланырга, аларны урыннарына куярга өйрәтү. Балалар бакчасы традицияләре белән таныштыру. Баланың үзе турында коллектив әгъзасы сыйфатында күзаллауларын ныгыту, башка балалар белән бергәлек хисен үстерү. Балалар бакчасында төркемне һәм залны, участокны бизәүдәге үзгәрешләрне (затлы, матур уенчыкларның, балалар рәсемнәренең күркәмлеге һ.б.) күрә белү сәләтен формалаштыру. Фикер алышуга һәм мөмкин кадәр төркемне бизәүдә катнашуга, төркемнең символикасын һәм традицияләрен булдыруга җәлеп итү.

<u>Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү, мөстәкыйльлек, хезмәт тәрбиясе</u>

Культура-гигиена күнекмәләре. Балаларда пөхтәлек, үзләренең тышкы кыяфәтләрен кайгырту гадәте тәрбияләүне дәвам итү. Мөстәкыйль рәвештә юыну, пычрануга карап, ашау алдыннан, бәдрәфтән чыккач кулларны сабынлап юу гадәте тәрбияләү.Тарак, кульяулыктан файдалану, йөткергәндә һәм төчкергәндә читкә борылу, авызны һәм борынны кульяулык белән каплау гадәтен ныгыту. Пөхтә ашау: ризыкны азлап алу, яхшылап чәйнәү, тавыш-тын чыгармыйча ашау, өстәл приборларыннан (кашык, чәнечке), салфеткадан дөрес файдалану, ашаганнан соң авызны чайкау күнекмәләрен камилләштерү.
Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү. Үзлектән киенү, чишенә белү күнекмәләрен камилләштерү. Өс киемен җыйнак итеп төрергә һәм эләргә, өлкән кеше ярдәмендә аны тәртипкә китерергә (чистарту, киптерү) өйрәтү. Җыйнак һәм пөхтә булу теләге тәрбияләү. Үз эш урынын мөстәкыйль

рәвештә әзерләргә, рәсем, әвәләү, апплика- ция дәресләре төгәлләнгәч аны җыештырырга (кечкенә банкаларны, пумалаларны юу, өстәлне сөртү һ.б.) өйрәтү.
Иҗтимагый-файдалы хезмәт. Балаларда хезмәткә карата уңай мөнәсәбәт, хезмәт теләге тәрбияләү. Кушылган биремгә карата җаваплылык мөнәсәбәте (эшне ахыргача җиткерә белү һәм җиткерү теләге, аны яхшы башкару омтылышы) формалаштыру. Индивидуаль һәм коллектив йөкләмәләрне башкару, үз хезмәтенең башкалар өчен әһәмиятен аңлау тәрбияләү; тәрбияче ярдәмендә коллектив эшне бүлешү турында килешенү, уртак биремне вакытында башкарып чыгу турында кайгырту формалаштыру. Иптәшләренә, өлкән кешеләргә ярдәм итү инициативасын хуплау.
Балаларны мөстәкыйль рәвештә балалар бакчасының төркем бүлмәсендә һәм участогында тәртип сакларга өйрәтү: төзелеш материалын, уенчыкларны урыннарына җыеп кую; тәрбиячегә китапларны, тартмаларны ябышты-
рырга булышу. Балаларны ашханәдә мөстәкыйль рәвештә дежурлык вазифаларын башкарырга өйрәтү: җыйнак итеп ипи савытларын, тәлинкәләре белән чынаякларны, тирән тәлинкәләрне урнаштыру, салфетка савытларын, өстәл приборларын (кашыклар, чәнечкеләр, пычаклар) кую.
Табигатьтәге хезмәт. Балаларның үсемлекләрне һәм хайваннарны карау тәрбияләү теләген хуплау; үсемлекләргә су сибү, балыкларны ашату, суэчергечләрне юу, аларга су салу, улакка азык салу (тәрбияче катнашында). Балаларны язгы, җәйге һәм көзге чорларда булдыра алганча яшелчә бакчасында һәм чәчәклектә эшләүгә (орлыклар чәчү, су сибү, уңышны җыю), кышкы чорда кар көрәүгә җәлеп итү. Балаларны кошларга кышкы чорда ашату өчен үлән үстерүгә; кышлаучы кошларны ашатуга җәлеп итү. Тәрбиячегә хезмәт эшчәнлегендә кулланылучы җиһазларны тәртипкә китерүдә (чистарту, киптерү, тиешле урынга илтү) булышу омтылышын формалаштыру.
Өлкәннәр хезмәтенә ихтирам. Балаларны, игътибарларын якын кешеләре хезмәтенең әһәмиятенә юнәлтеп, аларның һөнәрләре белән таныштыру. Әти-әниләренең һөнәрләренә карата кызыксыну формалаштыру.

<u>Куркынычсызлык нигезләрен формалаштыру</u>

Табигатьтә куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Хайваннар һәм үсемлекләр дөньясының күптөрлелеге, терек булмаган табигать күренешләре белән таныштыруны дәвам итү. Хайваннар һәм үсемлекләр белән үзара тәэсир итешү ысуллары, табигатьтә үз-үзеңне тоту кагыйдәләре турында элементар күзаллаулар формалаштыру. «Ашарга яраклы», «ашарга яраксыз», «дару үләннәре» төшенчәләрен аңлауны формалаштыру. Куркыныч бөҗәкләр һәм агулы үсемлекләр белән таныштыру.
Юлларда куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Күзәтүчәнлек, балалар бакчасында бина эчендә һәм участокта, якын-тирәдә ориентлаша белү сәләтен үстерү. «Урам», «юл», «урам чаты», «юл чаты», «җәмәгать транспорты тукталышы»
төшенчәләре һәм урамда үз-үзеңне тотуның элементар кагыйдәләре белән таныштыруны дәвам итү. Балаларны юл хәрәкәте кагыйдәләрен үтәүнең зарур булуын аңлауга китерү. Балаларның светофорның кирәклеге һәм полицейскийның эше турындагы белемнәрен ачыклау. Балаларны шәһәр транспортының төрләре, аларның тышкы күренешләренең һәм кулланылышының үзенчәлекләре белән таныштыру

(«Ашыгыч ярдәм», янгын сүндерү машинасы, Гадәттән тыш хәлләр министрлыгы (МЧС) машинасы, «Полиция», трамвай, троллейбус, автобус). Юл хәрәкәте билгеләре: «Җәяүлеләр өчен юл аркылы чыгу урыны», «Җәмәгать транспорты тукталышы» белән таныштыру. Җәмәгать транспортында үз-үзеңне культуралы тоту күнекмәләре формалаштыру.

Үз тормыш эшчәнлегеңнең куркынычсызлыгы. Уеннар вакытында үз-үзеңне хәвефсез тоту кагыйдәләре белән таныштыру. Тормышка һәм сәламәтлеккә куркыныч тудыручы хәлләр турында сөйләү. Көнкүреш приборларының (тузан суырткыч, электр чәйнеге, үтүк һ.б.) кирәклеге, эше һәм алардан файдалану кагыйдәләре белән таныштыру. Өстәл приборларыннан (чәнечке, пычак), кайчыдан файдалану күнекмәләрен ныгыту.Таныш булмаган кешеләр янында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыру.Балаларга янгын сүндерүчеләр эше, янгыннарның килеп чыгу сәбәпләре һәм янгын вакытында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре турында сөйләү.

Зурлар төркеме (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

Социальләштерү, аралашуны үстерү, әхлакый тәрбия

Балалар арасында дусларча мөнәсәбәтләр; бергәләп уйнау, эшләү, шөгыльләнү гадәте; өлкәннәрне яхшы гамәлләр белән сөендерү омтылышы; мөстәкыйль рәвештә уртак кызыклы шөгыльләр таба белү сәләте тәрбияләү. Әйләнә-тирәдәгеләргә ихтирамлы мөнәсәбәт тәрбияләү. Кечкенәләр турында кайгыртырга, аларга булышырга, көчсезрәкләрне якларга өйрәтү. Хәлгә керү, ярдәмчеллек кебек сыйфатлар формалаштыру. Тыйнаклык, әйләнә-тирәдәгеләр турында кайгырту, ярдәмгә һәм игътибар билгеләренә карата рәхмәтле була белү сыйфатлары тәрбияләү. Үз гамәлләреңне һәм яшьтәшләрнең гамәлләрен бәяли белү сәләте формалаштыру. Балаларның әйләнә-тирәгә карата үз мөнәсәбәтләрен белдерү, моның өчен мөстәкыйль рәвештә төрле сөйләм чаралары табу омтылышын үстерү.Җәмәгать урыннарында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре; балалар бакчасындагы, өйдәге бурычлар турындагы карашларны киңәйтү.

Балалар телен әдәпле сүзләр (исәнмесез, сау булыгыз, рәхим итегез, гафу итегез, рәхмәт һ.б.) белән баету. Сөйләмдә фольклор (мәкальләр, әйтемнәр, такмазалар һ.б.) куллануга теләк уяту. Әхлаклылык нигезләре формалашуда туган телнең әһәмиятен күрсәтү.

Бала гаиләдә һәм берләшмәдә.

≪Мин≫ образы. Баланың үсү белән бәйле позициясе үзгәрү (кечкенәләр өчен җаваплылык, зурларга, шул исәптән өлкән яшьтәгеләргә карата ихтирам һәм аларга ярдәм итү һ.б.) турындагы күзаллауларын киңәйтү. Символик һәм образлы чаралар аша баланың үзе турында үткән, хәзерге һәм киләчәк чорларга карата күзаллауларын тирәнәйтү. Традицион гендер күзаллауларын киңәйтү. Үз җенесеннән һәм капма-каршы җенестән булган яшьтәшләренә карата ихтирамлы мөнәсәбәт тәрбияләү.

Гаилә. Баланың гаилә һәм аның тарихы турындагы күзаллауларын тирәнәйтү. Гаилә тарихына таянып иң гади шәҗәрә төзергә өйрәтү. Әти-әнисенең кайда эшләүләре, алар хезмәтенең җәмгыять өчен мөһим булуы турындагы күзаллауларны тирәнәйтү. Балаларның төрле гаилә бәйрәмнәрен әзерләүдә булдыра алган кадәр катнашуын хуплау. Өйдәге көндәлек даими бурычларны башкарырга өйрәтү.

Балалар бакчасы. Якын тирәлеккә: балалар бакчасына, балалар яшәгән өйгә, балалар бакчасы участогына һәм башкаларга карата кызыксыну формалаштыруны дәвам итү. Төрле бүлмәләрнең үзенчәлекле бизәлешенә игътибарны юнәлтү. Бүлмәләр бизәлешендәге

үзгәрешләрне күрә белү сәләтен үстерү, шул үзгәрешләрнең сәбәпләрен аңлатырга һәм күреп алынган үзгәрешләр буенча бизәлешнең мөмкин булган вариантлары хакында үз тәкъдимнәрен кертү турындагы фикер белдерергә өйрәтү. Балаларны әйләнә-тирәне бәяләүгә этәрү

Төркемдә чисталык һәм тәртип саклау, төркем бүлмәсен сәнгать әсәрләре, рәсемнәр белән бизәү омтылышы уяту. Төркем бүлмәсен, залны бәйрәмнәр уздыру өчен бизәүгә җәлеп итү. Балалар тарафыннан ясалган эшләнмәләрне, рәсемнәрне, аппликацияләрне (кошлар, күбәләкләр, кар бөртекләре, яфраклы ботаклар һ.б.) куллану теләге уяту.

Баланың үзе турында коллектив әгъзасы сыйфатында күзаллауларын киңәйтү, уртак проект эшчәнлегендә катнашу, башка яшь төркемнәрендәге балалар белән бергә эш итү, булдыра алганча мәктәпкәчә учреждение тормышында катнашу аша аның актив тормыш позициясен формалаштыру. Балалар бакчасында уздырылучы чараларга (спектакльләр, спорт бәйрәмнәре һәм күңел ачулар, балалар эшләре күргәзмәләрен әзерләү һ.б.), шул исәптән, әти-әниләре белән бергә, тарту.

Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү, мөстәкыйльлек, хезмәт тәрбиясе

Культура-гигиена күнекмәләре. Балаларда тәннең чисталыгын, киемнең, чәчнең пөхтәлеген карау; мөстәкыйль рәвештә тешләрне чистарту, юыну, кирәклектән чыгып кулларны юу, тырнакларның чисталыгын карау; йөткергәндә һәм төчкергәндә авызны һәм борынны кульяулык белән каплау гадәтен формалаштыру. Үзенең тышкы кыяфәтендәге җитешсезлекне күреп ала белергә өйрәтү һәм мөстәкыйль рәвештә тәртипкә китерү күнекмәләрен ныгыту.
Ашау культурасын: өстәл приборларыннан (чәнечке, пычак) дөрес файдалану; өстәл янында дөрес утырып, пөхтә, тавышланмыйча ашау; үтенеч белән мөрәҗәгать итү, рәхмәт белдерү күнекмәләрен камилләштерү.

Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү. Тиз, җыйнак киенү һәм чишенү, үз шкафында тәртип саклау (өс киемен билгеле урынга төреп кую), урын-җирне пөхтә итеп җыештыру күнекмәләрен ныгыту. Материалларны һәм әсбапларны дәрескә мөстәкыйль рәвештә һәм үз вакытында әзерли белергә, тәрбияче тарафыннан дәрес уздыру өчен әзерләнгән материалларны мөстәкыйль рәвештә урнаштырырга, аларны җыеп куярга, пумалаларны һәм буяу савытларын, палитраны юарга, өстәлләрне сөртергә өйрәтү.

Иҗтимагый-файдалы хезмәт. Балаларда хезмәткә карата уңай мөнәсәбәт, хәлдән килерлек хезмәт йөкләмәләрен башкару теләге тәрбияләү. Балаларга аларның хезмәтенең мөһимлеген аңлату. Уртак хезмәт эшчәнлегендә катнашу теләге тәрбияләү. Хезмәтнең төрле төрләрендә кирәкле сәләтләр һәм күнекмәләр формалаштыру. Мөстәкыйльлек һәм җаваплылык, башланган эшне ахырына җиткерә белү тәрбияләү. Хезмәтнең төрле төрләрен башкарганда иҗадилык һәм инициативалылыкны үстерү. Балаларны эшнең аеруча бәрәкәтле алымнары белән таныштыру. Хезмәт эшчәнлеге культурасы, материалларга һәм инструментларга карата сакчыл мөнәсәбәт тәрбияләү.
Үз эшенең нәтиҗәсен бәяләргә өйрәтү (өлкән кеше ярдәмендә). Балалар арасында дустанә мөнәсәбәтләр; бергәләп уйнау, эшләү, шөгыльләнү гадәте тәрбияләү. Бер-береңә ярдәм итү теләген үстерү.Балаларда уку-өйрәнү эшчәнлеге алшартлары (элементлары) формалаштыру. Игътибарны, куелган бурычны (нәрсә эшләргә), аны башкару ысулларын (ничек эшләргә) аңлауны үстерүне дәвам итү; түземлелек тәрбияләү; ахыргы нәтиҗәгә ирешү өчен үҗәтлек, максатка омтылучанлык күрсәтергә өйрәнү. Балаларны төркемдә зурларга тәртип саклауда

булышырга: уенчыкларны, төзелеш материалын һ.б. сөртеп куярга өйрәтүне дәвам итү.   Балалар бакчасы участогында тәртип урнаштыру күнекмәләрен формалаштыру.

Ашханәдә дежурлык вазифаларын: табын әзерләү, ашаганнан соң өстәлне җыештыруны намуслы башкарырга өйрәтү.

Табигатьтәге хезмәт. Табигать почмагында хайваннарны һәм үсемлекләрне карау-тәрбияләү белән бәйле төрле йөкләмәләрне; табигать почмагында дежурлык вазифаларын (бүлмә үсемлекләренә су сибү, туфракны йомшарту һ.б.) башкару теләген хуплау.

Балаларны табигатьтә өлкәннәргә ярдәм итүгә һәм хәлдән килерлек эшкә: көзен — яшелчә бакчасында уңышны җыеп алуга, орлык җыюга, чәчәкле үсемлекләрне грунттан табигать почмагына күчереп утыртуга; кышын — агач кәүсәләренә һәм куаклыкларга таба кар көрәүгә, кошлар һәм җәнлекләр (табигать почмагында яшәүчеләр) өчен үлән үстерүгә, тамыразыклар утыртуга, кардан сыннар һәм корылмалар төзүгә; язда туфрак йомшартуга, түтәлләргә һәм клумбаларга су сибүгә җәлеп итү.

Өлкәннәр хезмәтенә ихтирам. Балаларның өлкәннәр хезмәте, хезмәтнең нәтиҗәләре, иҗтимагый әһәмияте турындагы күзаллауларын киңәйтү. Кеше куллары белән эшләнгән әйберләргә карата сакчыл мөнәсәбәт формалаштыру. Балаларда кешеләргә карата хезмәтләре өчен рәхмәтле булу хисе тәрбияләү**.**

<u>Куркынычсызлык нигезләрен формалаштыру</u>

Табигатьтә куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Экологик культура һәм табигатьтә куркынычсызлык кагыйдәләре нигезләрен формалаштыру. Табигатьтә бар нәрсәнең үзара бәйләнештә булуы, хайваннар һәм үсемлекләр дөньясына зыян китермәү өчен кешенең бу үзара бәйләнешне бозарга тиеш түгеллеге турында төшенчәләр формалаштыру. Терек булмаган табигать күренешләре (яшенле яңгыр, күк күкрәү, яшен, салават күпере), яшенле яңгыр вакытында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыру.

Балаларны бәрелгәндә һәм бөҗәкләр тешләгәндә беренче ярдәм күрсәтү кагыйдәләре белән таныштыру. Юлларда куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Балаларның юл элементлары (машина юлы, җәяүлеләр өчен юл аркылы чыгу урыны, тротуар), транспорт хәрәкәте, светофор эше турындагы белемнәрен ачыклау. Балалар бакчасына якын урнашкан урамнар һәм балалар яши торган урамнарның исемнәре белән таныштыру.

Юл хәрәкәте кагыйдәләре, җәяүлеләр һәм велосипедчылар хәрәкәте кагыйдәләре белән таныштыру.

«Балалар», «Трамвай тукталышы», «Автобус тукталышы», «Җәяүлеләр өчен юл аркылы чыгу урыны», «Беренче медицина ярдәме күрсәтү пункты», «Туклану пункты», «Машина кую урыны», «Керү тыела», «Юл эшләре», «Велосипед юлы» дигән юл билгеләре белән таныштыруны дәвам итү.

Үз тормыш эшчәнлегеңнең куркынычсызлыгы. Кешенең тереклек эшчәнлеге иминлеге нигезләрен ныгыту.

Елның төрле фасылларында уен вакытында (сулыкларда коену, велосипедта йөрү, чанада, тимераякта, чаңгыда шуу һ.б.) куркынычсызлык кагыйдәләре белән таныштыруны дәвам итү. Көнкүрештәге хәвеф чыганаклары (электр приборлары, газ плитәсе, үтүк һ.б.) турындагы белемнәрне киңәйтү. **Көнкүреш предметларыннан хәвефсезфайдалану күнекмәләрен ныгыту.**

Балаларның янгын сүндерүчеләр, янгыннарның сәбәпләре, янгын вакытында үз-үзеңне тотуның элементар кагыйдәләре турындагы белемнәрен ачыклау. Коткару хезмәте — МЧС эше белән таныштыру. Бик кирәк булган очракта өлкәннәрнең «01», «02», «03» телефоннары буенча шалтыратулары турындагы белемнәрне ныгыту. Ярдәм сорап өлкәннәргә мөрәҗәгать итә белү күнекмәләре формалаштыру. Баланы үз исемен, фамилиясен, яшен, өй адресын, телефонын атарга өйрәтү.

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

Социальләштерү, аралашуны үстерү, әхлакый тәрбия

Балалар арасында дустанә мөнәсәбәтләр тәрбияләү; бергәләп уйнау һәм эшләү өчен мөстәкыйль рәвештә берләшү, сайлап алынган эш белән мөстәкыйль шөгыльләнү, уртак фикергә килү, бер-береңә ярдәм итә белү сыйфатларын үстерү. Оешканлык, дисциплиналылык, коллективизм, өлкәннәргә карата ихтирам тәрбияләү.Кечкенәләргә, өлкән яштәге кешеләргә карата кайгыртучан мөнәсәбәт тәрбияләү, аларга ярдәм итәргә өйрәтү. Хәлгә керү, ярдәмчеллек, гаделлек, тыйнаклык кебек сыйфатлар формалаштыру.

Ихтыяр сыйфатларын: үз теләгеңне чикләү, үз-үзеңне тотуның билгеләнгән нормаларын үтәү, үз гамәлләреңдә уңай мисалга таяну сыйфатларын үстерү.

Әйләнә-тирәдәгеләргә карата ихтирамлы мөнәсәбәт тәрбияләү. Әңгәмәдәшне тыңлый белү, ихтыяҗ булмаганда аны бүлдермәү сыйфатын формалаштыру. Үз фикереңне тыныч кына яклый белүне формалаштыру. Сүзлекне телдәге әдәплелек формулалары белән баету (сәламләү, саубуллашу, үтенечләр, гафу үтенүләр). Балаларның үз бурычлары турындагы карашларын барыннан да элек мәктәпкә әзерләнү белән бәйле рәвештә киңәйтү.

Бала гаиләдә һәм берләшмәдә.

≪Мин≫ образы. Шәхеснең вакытка бәйле перспективасы, яшь үзгәрү белән кешенең позициясе үзгәрү (бала балалар бакчасына йөри, укучы бала укый, өлкән кеше эшли, олы яштәге кеше үз тәҗрибәсен башка буыннарга тапшыра) турындагы күзаллауны үстерү. Баланың үзе турында үткән, хәзерге һәм киләчәк чорларга карата күзаллауларын тирәнәйтү. Традицион гендер күзаллауларын ныгыту, малайларда һәм кызларда аларның җенесләренә хас сыйфатларны үстерүне дәвам итү.

Гаилә. Туган ил тарихы контекстында балаларның гаилә тарихы турындагы күзаллауларын киңәйтү (ил тарихының төрле чорларында һәр буынның роле). Балаларга бабаларының, әбиләренең, әти-әниләренең сугышчан бүләкләре турында сөйләү. Өй адресын һәм телефонын, әти-әниләренең үз исемнәре һәм әтиләренең исемнәрен, аларның һөнәрләрен белүне ныгыту.

Балалар бакчасы. Якын тирәлек турындагы күзаллауларны киңәйтүне дәвам итү (балалар бакчасы бүлмәләренең, участогының, паркның, скверның бизәлеше). Балаларны әйләнә-тирәнең таң калдырырлык компонентларын (стеналарның матур төскә буялуы, йорт җиһазлары, участокның бизәлеше һ.б.) аерып күрсәтергә өйрәтү.

Балаларны мәктәпкәчә учреждениенең үсешне тәэмин итүче тирәлеген (мини-музейлар, күргәзмәләр, китапханәләр, конструкторлык остаханәләре һ.б.) булдыруга җәлеп итү; әйләнә-тирәне эстетик бәяләү, бәяләмә бирү, үз фикереңне нигезли белү сәләте формалаштыру.

Кечерәк яшьтәгеләр төркемнәрен һәм əти-əниләрне колачлаган проект эшчәнлегендә, булдыра алганча мәктәпкәчә оешма тормышында катнашу (кечерәк мәктәпкәчә яшьтәге балаларны адаптацияләү, балалар бакчасындагы һәм аннан читтәге бәйрәмнәргә, чыгышларга, ярышларга әзерләнү h.б.) аша балаларда үзләре турында коллективның актив әгъзасы сыйфатында күзаллаулар формалаштыру.

<u>Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү, мөстәкыйльлек, хезмәт тәрбиясе</u>

Культура-гигиена күнекмәләре. Тиз һәм дөрес юыну, шәхси сөлге белән корытып сөртенү, тешләрне дөрес чистарту, ашаганнан соң авызны чайкау, кулъяулыктан һәм тарактан файдалану гадәте тәрбияләү. Балаларның өстәл приборларыннан пөхтә файдалану; табын артында үз-үзләрен дөрес тоту; үтенеч белән мөрәҗәгать итү, рәхмәт белдерү күнекмәләрен ныгыту. Өс һәм аяк киемнәренең чисталыгын карап тору, тышкы кыяфәттәге тәртипсезлекне күреп алу һәм тәртипкә китерү, иптәшенә әдәпле генә итеп киеменә, чәченә төзәтенү кирәклеген җиткерү күнекмәләрен ныгыту.

Үз-үзеңә хезмәт күрсәтү. Үзлектән һәм тиз генә киенү һәм чишенү, киемнәрне шкафка төреп кую, аяк киемен урынына кую, кирәк булганда юеш әйберләрне киптерү, аяк киемен карап тоту (юу, сөртү, чистарту) күнекмәләрен ныгыту. Йокыдан торгач, урын-җирне мөстәкыйль рәвештә, тиз һәм пөхтә итеп җыештыру күнекмәләрен ныгыту. Мөстәкыйль рәвештә һәм үз вакытында дәрес уздыру өчен материаллар һәм әсбаплар әзерләү, әйткәнне көтмичә, үзенең эш урынын җыештыру.

Иҗтимагый-файдалы хезмәт. Хезмәт сәләтләре һәм күнекмәләре формалаштыруны, хезмәт сөючәнлек тәрбияләүне дәвам итү. Балаларны кушылганны тырышып, пөхтә итеп үтәргә, материалларны һәм предметларны сакларга, эштән соң аларны урыннарына алып куярга өйрәтү. Башкалар белән тигез дәрәҗәдә уртак хезмәт эшчәнлегендә катнашу теләге, әйләнә-тирәдәгеләр өчен файдалы булу омтылышы, коллектив хезмәт нәтиҗәләренә сөенү тәрбияләү. Мөстәкыйль рәвештә бергәләп уйнау һәм эшләү өчен берләшү, бер-береңә ярдәм итү сыйфатын үстерү.

Хезмәт эшчәнлеген планлаштыру, кирәкле материалларны сайлап алу, катлаулы булмаган эшләнмәләр ясау күнекмәләрен ныгыту. Балаларны төркемдә һәм участокта тәртип сакларга; уенчыкларны, төзелеш материалын
сөртергә һәм юарга, тәрбияче белән бергә китапларны һәм уенчыкларны (шул исәптән балалар бакчасында кечерәк яшьтәгеләр төркемнәрендә тәрбияләнүчеләр китапларын һәм уенчыкларын) төзәтергә өйрәтүне дәвам итү. Балалар бакчасы участогында мөстәкыйль рәвештә тәртип урнаштырырга: сукмаларны себерергә һәм чүптән, кышын кардан чистартырга, комлыктагы комга су сибәргә; бәйрәмнәр алдыннан участокны бизәргә өйрәтүне дәвам итү. Балаларны ашханәдә дежурлык вазифаларын намуслы башкарырга: тулысынча табын әзерләргә һәм ашаганнан соң өстәлләрне сөртергә, идәнне себерергә өйрәтү.Уку эшчәнлегенә карата кызыксыну һәм мәктәптә уку теләге тәрбияләү. Уку эшчәнлеге күнекмәләре (тәрбиячене игътибар белән тыңлау, ул тәкъдим иткән план буенча эшләү, шулай ук үз гамәлләреңне планлаштыру, куелган бурычны башкару, үз эшчәнлегеңнең нәтиҗәләрен дөрес бәяләү) формалаштыру.

Табигатьтәге хезмәт. Табигать почмагында мөстәкыйль рәвештә һәм җаваплылык тоеп дежурлык вазифаларын башкару күнекмәләрен ныгыту: бүлмә үсемлекләренә су сибү, туфракны йомшарту, улакларны юу, балыклар, кошлар өчен азык әзерләү h.б. Балаларда табигатьтәге

хезмәткә карата кызыксыну тәрбияләү, аларны хәлдән килерлек эшкә: көзен — яшелчә бакчасында уңышны җыеп алуга, орлыклар җыюга, чәчәкләрнең суганчаларын, бүлбеләрен казып алуга, түтәлләр казуга, чәчәкле үсемлекләрне грунттан табигать почмагына күчереп утыртуга; кышын — агач кәүсәләренә һәм куаклыкларга таба кар көрәүгә, кошлар һәм хайваннар (табигать почмагында яшәүчеләр) өчен үлән үстерүгә, тамыразыклар утыртуга, тәрбияче ярдәмендә бәйрәмнәр уздыру өчен чәчәкләр үстерүгә; язын — яшелчә бакчасында һәм чәчәклектә җир казуга, орлыклар (яшелчәләр, чәчәкләр орлыклары) чәчүгә, үсентеләрне туфракка утыртуга; җәен туфрак йомшартуга, чүп утауга һәм үсемлекләрнең төпләрен өюгә, түтәлләргә һәм клумбаларга су сибүгә җәлеп итү.
Өлкәннәр хезмәтенә ихтирам. Өлкәннәр хезмәте, алар хезмәтенең җәмгыять өчен әһәмияте турындагы күзаллауларны киңәйтү. Хезмәт кешеләренә хөрмәт тәрбияләү. Балаларны туган авыл, шәһәр (поселок) белән бәйле һөнәрләр белән таныштыруны дәвам итү. Төрле һөнәрләргә, аерым алганда әти-әниләрнең һөнәрләренә һәм эш урыннарына карата кызыксынуны үстерү.

<u>Куркынычсызлык нигезләрен формалаштыру</u>

Табигатьтә куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Экологик культура нигезләрен формалаштыру. Табигатьтә үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыруны дәвам итү. Кызыл китап, хайваннар һәм үсемлекләр дөньясының аңа кертелгән аерым вәкилләре белән таныштыру.

Табигатьнең яшенле яңгыр, күк күкрәү, яшен, салават күпере, давыл кебек күренешләре турындагы күзаллауларны ачыклау һәм киңәйтү, кешенең шундый шартларда үз-үзен тоту кагыйдәләре белән таныштыру.

Юлларда куркынычсызлык кагыйдәләрен үтәү. Балаларның юл төзелеше, юл хәрәкәте турындагы белемнәрен системалаштыру. «Мәйдан», «бульвар», «проспект» төшенчәләре белән таныштыру. Юл йөрүнең кисәтүче, тыючы һәм мәгълүмат бирүче билгеләре белән таныштыруны дәвам итү. Балаларны юл йөрү кагыйдәләрен үтәүнең зарурлыгын аңлауга китерү. Балаларның ЮХИДИ эше турындагы күзаллауларын киңәйтү. Урамда һәм җәмәгать транспортында үз-үзеңне тоту культурасы тәрбияләү. Балалар бакчасына якын булган җирлек чикләрендә ориентлашуны үстерү. Җирлек схемасында өйдән балалар бакчасына юлны таба белүне формалаштыру.

Үз тормыш эшчәнлегеңнең куркынычсызлыгы. Балаларда файдалы һәм кирәкле көнкүреш предметларының алардан белмичә файдаланганда зыян китерү һәм бәла-казага сәбәпче булуы ихтималы турында күзаллаулар формалаштыру (электр приборлары, газ плитәсе, инструментлар һәм көнкүреш предметлары). Көнкүреш предметлары белән куркынычсыз эш итү кагыйдәләрен ныгыту. Елның төрле фасылларында уен вакытында (сулыкларда коену, велосипедта йөрү, чанада, тимераякта, чаңгыда шуу һ.б.) үз-үзеңне тоту кагыйдәләрен ныгыту. Балаларны саклык чараларын үтәү зарурлыгын аңлауга китерү, куркынычны җиңү өчен үз мөмкинлекләрен бәяләргә өйрәтү. Балаларда «Өйдә ялгыз калу», «Югалу», «Адашу» очракларында үз-үзләрен тоту күнекмәләре формалаштыру. Ярдәм сорап өлкәннәргә мөрәҗәгать итә белү сәләте формалаштыру. Балаларның Гадәттән тыш хәлләр министрлыгы, янгын сүндерү хезмәте, ашыгыч ярдәм хезмәте эше турындагы белемнәрен киңәйтү. Янгын сүндерүчеләр эше, янгын вакытында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре турындагы белемнәрен ачыклау. Бик кирәк булган очракта өлкәннәрнең «01», «02», «03» телефоннары буенча шалтыратулары турындагы белемнәрне ныгыту. Баланың үз исемен, фамилиясен, яшен, өй адресын, телефонын атый белүен ныгыту

2.3 «ТАНЫП БЕЛҮ ҮСЕШЕ» белем бирү өлкәсе

«Танып белү үсеше баланың мәнфәгатьләре, кызыксынучанлыгы һәм танып белү омтылышы үсешен; танып белү гамәлләре, аңы формалашуын; хыялы һәм иҗади активлыгы үсешен; үзе, башка кешеләр, әйләнә-тирәдәге объектлар, әйләнә-тирәдәге объектларның үзлекләре һәм үзара бәйләнешләре (форма, төс, үлчәм, материал, яңгыраш, ритм, темп, микъдар, сан, өлеш һәм бөтенлек, тирәлек һәм вакыт, хәрәкәт һәм тыныч халәт, сәбәпләр һәм нәтиҗәләр һ.б.), туган җир һәм Туган ил турындагы беренчел күзаллаулары, халкыбызның социомәдәни кыйммәтләре, Ватаныбызның традицияләре һәм бәйрәмнәре, кешеләрнең уртак һәм гомуми йорты буларак Җир планетасы, аның табигатенең үзенчәлекләре, дөньядагы илләрнең һәм халыкларның

Төп максатлар һәм бурычлар:

- Элементар математик күзаллаулар формалаштыру.
- Танып белү-тикшеренү эшчәнлеген үстерү.
- Предметлы тирәлек белән таныштыру.
- Социаль дөнья белән таныштыру.
- Табигать дөньясы белән таныштыру.

2.3.1 Танып белү эшчәнлеген үстерү өчен шартлар тудыру

Бала әйләнә-тирә дөньяны мөһим һәм кызыклы тикшерү белән мәшгуль булганда өйрәтү аеруча нәтиҗәле була. Бу тикшерү барышында бала мөстәкыйль рәвештә һәм өлкән кеше ярдәмендә ачышлар ясый. Педагог, балаларның мәгълүматны үзләштерүе белән генә чикләнмичә, балаларның танып белү активлыгы ачылу ихтималы булган ситуацияләр булдырырга тиеш. Танып белү үсешен стимуллаштыручы (ягъни балалардан аңга кабул итүне, фикерләүне, хыялны, хәтерне үстерүне таләп итүче) ситуацияләр балаларның көндәлек тормышында — һавада йөргәндә, ашаганда, йокларга яткырганда, киенгәндә, бәйрәмгә әзерләнгәндә һ.б. шартларда һәрдаим туып тора.

Балаларның танып белү активлыгын педагог түбәндәге ысуллар һәм юллар белән стимуллаштырырга мөмкин:

• балаларга даими рәвештә мәгълүматны кабатлауны гына түгел, фикерләүне таләп иткән сораулар тәкъдим итеп;
• балаларга даими рәвештә ачык, иҗади сораулар, шул исәптән төрле җаваплар бирелергә мөмкин булган проблемалы-каршылыклы ситуацияләр тәкъдим итеп;
• фикерләшү вакытында булышу-хуплау атмосферасын тәэмин итеп;
• теге яки бу ситуацияне тикшергәндә балаларга карар кылу буенча тәгаенләнү мөмкинлеге биреп;
• балаларның бер үк мәсьәлә буенча төрле караш белдерүе мөмкин булган фикер алышулар оештырып, фикерләрнең тәңгәл килмәвен күрергә ярдәм итеп;
• балаларның бәхәсләр барышын үзгәртүе ихтимал булган карашларын истә тотып фикер алышу оештырып;
• балаларга үз фикерләрендәге ялгышларны табарга ярдәм итеп;
• бәхәсләр оештырырга булышып;

• балалар өчен мәсьәләне хәл итү кыен булган очракларда өстәмә чаралар (хәрәкәтләндерү чаралары, образлы чаралар, шул исәптән күрсәтмә модельләр һәм символлар) тәкъдим итеп.

Танып белү эшчәнлеген үстерү өчен предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре. Мохит бай эчтәлекле булырга, балага актив тикшеренү һәм мәсьәләләрне хәл итү өчен мөмкинлекләр тудырырга, заманча материалларны (конструкторлар, сиземләү формалаштыру өчен материаллар, тәҗрибәләр үткәрү өчен җыелмалар һ.б.) үз эченә алырга тиеш.

Проектлау эшчәнлеген үстерү өчен шартлар тудыру

Мәктәпкәчә яшьләрдә балаларда үз уй-теләкләрен, ниятләрен булдыру һәм үз проектларын гәүдәләндерү тәҗрибәсе барлыкка килергә тиеш. Мәктәпкәчә яшьләрдә балалар тикшеренү, иҗади һәм норматив проектларны ниятләргә һәм гамәлгә ашырырга мөмкиннәр.

Проектлау эшчәнлеген үстерү максатында группада балаларны проектлау гамәленә рухландыручы һәм бу гамәлне хуплаучы ачык атмосфера булдырырга кирәк. Проектлау эшчәнлеге өчен даими рәвештә вакыт билгеләү, проектларны тәкъдир итү (презентацияләү) өчен шартлар тудыру зарур.

Проектлау эшчәнлеген үстерү максатында педагоглар түбәндәгеләрне башкарырга тиеш:

• балаларның кызыксынуын тудыручы, тикшеренүгә омтылышны стимуллаштыручы проблемалы ситуацияләр булдыру;
• балаларның төрле ситуацияләрдә килеп туган сорауларына карата игътибарлы булу; балалар тарафыннан бирелгән сорауларга җавап йөзеннән даими рәвештә проектта каралган белем бирү ситуацияләрен тәкъдим итү;
• балалар автономиясен хуплау: балаларга үз проект чишелешләрен күрсәтергә тәкъдим итү;
• үз ниятләрен башкарганда балаларга үз эшчәнлекләрен планлаштырырга ярдәм итү;
• балалар тарафыннан тәкъдим ителгән проект чишелешләрен тикшергәндә, күрсәтелгән һәр вариантның яңалыгына басым ясап, аларның идеяләрен хуплау;
• балаларга алар тарафыннан тәкъдим ителгән чишелеш вариантлары чагыштырырга, вариантны сайлауны нигезләргә булышу.

Проектлау эшчәнлеген үстерү өчен предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре.

Балаларның тикшеренү һәм иҗат эшчәнлегенә стимуллаштырып, аларга күп санда мавыктыргыч материаллар һәм җиһазлар тәкъдим итәргә кирәк. Табигать һәм әйләнә-тирә — тәрбиячеләрнең һәм балаларның уртак тикшеренү эшчәнлегендә файдаланырга мөмкин булган күп_кенә күренешләрне һәм объектларны үз эчләренә алган тикшеренү тирәлегенең мөһим элементлары.

Беренче кечкенәләр төркеме (2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

<u>Элементар математик күзаллаулар формалаштыру</u>

Микъдар. Балаларны бертөрле предметлар төркеме формалаштыруга җәлеп итү. Предметлар микъдарын аерырга өйрәтү (бер — күп).

Зурлык. Балаларның игътибарын контраст зурлыктагы предметларга һәм аларны сөйләмдә билгеләүгә җәлеп итү (зур йорт — кечкенә йорт, зур курчак — кечкенә курчак, зур туплар — кечкенә туплар һ.б.).

Форма. Предметларны формасы буенча аерырга һәм аларны атарга өйрәтү (шакмак, кечкенә кирпеч, шар һ.б.).

Тирәлектә ориентлашу. Балаларда әйләнә-тирәне (балалар бакчасындагы төркем бүлмәләре һәм участок) практик үзләштерү тәҗрибәсе туплауны дәвам итү. Үз гәүдәңнең өлешләрендә (баш, йөз, куллар, аяклар, җилкә) ориентлашу тәҗрибәсен киңәйтү. Тәрбияче артыннан билгеле бер юнәлештә хәрәкәтләнергә өйрәтү.

<u>Танып белү-тикшеренү эшчәнлеген үстерү</u>

Балаларны әйләнә-тирә тормышның төрле объектларын өйрәнүнең гомумиләштерелгән ысуллары белән таныштыру. Кызыксынучанлыкны стимуллаштыру. Балаларны өлкәннәр белән бергә башкарыла торган эксперименталь характердагы практик танып белү гамәлләренә тартып кертү.

Сиземләүне үстерү. Аңга кабул итүнең барлык төрләренә эзлекле рәвештә кушылу барышында эшчәнлекнең төрле төрләрендә балаларның турыдан-туры сиземләү тәҗрибәсен баету эшен дәвам итү. Предметларның төсен, зурлыгын, формасын аерып күрсәтеп, аларны тикшерергә булышу; предмет белән танышу процессында аның буенча кулларны хәрәкәтләндерү теләге уяту (предметның өлешләре буйлап кулларны йөртү, аларны сыпыру һ.б.).

Дидактик уеннар. Дидактик материал белән уеннар вакытында балаларның сиземләү тәҗрибәсен баету (төрле зурлыктагы 5–8 боҗрадан торган кечкенә пирамидалар (манаралар); «Геометрик мозаика» (түгәрәк, өчпочмак, квадрат, турыпочмаклык); киселә торган рәсемнәр (2–4 өлешле), җыела торган шакмаклар (4–6 данә) һ.б); аналитик сәләтләрне (бертөрле предметларны берәр билгеләре — төс, форма, зурлык буенча чагыштыра, бәйли, төркемләштерә, тәңгәлләштерә һәм аера белүне) үстерү. Игътибар һәм хәтерне («Нәрсә юкка чыкты?» һ.б.), ишетеп аера белүне («Бу нәрсә тавышы?» һ.б.); тотып сиземләүләрне, температура аерымлыкларын («Хикмәтле капчык», «Җылы–салкын», «Җиңел–авыр» һ.б), кулларның вак хәрәкәтләрен (төймәле, ыргаклы, молнияле, шнурлы уенчыклар һ.б.) үстерүгә юнәлтелгән дидактик уеннар оештыру.

<u>Предметлы тирәлек белән таныштыру</u>

Балаларда якын тирәлек предметларына карата кызыксыну тудыру: уенчыклар, савыт-саба, өс киеме, аяк киеме, йорт җиһазы, транспорт чаралары.

Балаларда предметларның төсен, зурлыгын, нинди материалдан (кәгазь, агач, тукыма, балчык) эшләнүен атау теләге уяту; таныш предметларны (төрле баш киемнәре, бияләйләр, аяк киемнәре һ.б.) чагыштыру, тәңгәл предметларны сайлап алу (шундыйны ук тап, парлап

сайла), аларны куллану ысулы буенча төркемләштерү (чынаяктан эчәләр һ.б.). Предметларны төрлечә куллану ысулларын ачу. Баланың предметлар белән эш итү ихтыяҗын гамәлгә ашыруына булышлык итү. Бер үк төрле аталучы предметлар арасындагы охшашлыкларны һәм аерымлыкларны ачыкларга өйрәтү (бертөрле көрәкләр; кызыл туп — зәңгәр туп; зур шакмак — кечкенә шакмак). Балаларда предметларның үзлекләрен атау теләге уяту: зур, кечкенә, йомшак, йомшак йонлы һ.б. Балалар сүзлегендә гомумиләштерүче төшенчәләр барлыкка килүгә булышлык итү (уенчыклар, савыт-саба, өс киеме, аяк киеме, йорт җиһазы һ.б.).

<u>Социаль дөнья белән таныштыру</u>

Үзләре яшәгән шәһәрнең (поселокның) исемен балаларның исләренә төшереп тору. Өлкән якын кешеләре хезмәтенә карата кызыксыну уяту. Кайбер хезмәт гамәлләрен белү һәм атап әйтү теләге тудыру (тәрбияче ярдәмчесе савыт-саба юа, бүлмәне җыештыра, ашарга китерә, сөлгеләрне алыштыра һ.б.). Өлкәннәрнең хезмәт сөючән булулары, хезмәт сөючәнлекнең аларга хезмәт гамәлләрен уңышлы башкарырга ярдәм итүе турында сөйләү.

<u>Табигать дөньясы белән таныштыру</u>

Балаларны табигатьнең аңлаешлы күренешләре белән таныштыру. Натурада, рәсемнәрдә, уенчыкларда йорт хайваннарын (мәчене, этне, сыерны, тавыкны һ.б.) һәм аларның балаларын танырга, аларны атап әйтергә өйрәтү. Рәсемдә кайбер кыргый хайваннарны (аюны, куянны, төлкене һ.б.) тану һәм аларны атау. Балалар белән бергә участокта кошларны һәм бөҗәкләрне, аквариумдагы балыкларны күзәтү; кошларны ашату. Тышкы күренешләреннән яшелчәләрне (помидор, кыяр, кишер һ.б.) һәм җиләк-җимешләрне (алма, груша һ.б.) аерырга өйрәтү.

Балаларга елның төрле фасылында табигатьнең матурлыгын күрергә булышу. Хайваннарга карата мәрхәмәтле мөнәсәбәт тәрбияләү. Табигать белән үзара тәэсир итешү нигезләренә өйрәтү (үсемлекләрне һәм хайваннарны аларга зыян китермичә карау; һава торышы шартларына карап киенү).

<u>Сезонлы күзәтүләр:</u>

Көз. Балаларның игътибарын табигатьтәге көзге үзгәрешләргә юнәлтү: суытты, агачлардагы яфраклар саргайдылар һәм коелалар. Көз көне күп кенә яшелчәләрнең һәм җиләк-җимешләрнең өлгерүе турында күзаллаулар формалаштыру.

Кыш. Табигатьтәге кышкы күренешләр турында күзаллаулар формалаштыру: салкынайтты, кар ява. Кышкы күңел ачуларга җәлеп итү (таудан чана шуу, кар атышып уйнау, кар бабай әвәләү һ.б.).

Яз. Табигатьтәге язгы үзгәрешләр турында күзаллаулар формалаштыру: җылытты, кар эри; гөрләвекләр барлыкка килде, үләннәр, бөҗәкләр; бөреләр бүртте.

Җәй. Табигатьтәге үзгәрешләрне күзәтү: якты кояш, эссе, күбәләкләр оча.

Икенче кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

<u>Элементар математик күзаллаулар формалаштыру</u>

Микъдар. Төркем предметларының гомуми билгесен күрә белүне үстерү (барлык туплар йомры, боларның барысы да кызыл, боларның барысы да зур һ.б.). Бертөрле предметлар төркеме төзергә һәм алар арасыннан аерым предметларны аерып алырга; «күп», «бер», «берәрләп», «берәү дә юк» төшенчәләрен аерырга; тирәлектә бер һәм берничә бертөрле предметны табарга; «Ничә?» соравын аңларга; җавап биргәндә «күп», «бер», «берәү дә юк» сүзләрен кулланырга өйрәтү. Элементларны (предметларны) капма-каршы кую нигезендә предметларның ике тигез (тигез булмаган) төркемен чагыштыру. Эзлекле рәвештә бер төркем предметларын икенче төркем предметлары өстенә һәм янына кую алымнары белән таныштыру; «Болар тигезме?», «Кайсы күбрәк (азрак)?» сорауларын аңларга; сорауларга «Мин һәр түгәрәккә гөмбә куйдым. Түгәрәкләр күбрәк, ә гөмбәләр азрак» яки «Түгәрәкләр гөмбәләр санынча» кебек җөмләләр кулланып җавап бирергә өйрәтү. Бер яки берничә предметны азрак санлы предметлар төркеменә өстәү яки күбрәк санлы предметлар төркеменнән бер предметны алу юлы белән предметлары тигез булмаган төркемнәрне тигезләргә өйрәтү.
Зурлык. Контраст һәм бертөрле зурлыктагы предметларны чагыштыру; предметларны чагыштырганда өстенә һәм янына кую алымнарын кулланып, бирелгән зурлык билгесе (озынлык, киңлек, биеклек, гомуми зурлык) буенча бер предметны икенчесенә карата үлчәү, чагыштыру; чагыштыру нәтиҗәләрен сүзләр белән билгеләү (озын — кыска, озынлык буенча бертөрле (тигез), киң — тар, киңлек буенча бертөрле (тигез), биек — тәбәнәк, биеклек буенча бертөрле (тигез), зур — кечкенә, зурлык буенча бертөрле (тигез).
Форма. Балаларны геометрик фигуралар: түгәрәк, квадрат, өчпочмак белән таныштыру. Күрү һәм капшау нәтиҗәсендә әлеге фигураларның формасын тикшерергә өйрәтү.
Тирәлектә ориентлашу. Үз гәүдәсенең төрле өлешләре урнашуда ориентлашу һәм әгъзаларының үзенә карата юнәлешләрен аера белүне үстерү: өстә — аста, алда — артта, уңда — сулда. Уң һәм сул кулларны аера белү.
Вакыт буенча ориентлашу. Тәүлекнең контраст өлешләрендә ориент- лашырга өйрәтү: көн — төн, иртә — кич.

<u>Танып белү-тикшеренү эшчәнлеген үстерү</u>

Танып белү-тикшеренү эшчәнлеге. Балаларны махсус эшләнгән эталоннар системасы, аңга кабул итү гамәлләре ярдәмендә әйләнә-тирә дөньяның төрле объектларын тикшерүнең гомумиләштерелгән ысулларына өйрәтү. Тикшеренү гамәлләрен файдалануны стимуллаштыру. Балаларны өлкәннәр белән бергә башкарылучы, өйрәнелүче объектның элек яшерен булган үзлекләре ачыла торган, экспериментал характердагы практик танып белү гамәлләренә тарту. Эшчәнлекнең бурычына һәм алгоритмы эчтәлегенә тәңгәл гамәлләр башкарырга тәкъдим итү. Өлкән кеше ярдәмендә модельләштерү характерындагы гамәлләр куллану.
Сиземләү үсеше. Балаларның сиземләү тәҗрибәсен баету, бу тәҗрибәне сөйләмдә беркетү сәләтен үстерү. Аңга кабул итүне камилләштерү (барлык сизү-тою органнарын актив рәвештә эшкә җигеп). Образлы күзаллауларны үстерү (предметларны сыйфатлаганда эпитетлар һәм чагыштырулар кулланып). Балаларны предметларның төсе, формасы, зурлыгы, тоемланучы үзлекләре (җылы, салкын, каты, йомшак, йомшак йонлы һ.б.) белән таныштыру өчен шартлар тудыру; төрле музыка кораллары, туган телдәге сөйләм яңгырашын кабул итү сәләтен үстерү. Төс, форма, зурлыкны предметларның үзләренә бер төрле үзлекләре буларак аерып ала белү сәләтен ныгыту; охшаш предметларны

тоемланучы берничә билге: зурлык, форма, төс буенча төркемләштерү. Балаларга формалар аталышын әйтеп бирү (түгәрәк, өч почмаклы, туры почмаклы һәм квадрат).
Дидактик уеннар. Предметларны төсләре һәм зурлыклары буенча сайлап алу (зур, уртача һәм кечкенә; 2–3 төс); билгеле бер эзлеклелектә 2–3 төсне чиратлаштырып, зурлыклары буенча кечерәя барган боҗралардан кечкенә пирамида җыю; 4–6 өлештән рәсем җыю. Бергәләп уздырылучы дидактик уеннарда балаларны акрынлап катлаулана барган кагыйдәләрне үтәргә өйрәтү.

Предметлы тирәлек белән таныштыру

Балаларны якын тирәлек предметлары (уенчыклар, йорт кирәк-яраклары, транспорт төрләре), аларның функцияләре һәм кулланылышлары белән таныштыруны дәвам итү. Йорт кирәк-яракларының кайбер үзенчәлекләрен (өлешләр, зурлыклар, форма, төс) аерып алу, төзелеш һәм функция арасындагы бәйләнешләрне ачыклау теләге уяту. Ниндидер өлешнең булмавының предметны, аны файдалану мөмкинлеген бозуын аңлау. Балаларның материал (агач, кәгазь, тукыма, балчык) үзлекләре (ныклык, катылык, йомшаклык) турындагы күзаллауларын киңәйтү. Иң гади тәҗрибәләрне кертеп (бата — батмый, ертыла — ертылмый), предметларныи тикшерү ысулларына ия булуга булышлык итү. Яхшы таныш предметларны төркемләштерергә (чәй, өстәл (ашханә), кухня савыт-сабасы) һәм классификацияләргә (савыт-саба — өс киеме) тәкъдим итү. Балаларга бер төрле предметларның кеше кулы белән эшләнүе (савыт-саба, йорт җиһазы һ.б.), башкаларының табигать тарафыннан булдырылуы (таш, күркәләр) турында сөйләү. Кешенең үзенең һәм башкаларның тормышы өчен кирәкле предметлар (йорт җиһазы, өс киеме, аяк киеме, савыт-саба, уенчыклар һ.б.) ясавын, эшләвен аңлауны формалаштыру.

Социаль дөнья белән таныштыру

Мини-спектакльләр һәм тамашалар, шулай ук балалар әдәбияты әсәрләрен сәхнәләштереп уйналган уеннар аша театр белән таныштыру. Якын тирәлек (шәһәр / поселок инфраструктурасының төп объектлары): йорт, кибет, поликлиника, парикмахерская белән таныштыру. Балаларга аларга аңлаешлы һөнәрләр (тәрбияче, тәрбияче ярдәмчесе, музыка җитәкчесе, табиб, сатучы, пешекче, шофер, төзүче) турында сөйләү, хезмәт гамәлләре, хезмәт нәтиҗәләре турындагы күзаллауларны киңәйтү һәм баету. Балаларның игътибарын кешенең аңа хезмәттә ярдәм итә торган шәхси (яхшылык теләүче, игътибарлы) һәм эшлекле (хезмәт сөючән, җыйнак) сыйфатларына юнәлтү. Туган җиргә карата кызыксыну һәм аның турында беренчел күзаллаулар формалаштыру: үзләре яшәгән шәһәрнең (поселокның) исемен балаларның исләренә төшерү; ял көннәрендә кайда булулары (паркта, скверда, балалар шәһәрчегендә) турында сөйләү теләге тудыру һ.б.

Табигать дөньясы белән таныштыру

Балаларның үсемлекләр һәм хайваннар турындагы күзаллауларын киңәйтү. Балаларны йорт хайваннары һәм аларның балалары, үз-үзен тотышларының һәм туклануларының үзенчәлекләре белән танышуны дәвам итү. Балаларны аквариум балыклары һәм декоратив кошлар (дулкынлы попугайлар, кенәриләр һ.б.) белән таныштыру. Кыргый хайваннар (аю, төлке, тиен, керпе һ.б.), җир-су хайваннары (бака

мисалында) турындагы күзаллауларны киңәйтү. Участокта очрый торган кошларны (ала карга, күгәрчен, песнәк, чыпчык, кызылтүш һ.б.) күзәтергә, аларны кышын ашатырга өйрәтү. Балаларның бөҗәкләр (күбәләк, май коңгызы, камка, энә карагы һ.б.) турындагы күзаллауларын киңәйтү. Тышкы күренешләре буенча яшелчәләрне (кыяр, помидор, кишер, шалкан һ.б.), җимешләрне (алма, груша, персик һ.б.), җиләкләрне (кура җиләге, карлыган һ.б.) аерырга һәм атап әйтергә өйрәтү. Әлеге җирлектәге үсемлекләр — агачлар, чәчәк атучы үләнчел үсемлекләр (тузганак, үги ана яфрагы һ.б.) турында элементар күзаллаулар булдыру. Бүлмә гөлләренең (фикус, яран һ.б.) ничек үсүен күрсәтү. Үсемлекләр үссен өчен җир, су һәм һава кирәклеге турында күзаллаулар булдыру. Бер-бер артлы килүче ел фасылларының характерлы үзенчәлекләре, өлкәннәрнең һәм балаларның тормышында һәм эшчәнлегендә бу үзенчәлекләргә бәйле үзгәрешләр белән таныштыру.

Суның (ага, түгелә, җылына, суына), комның (коры — коела, юеш — ябыша), карның (салкын, ак, җылыда эри) үзлекләре турында күзаллаулар булдыру. Алынган тәэсирләрне сөйләмдә һәм эшчәнлекнең нәтиҗәле төрләрендә чагылдырырга өйрәтү. Табигатьтәге иң гади үзара бәйләнешләрне аңлый белү сәләте формалаштыру (үсемлек үссен өчен аңа су сибәргә кирәк һ.б.). Табигатьтә үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыру (кирәкмәскә үсемлекләрне өзмәү, агачларның ботакларын сындырмау, хайваннарга тимәү һ.б.).

<u>Сезонлы күзәтүләр</u>

Көз. Табигатьтәге үзгәрешләрне күрергә өйрәтү: салкынрак була башлады, яңгырлар ява, кешеләр җылы киемнәрен кияләр, яфраклар төсләрен үзгәртә һәм коела башлыйлар, кошлар җылы якларга очып китәләр. Көз көне яшелчәләр һәм җиләк-җимешләр уңышын җыю турындагы күзаллауларны киңәйтү. Иң күп таралган яшелчәләрне һәм җиләк-җимешне тышкы күренешләре, тәмнәре, формалары буенча аерырга һәм атап әйтергә өйрәтү.

Кыш. Кышкы табигатьнең характерлы үзенчәлекләре турындагы күзаллауларны киңәйтү (салкын, кар ява; кешеләр кышкы киемнәрен кияләр). Участокка очып килүче кошларны күзәтүне оештыру, аларны ашату. Кышкы табигатьнең матурлыгын күрергә өйрәтү: агачлар карлы киемдә, мамыктай йомшак кар, үтә күренмәле боз кисәкләре һ.б.; таудан чана шуууда, кардан әйберләр әвәләүдә, кар корылмаларны бизәүдә катнашу.

Яз. Язгы табигатьнең характерлы үзенчәлекләре белән таныштыруны дәвам итү: кояш яктырак яктырта, кар эри башлый, көпшәкләнә, үлән үсте, агачлар яфрак ярды, күбәләкләр һәм май коңгызлары күренә. Балаларның табигатьтәге иң гади бәйләнешләр турындагы күзаллауларын киңәйтү: кояш җылыта башлады — җылыта төште — үлән пәйда булды, кошлар сайрый башлады, кешеләр җылы киемнәрен җиңелчә киемнәргә алыштырдылар. Чәчәкле үсемлекләрнең һәм яшелчәләрнең эре орлыкларын ничек итеп түтәлләргә утыртуларын күрсәтү.

Җәй. Табигатьтәге җәйге үзгәрешләр турындагы күзаллауларны киңәйтү: эссе, якты кояш, үсемлекләр чәчәк ата, кешеләр су коена, күбәләкләр оча, ояларда кошчыклар пәйда була.Җимеш бакчасы һәм яшелчә бакчасы үсемлекләре турында элементар белемнәр бирү. Җәй көне күп кенә җимешләрнең, яшелчәләрнең һәм җиләкләрнең өлгерүе турындагы белемнәрне ныгыту

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

Элементар математик күзаллаулар формалаштыру

Микъдар һәм исәп. Балаларга күплекнең («күп») төрле сыйфатлы элементлардан: төрле төстәге, зурлыктагы, формадагы предметлардан тору ихтималы турында күзаллау мөмкинлеге бирү; предметларны парлап урнаштыру нигезендә (санамыйча гына) күплекләрнең тигезлеген яки тигез булмавын ачыклау нәтиҗәсендә аларның өлешләрен чагыштырырга өйрәтү. Балаларның сөйләменә «Биредә түгәрәкләр күп, аларның бер өлеше — кызыл, икенчеләре зәңгәр төстә; кызыл түгәрәкләр зәңгәрләренә караганда күбрәк, зәңгәр түгәрәкләр кызылларына караганда азрак» яки «кызыл һәм зәңгәр түгәрәкләр саны бертигез» гыйбарәләрен кертү.

Исәпләү кагыйдәләрен кулланып, 5 кә кадәр санарга өйрәтү (күрсәтеп башкару нигезендә): саннарны тәртип буенча атау; һәр санны санала торган төркемдәге бер предмет белән бәйләү; соңгы санны саналган барлык предметларга карата куллану, мәсәлән: «Бер, ике, өч — барлыгы өч түгәрәк». Предметларның 1–2, 2–2, 2–3, 3–3, 3–4, 4–4, 4–5, 5–5 саннары белән аталган ике төркемен чагыштыру.

Тәртип буенча санау турында күзаллау формалаштыру, микъдар һәм тәртип саннарын дөрес кулланырга, «Ничә?», «Исәп буенча ничәнче?», «Ничәнче урында?»сорауларына җавап бирергә өйрәтү.«Биредә бер, ике куян, ә монда бер, ике, өч чыршы. Чыршылар куяннарга караганда күбрәк; 2 гә караганда 3 күбрәк, 3 кә караганда 2 азрак» дип санау нигезендә төркемнәрнең тигез яки тигез булмавы турында күзаллау формалаштыру. Кечерәк төркемгә бер (җитмәгән) предмет өстәп яки зуррак төркемнән бер (артык) предметны алып, ике ысул белән тигез булмаган төркемнәрне тигезләргә өйрәтү . Чыршылар һәм куяннар саны тигезләште: 2 һәм 2». Күпсанлы төркемнән предметларны санап чыгу; үрнәкләре яки кушылган (бирелгән) сан буенча 5 саны чикләрендә билгеле бер санда предметларны кую, китерү (4 әтәч санап ал, 3 куян алып кил). Төркемдәге предметлар бер-берсеннән төрле ераклыкта урнашканда, алар зурлыклары, урнашу рәвеше буенча бер-берсеннән аерылып торган халәттә санау-исәпләү нигезендә предмет төркемнәренең тигезлеген (тигез булмавын) билгеләү.

Зурлык. Ике предметны зурлыклары (озынлык, киңлек, биеклек) буенча чагыштыра белүне камилләштерү, шулай ук ике предметны бер-берсе өстенә яки янына кую юлы белән аларны калынлыклары буенча чагыштырырга өйрәтү; сыйфатлар кулланып, чагыштыру нәтиҗәләрен сөйләмдә чагылдыру (озынрак — кыскарак, киңрәк — таррак, биегрәк — тәбәнәгрәк, калынрак — юкарак яки озынлык, киңлек, биеклек, калынлык буенча тигез (бертөрле). Предметларны зурлыкның ике билгесе буенча чагыштырырга өйрәтү (кызыл тасма яшеленнән озынрак һәм киңрәк, сары шарф зәңгәреннән кыскарак һәм таррак). Төрле озынлыктагы (киңлектәге, биеклектәге), калынлыктагы 3–5 предмет арасындагы зурлык чагыштырмаларын билгеләү, бу предметларны билгеле бер эзлеклелектә — зурлык кими яки үсә бару тәртибендә урнаштыру. Балаларның актив сөйләменә предметларның зурлык чагыштырмаларын белдерүче төшенчәләр кертү («бу (кызыл) манара — арада иң биеге, бу (кызгылт-сары) манара тәбәнәгрәк, бу (алсу) манара тагын да тәбәнәгрәк, ә бу (сары) манара — арада иң тәбәнәге» һ.б).

Форма. Балаларның геометрик фигуралар — түгәрәк, квадрат, өчпочмак, шулай ук шар, куб турындагы күзаллавын үстерү. Күрү һәм тою-хәрәкәт анализаторлары ярдәмендә фигураларның үзенчәлекле билгеләрен (почмаклар булу һәм булмау, тотрыклылык, хәрәкәтчәнлек һ.б.) аерырга өйрәтү.Түгәрәк, квадрат, өчпочмак белән чагыштырып, балаларны турыпочмаклык белән таныштыру. Балаларны турыпочмаклыкны, аның элементларын — почмакларын һәм якларын аерырга һәм атарга өйрәтү. Фигураларның төрле зурлыкта була

алулары турында күзаллау формалаштыру: зур — кечкенә куб (шар, түгәрәк, квадрат, өчпочмак, турыпочмаклык).Предметларның формасын билгеле геометрик фигуралар белән тиңләштерергә өйрәтү: тәлинкә — түгәрәк, яулык — квадрат, туп — шар,тәрәзә, ишек —турыпочмаклык
Тирәлектә ориентлашу. Үзеннән читкә таба тирәлек юнәлешләрен билгеләү, билгеләнгән юнәлештә (алга — артка, уңга — сулга, югарыга — түбәнгә) хәрәкәтләнү күнекмәләрен камилләштерү, предметларның үзеңә карата урнашуын сүзләр белән билгеләү (каршымда — өстәл, уң ягымда — өстәл, сул ягымда — тәрәзә, артымдагы киштәләрдә — уенчыклар). Тирәлек чагыштырмалары белән таныштыру: ерак — якын (йорт якында урнашкан, ә каен еракта үсә).
Вакыт буенча ориентлашу. Балаларның тәүлек өлешләре, аларның характерлы үзенчәлекләре, эзлеклелеге (иртә — көндез — кич — төн) турындагы күзаллауларын киңәйтү. «Кичә», «бүген», «иртәгә» сүзләренең мәгънәләрен аңлату.

Танып белү-тикшеренү эшчәнлеген үстерү

Танып белү-тикшеренү эшчәнлеге. Балаларны махсус эшләнгән сиземләү эталоннары системасы ярдәмендә төрле объектларны тикшерүнең гомумиләштерелгән ысуллары белән таныштыруны дәвам итү, аңга кабул итү гамәлләрен үзләштерүгә булышу. Яңа объектны гамәли тикшерү процессында аның турында мәгълүматлар ала белү сәләте формалаштыру. Эшчәнлекнең бурычына һәм тәкъдим ителүче алгоритмына тәңгәл эзлекле гамәлләр башкаруны формалаштыру. Танып белү-тикшеренү эшчәнлегендә өлкән кеше тарафыннан тәкъдим ителгән модельләрне аңларга һәм файдаланырга өйрәтү.
Сиземләүне үстерү. Эшчәнлекнең төрле төрләрендә сиземләүне үстерү эшен дәвам итү. Балаларны предметларның һәм объектларның киң даирәсе, аларны тикшерүнең яңа ысуллары белән таныштырып, сиземләү тәҗрибәсен баету. Предметларны һәм объектларны тикшерүнең элегрәк булдырылган күнекмәләрен ныгыту. Барлык сиземләү органнарын (тоемлау, күрү, ишетү, тәм тою,ис сизү) актив файдалану юлы белән балаларның аңга кабул итүен камилләштерү. Сиземләү тәҗрибәсен һәм алынган тәэсирләрне сөйләмдә ныгытуны баету. Геометрик фигуралар (түгәрәк, өчпочмак, квадрат, турыпочмаклык, овал), төсләр (кызыл, зәңгәр, яшел, сары, кызгылт-сары, шәмәхә, ак, соры) белән таныштыруны дәвам итү. Тоюны үстерү. Капшау, кагылу, сыпыру нәтиҗәсендә төрле материаллар белән таныштыру, тоюларны сыйфатлап (шома, салкын, йомшак йонлы, каты, чәнечкеле һ.б.) башкарыла. Эшчәнлекнең төрле төрләре процессында образлы рәвештә аңга кабул итү нигезендә образлы күзаллаулар формалаштыру. Предметлар сыйфатының гомум кабул ителгән үзлекләре (төс, форма, зур- лык, авырлык һ.б.) буларак эталоннардан файдалануны үстерү; предметларны 1–2 сыйфатлары (төс, зурлык, материал һ.б.) буенча сайлап алу.
Проектлау эшчәнлеге. Проектлау-тикшеренү эшчәнлегендә беренчел күнекмәләрне үстерү, бу эшчәнлекнең нәтиҗәләрен рәсмиләштерүдә һәм аларны яшьтәшләргә тәкъдир итү өчен шартлар тудыруда ярдәм күрсәтү.
Дидактик уеннар. Предметларның тышкы билгеләрен чагыштыру, аларны төркемләштерү күнекмәләрен камилләштереп, балаларны предметларның үзлекләре турындагы күзаллауларны ныгытуга юнәлтелгән уеннарга өйрәтү; өлешләрдәнербөтен төзү (шакмаклар, мозаика, пазллар).Балаларның тою, ишетү, тәм тою сиземләүләрен камилләштерү («Капшап (тәм буенча, яңгыраш буенча) ачыкла»). Күзәтүчәнлекне һәм игътибарны үстерү («Нәрсә үзгәрде?», «Йөзек кемдә?»). Балаларга иң гади өстәл уеннары («Домино», «Лото») кагыйдәләрен үзләштерергә булышу.

Предметлы тирәлек белән таныштыру

Балаларның әйләнә-тирә дөнья объектлары турындагы күзаллауларын киңәйтү өчен шартлар тудыру. Балаларга эшчәнлекнең төрле төрләрендә (уенда, хезмәттә, рәсем ясаганда, аппликация эшләгәндә һ.б.) кирәк булган предметлар турында сөйләү. Балаларның җәмәгать транспорты (автобус, поезд, самолет, теплоход) турындагы белемнәрен киңәйтү. Балаларны предметларның билгеләре белән таныштыруны дәвам итү, аларда предметларның төсен, формасын, зурлыгын, авырлыгын ачыклау теләге уяту. Предметларның нинди материаллардан (пыяла, металл, резина, күн, пластмасса) эшләнүе, аларның үзлекләре һәм сыйфатлары турында сөйләү. Предметны билгеле бер материалдан (машиналар корпусын — металлдан, шинны — резинадан һ.б.) эшләүнең максатка ярашлы булуын аңлату. Уенчык һәм көнкүреш кирәк-яраклары тарихы мисалында кеше хезмәте төрләренең һәм көнкүрешнең үзгәрүе турында элементар күзаллаулар формалаштыру.

Социаль дөнья белән таныштыру

Җәмәгать урыннарында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балаларны җәмәгать транспорты (автобус, поезд, самолет, теплоход) турындагы белемнәрен киңәйтү. Мәктәп турында беренчел күзаллаулар формалаштыру. Мәдәни күренешләр (театр, цирк, зоопарк, вернисаж), аларның атрибутлары, аларда эшләүче кешеләр, үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыруны дәвам итү. Шәһәрдәге һәм авыл җирендәге тормыш һәм хезмәт үзенчәлекләре турында элементар күзаллаулар булдыру (балаларның үз тәҗрибәсенә таянып). Төрле һөнәрләр (шофер, почта таратучы, сатучы, табиб һ.б.) белән таныштыруны дәвам итү; хезмәт гамәлләре, хезмәт кораллары, хезмәт нәтиҗәләре турындагы күзаллауларны киңәйтү һәм баету. Балаларны акча, аннан файдалану мөмкинлекләре белән таныштыру. Туган якка мәхәббәт хисе тәрбияләүне дәвам итү; балаларга туган шәһәрләренең (поселокның) иң матур, истәлекле урыннары турында сөйләү. Балаларда дәүләт бәйрәмнәре турында аларга аңлаешлы күзаллаулар булдыру. Россия армиясе, Ватаныбызны саклаучы сугышчылар (чик сакчылары, диңгезчеләр, очучылар) турында сөйләү.

Табигать дөньясы белән таныштыру

Балаларның табигать турындагы күзаллауларын киңәйтү. Йорт хайваннары, декоратив балыклар (вуалькойрык һәм телескоптан тыш, алтын балыклар, кәрәкә һ.б.), кошлар (попугайлар, кенәриләр һ.б.) белән таныштыру. Балаларны сөйрәлүчеләр классы вәкилләре (кәлтә, ташбака), аларның тышкы кыяфәтләре һәм хәрәкәтләнү ысуллары (кәлтә озынча буйлы, аның озын койрыгы бар, ул койрыгын өзеп калдырырга мөмкин; кәлтә бик тиз йөгерә) белән таныштыру. Балаларның кайбер бөҗәкләр (кырмыска, күбәләк, коңгыз, камка) турындагы күзаллауларын киңәйтү. Җимешләр (алма, груша, слива, персик һ.б.), яшелчәләр (помидор, кыяр, кишер, чөгендер, суган һ.б.) һәм җиләкләр (кура җиләге, карлыган, крыжовник һ.б.), гөмбәләр (майлы гөмбәләр, баллы гөмбәләр, ал гөмбәләр һ.б.) турындагы күзаллауларны киңәйтү.

Балаларның үләннәр һәм бүлмә гөлләре (кына гөле, фикус, хлорофитум,яран, бегония, примула һ.б.) турындагы белемнәрен ныгыту; аларны карау ысуллары белән таныштыру. Агачларның 3–4 төрен (чыршы, нарат, каен, усак һ.б.) танырга һәм атап әйтергә өйрәтү.

Тәҗрибә эшчәнлеге процессында балаларның ком, балчык һәм ташның үзлекләре турындагы күзаллауларын киңәйтү. Участокка очып килүче кошларны (ала карга, күгәрчен, песнәк, чыпчык,кызылтүш һ.б.) күзәтүне оештыру, кышын аларны ашату. Балаларның кешеләр, хайваннар, үсемлекләр яшәеше өчен иң кирәкле шартлар (һава, су, туклану һ.б.) турындагы күзаллауларын ныгыту. Балаларны табигатьтәге үзгәрешләрне күрергә өйрәтү.Үсемлекләрне һәм хайваннарны саклау турында сөйләү.

<u>Сезонлы күзәтүләр</u>

Көз. Балаларны табигатьтәге үзгәрешләрне күрергә һәм атап әйтеп бирергә өйрәтү: салкынайтты, явым-төшемнәр, җил, яфраклар коелу, җимешләр һәм тамыразыклар өлгерә, кошлар көньякка очып китәләр. Терек һәм терек булмаган табигать күренешләре арасындагы иң гади бәйләнешләрне ачыклау (салкынайтты — күбәләкләр). Үсемлек орлыкларын җыюда катнашуга җәлеп итү.

Кыш. Балаларны табигатьтәге үзгәрешләрне күрергә өйрәтү, көзге һәм кышкы пейзажларны чагыштыру. Кошларның урамда һәм табигать почмагында үз-үзләрен тотышын күзәтү. Кошларның кардагы эзләрен карау һәм чагыштыру. Кышлаучы кошларга ярдәм итү, аларны атап әйтү. Балаларның салкында суның бозга, боз сөңгеләренә әверелүе, бозның һәм карның җылы бүлмәдә эрүе турындагы күзаллауларын киңәйтү. Кышкы күңел ачуларда катнашуга җәлеп итү: таудан чанада шуу, чаңгыда йөрү, кардан әйберләр әвәләп ясау.

Яз. Балаларны ел фасылын танырга һәм атап әйтергә өйрәтү; яз билгеләрен аерып күрсәтү: кояш җылырак яктырта башлады, агачларда бөреләр бүртте, үлән пәйда булды, умырзаялар чәчәк атты, бөҗәкләр пәйда булды. Балаларга яз көне күп кенә бүлмә гөлләренең чәчәк атуы турында сөйләү. Балаларда язгы чорда җимеш һәм яшелчә бакчаларында башкарыла торган эшләр турында күзаллаулар формалаштыру. Орлыклар чәчүне һәм аларның шытуын күзәтергә өйрәтү. Балаларны яшелчә бакчасындагы һәм чәчәклектәге эшләргә җәлеп итү.

Җәй. Балаларның табигатьтәге җәйге үзгәрешләр турындагы күзаллауларын киңәйтү: чиста зәңгәр күк йөзе, кояш якты яктырта, эсселек, кешеләр җиңелчә киенгән, кызыналар, су коеналар.Эшчәнлекнең төрле төрләре процессында балаларның ком, су, ташлар һәм балчыкның үзлекләре турындагы күзаллауларын киңәйтү. Җәй көне күп кенә җимешләрнең, гөмбәләрнең өлгерүе; хайваннарның балалары үсә төшү турындагы белемнәрне ныгыту.

Зурлар төркеме (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

<u>Элементар математик күзаллаулар формалаштыру</u>

Микъдар һәм исәп. Төрле сыйфатлы элементлардан (төрле төстәге, зурлыктагы, формадагы, кулланылыштагы предметлардан; тавышлардан хәрәкәтләрдән) күплекләр (предмет төркемнәре) төзергә өйрәтү; күплекләрне өлешләргә таркату һәм шул өлешләрне яңадан кушу; тулай күплек һәм аның һәр өлеше арасындагы бәйләнешне ачыклау, күплекнең өлештән зуррак, ә өлешнең тулай күплектән азрак (кечерәк) булуын аңлау; санау-исәпләү һәм бер элементны (предметны) икенчесе белән тиңләштерү нигезендә күплекнең төрле өлешләрен чагыштыру; күплекнең зур (кечкенә) өлешен яки аларның тигезлеген ачыклау. 10 га кадәр санарга өйрәнү; эзлекле рәвештә 5 тән 10 га кадәр чикләрдә һәр санның ясалуы белән таныштыру (әсбап нигезендә). 10 га кадәрге чикләрдә конкрет күплекләрне чагыштыру нигезендә янәшә торучы саннарны чагыштыру; кечерәк күплеккә бер предмет өстәп яки зуррак күплектән бер предметны алып, тигезсезлектән тигезлек

(тигезлектән тигезсезлек) булдыру («8 дән 7 кечерәк, әгәр 7 гә бер предмет өстәсәк, 8, тигез була»; «7 дән 8 зуррак, әгәр 8 предметтан бер предметны алсак, 7 шәр, тигез була»). Янәшә торган саннарның чагыштырмаларын аңлау сәләте формалаштыру (5<6 дан 1 гә, 6>5 тән 1 гә). Зур күплектән предметларны үрнәкләре һәм билгеләнгән сан буенча санап аерып алу (10 чикләрендә). Туры һәм кире тәртиптә санау тәртибен камилләштерү (10 чикләрендә). Предметларны капшап санау, авазларны, хәрәкәтләрне үрнәкләре һәм билгеләнгән сан буенча санау һәм кабатлау (10 чикләрендә). 0 дән 9 га кадәр саннар белән таныштыру. 10 чикләрендә тәртип буенча санау белән таныштыру, «Ничә?», «Ничәнче?», «Нинди?» сорауларын аерырга һәм аларга дөрес җавап бирергә өйрәтү. Тигезлек турында күзаллау формалаштыруны дәвам итү: төрле предметлардан торган төркемнәрдә тигез микъдар булуын ачыклау; төркемнәрне санау-исәпләү һәм чагыштыру нигезендә санлы мәгънәләрне дөрес гомумиләштерү (биредә 5 әтәч, 5 курчак, 5 машина — барлык уенчыклар да тигез санда — 5 әр). Балаларны санның предметларның зурлыгына, предметлар арасындагы арага, формага, предметларның урнашуына, шулай ук санау-исәпләүнең юнәлешенә (уңнан сулга, сулдан уңга таба, теләсә кайсы предметтан башлап) бәйле булмавын аңларга өйрәтү. Конкрет материал мисалында 5 чикләрендә санның берәмлекләрдән торган микъдар составы белән таныштыру: 5 — бер, тагын бер, тагын бер, тагын бер һәм тагын бер.

Зурлык. Төрле озынлыктагы (биеклектәге, киңлектәге) яки калынлыктагы 5–10 предмет арасындагы зурлык чагыштырмаларын ачыкларга өйрәтү: зурлыклары буенча үсә (кими) бару тәртибендә урнаштырып, предметларны системалаштыру; сөйләмдә предметларның урнашу тәртибен һәм алар арасындагы зурлык чагыштырмасын чагылдыру: «Алсу тасма — иң киңе, шәмәхә тасма — бераз таррак, кызыл тасма тагын да таррак, ләкин ул сары тасмадан киңрәк, ә яшел тасма сарысыннан һәм барлык башка тасмалардан да таррак» һ.б. Зурлык (озынлык, киңлек, биеклек) буенча ике предметны өченчесе (шартлы үлчәү берәмлеге), чагыштырылучы предметларның берсенә тиң предмет ярдәмендә чагыштыру. Күз үлчәмен, үрнәк итеп алынган предметтан озынрак (кыскарак), биегрәк (тәбәнәгрәк), киңрәк (таррак) һәм аңа тиң предметларны эзләп таба белү сәләтен үстерү. Предметны (кәгазь бите, тасма, түгәрәк, квадрат һ.б.) берничә (ике, дүрт) тигез өлешкә бүлеп булуны аңлауны формалаштыру. Бүлгәннән соң барлыкка килгән өлешләрне атарга, бербөтенне һәм өлешләрне чагыштырырга, бербөтен предметның аның барлык өлешләреннән зуррак, ә өлешнең бербөтеннән кечерәк булуын аңларга өйрәтү.

Форма. Түгәрәк һәм турыпочмаклык белән чагыштыру нигезендә балаларны овал белән таныштыру. Дүртпочмаклык турында күзаллау булдыру: квадрат һәм турыпочмаклыкның дүртпочмаклык төрләре булуын аңлауга ирешү. Балаларда геометрик күрү үткенлеге: предметларны формалары буенча анализлау һәм чагыштыру, якын-тирәдәге бертөрле һәм төрле формадагы предметларны: турыпочмаклык рәвешендәге китапларны, картинаны, одеялны, өстәл капкачларын, овал рәвешендәге поднос һәм зур тәлинкәне, түгәрәк әйберләрдән тәлинкәләрне һ.б. таба белүне үстерү.

Тирәлектә ориентлашу. Тирәлектә ориентлашуны камилләштерү; тирәлектәге чагыштырмалар мәгънәсен аңлау (өстә — аста; алда (алдында) — артта (артында), сулда — уңда, арасында, янәшәсендә, янында); сигналлар буенча үзгәртүләр белән, шулай ук билгеләр — хәрәкәт юнәлешләре күрсәткечләре (алга, артка, сулга, уңга һ.б.) буенча билгеләнгән юнәлештә хәрәкәт итү; тирәлектәге кешеләр һәм предметлар арасында үзеңнең урыныңны ачыклау: «Мин Алсу һәм Гөлназ арасында, Мансур артында, Гүзәлдән арттарак (аның артында)»,

сөйләмдә предметларның үзара торышын күрсәтү: «Курчактан уңда куян утыра, ә курчактан сулда ат басып тора, артта — аю баласы, ә алда — машина». Кәгазь битендә ориентлашырга өйрәтү (уңда — сулда, өстә — аста, уртада, почмакта).

Вакыт буенча ориентлашу. Балаларда иртә, кич, көн һәм төннең тәүлек тәшкил итүе турында күзаллау булдыру. Конкрет мисалларда төрле вакыйгаларның эзлеклелеген билгеләргә өйрәтү: элегрәк (башта) нәрсә булды, соңрак (аннары) нәрсә булды; бүген кайсы көн, кичә нинди көн булуын, иртәгә кайсы көн булачагын ачыклау.

<u>Танып белү-тикшеренү эшчәнлеген үстерү</u>

Танып белү-тикшеренү эшчәнлеге. Махсус сиземләү эталоннары системасы ярдәмендә объектларны тикшерүнең гомумиләштерелгән ысулларыннан, аңга кабул итү гамәлләреннән файдалану күнекмәләрен ныгыту. Танып белү гамәлләренең төрле чараларын кулланып, объектлар һәм күренешләр системалары арасындагы функциональ элемтәләрне һәм бәйләнешләрне ачыклау теләге уяту. Яшерен үзлекләрне ачу өчен мөстәкыйль рәвештә эксперименталь характердагы гамәлләр куллануга булышлык итү. Яңа объектны тикшерү процессында аның турында мәгълүмат ала белү сәләте ныгыту. Балаларның тәкъдим ителүче алгоритмга тәңгәл рәвештә эш итә белү сәләте үстерү. Үз эшчәнлегеңнең алгоритмын билгели белү сәләте; өлкән кеше ярдәмендә модельләр төзү һәм аларны танып белү-тикшеренү эшчәнлегендә файдалана белү формалаштыру.

Сиземләүне үстерү. Сиземләү: күрү, ишетү, тоемлау, ис сизү, тәм тою органнарын эшкә җигеп, аңга кабул итүне, предметларның үзлекләрен һәм бәйләнешләрен (төс, форма, зурлык, тирәлектә урнашу һ.б.) аера белү сәләте үстерү. Спектр төсләре: кызыл, кызгылт-сары, сары, яшел, күк, зәңгәр, шәмәхә (хроматик төсләр) һәм ак, соры, кара (ахроматик төсләр) белән таныштыруны дәвам итү. Төсләрне ачыклык һәм куелык буенча аерырга, аларны дөрес атарга өйрәтү. Балаларга төс төсмерләренең спектрда урнашу үзенчәлекләрен күрсәтү.

Төрле геометрик фигуралар белән таныштыруны дәвам итү, эталоннар сыйфатында яссылыклы һәм күләмле формалар кулланырга өйрәтү. Төрле формадагы предметларны тикшерә белү күнекмәләре формалаштыру; тикшерү вакытында кулларны предмет өслеге буйлап хәрәкәтләндерү. Предметларның фактурасы турындагы күзаллауларны киңәйтү (шома, йомшак йонлы, кытыршы һ.б.). Күз үлчәвен камилләштерү. Кызыклы тәҗрибәләр, фокуслар күрсәтеп, иң гади экспериментларга җәлеп итеп, танып белү-тикшеренүгә карата кызыксыну үстерү.

Проектлау эшчәнлеге. Балалар тарафыннан өч типтагы — тикшеренү, иҗади һәм норматив проектлар гамәлгә ашырылсын өчен шартлар тудыру. Тикшеренү тибындагы проектлау эшчәнлеген үстерү. Проектларны тәкъдир итүне оештыру. Балаларда проект авторлыгы турында күзаллаулар формалаштыру. Иҗади типтагы проектлау эшчәнлеген гамәлгә ашыру өчен шартлар тудыру. (Бу яшьтә иҗади проектлар индивидуаль характерда була.) Норматив типтагы проектлау эшчәнлеге үсешенә булышлык итү. (Норма-тив проектлау эшчәнлеге — балалар тарафыннан балалар коллективында үз-үзеңне тоту нормаларын һәм кагыйдәләрен эшләүгә юнәлтелгән проектлау эшчәнлеге.

Дидактик уеннар. Балаларны 2–4 кешелек төркемчәләргә берләштереп, дидактик уеннар оештыру; уен кагыйдәләрен үтәргә өйрәтү. Уеннарда балаларның хәтерен, игътибарын, күзаллавын, фикерләвен сөйләмен, сиземләү сәләтен үстерү. Предметларны чагыштырырга, аларның билгеләрендәге мөһим булмаган аермаларны (төс, форма, зурлык, материал) күреп алырга, предметларны гомуми билгеләре буенча

берләштерергә, өлешләрдән бербөтенне төзергә (җыела торган шакмаклар, мозаика, пазллар), предметларның урнашуындагы үзгәрешләрне (алда, артта, уңда, сулда, астында, өстендә, уртасында, янда) билгеләргә өйрәтү. Төрле дидактик уеннар һәм уенчыклар (халык, электрон, компьютер уеннары һәм уенчыклары һ.б.) белән эш итү теләге формалаштыру. Балаларда уен гамәленә карата эмоциональ-уңай тәэсир булдырып, аларда уенда мөстәкыйльлеккә омтылыш уяту. Төркемле уеннарда кагыйдәләргә буйсынырга өйрәтү. Иҗади мөстәкыйльлек тәрбияләү. Дуслык хисе, дисциплиналылык кебек сыйфатлар формалаштыру. Уен-ярышларда намуслы көндәшлек культурасы тәрбияләү.

Предметлы тирәлек белән таныштыру

Балаларның предметлар дөньясы турындагы күзаллауларын баетуны дәвам итү. Таныш булмаган предметларның кирәклеген аңлату. Көнкүрештә кеше хезмәтен җиңеләйтүче (кофетарткыч, миксер, иттарткыч һ.б.), комфорт тудыручы (бра, картиналар, келәм һ.б.) предметлар турында күзаллау формалаштыру. Предметның ныклыгы һәм чыдамлылыгы ул ясалган предметның үзлекләреннән һәм сыйфатларыннан бәйле булуын аңлату. Предметлар ясалган материалларны мөстәкыйль рәвештә ачыклау, предметларның үзлекләрен һәм сыйфатларын — өслекнең структурасын һәм температурасын, катылык — йомшаклыкны, уалучанлык — ныклыкны, ялтырауны, яңгыравыклыкны характерлау сәләтен үстерү. Предметларны чагыштыру (кулланылыш, төс, форма, материал буенча),аларны классификацияләү (савыт-саба — фарфор, пыяла, керамика, пластмасса) теләге тудыру. Теләсә кайсы әйбернең күп кешеләр хезмәте белән эшләнүен сөйләү («Өстәл каян килгән?», «Китап ничек барлыкка килгән?» һ.б.). Предметларның үткәне, бүгенгесе һәм киләчәге бар.

Социаль дөнья белән таныштыру

Балаларның һөнәрләр турындагы күзаллауларын баету. Уку-укыту оешмалары (балалар бакчасы, мәктәп, колледж, югары уку йорты), кеше эшчәнлеге өлкәләре (фән, сәнгать, җитештерү, авыл хуҗалыгы) турындагы күзаллауларны киңәйтү. Мәдәни күренешләр (цирк, китапханә, музей һ.б.), аларның атрибутлары, җәмгыять тормышындагы әһәмияте, алар белән бәйле һөнәрләр, үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыруны дәвам итү. Акча, аның функцияләре (хезмәт өчен түләү, сатып алуларда исәп-хисап чарасы), гаилә бюджеты һәм мөмкинлекләре белән таныштыруны дәвам итү. Сәнгать әсәрләре белән таныштыру, кешеләрнең төрле заманнардагы тормыш рәвешен турында элементар күзаллаулар формалаштыру. Балаларга тәрбияче, укытучы, табиб, төзүче, авыл хуҗалыгы, транспорт, сәүдә, элемтә хезмәткәрләре һ.б. һөнәрләр; алар хезмәтенең мөһимлеге; хезмәтне җиңеләйтү өчен төрле техникадан файдалану турында сөйләү. Хезмәт кешесенең шәхси һәм эшлекле сыйфатлары турында сөйләү. Иҗади һөнәр кешеләренең: рәссамнарның, язучыларның, композиторларның, халык декоратив-гамәли сәнгате осталарының хезмәте; алар хезмәтенең нәтиҗәләре (картиналар, китаплар, ноталар, гамәли сәнгать предметлары) белән таныштыру. Хезмәте өчен кешегә карата рәхмәт хисләре тәрбияләү. Туган җир турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балаларга туган якның истәлекле урыннары, мәдәнияте, традицияләре; үз төбәген данлаган кешеләр турында сөйләү. Балаларның Туган ил, дәүләт бәйрәмнәре (8 Март, Ватанны саклаучылар көне, Җиңү көне, Яңа ел һ.б.) турындагы күзаллауларын киңәйтү. Россия Федерациясенең (Россиянең) зур, күпмилләтле ил булуы турында күзаллаулар формалаштыру. Балаларга Мәскәүнең Ватаныбызның төп шәһәре, башкаласы

булуы турында сөйләү. Россиянең флагы һәм гербы, гимнының көе белән таныштыру. Балаларның Россия армиясе турындагы күзаллауларын киңәйтү. Ватанны саклаучыларга карата мәхәббәт хисе тәрбияләү. Ватанны, аның тынычлыгын һәм иминлеген саклауның авыр, әмма мактаулы бурыч булуы, сугыш елларында ерак бабаларыбызның, бабайларның һәм әтиләребезнең ничек итеп батырларча сугышулары һәм илебезне дошманнан саклаулары турында сөйләү. Балалар белән бергә сугыш тематикасы яктыртылган картиналар, репродукцияләр, альбомнар карау.

Табигать дөньясы белән таныштыру

Балаларның табигать турындагы күзаллауларын киңәйтү һәм аларга төгәллек кертү. Күзәтергә өйрәтү, кызыксынучанлык үстерү.

Якын-тирәлектәге үсемлекләр: агачлар, куаклыклар һәм үләнчел үсемлекләр турындагы күзаллауларны ныгыту. «Урман», «болын» һәм «бакча» төшенчәләре белән таныштыру. Бүлмә гөлләре белән таныштыруны дәвам итү. Үсемлекләрне карарга-үстерергә өйрәтү. Үсемлекләрнең вегетатив үрчү ысуллары турында сөйләү. Йорт хайваннары, аларның гадәтләре, кешедән бәйле булулары турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балаларны табигать почмагында яшәүчеләрне карарга-тәрбияләргә өйрәтү. Балаларның кыргый хайваннар турындагы күзаллауларын киңәйтү: кайда яшиләр, ничек азык табалар һәм кышкы йокыга әзерләнәләр (керпе көзге яфраклар эченә күмелә, аюлар өндә кышлыйлар). Кошлар турындагы күзаллауларны киңәйтү (карлыгач, сыерчык һ.б. мисалында).

Балаларда сөйрәлүчеләр (кәлтә, ташбака һ.б.) һәм бөҗәкләр (бал корты, озынборын, чебен һ.б.) турында күзаллаулар булдыру. Ел фасылларының, тәүлек өлешләренең чиратлашуы һәм аларның кайбер сыйфатлары турында күзаллаулар формалаштыру. Балаларны туган як табигатенең күптөрлелеге; төрле климатик зоналардагы үсемлекләр һәм хайваннар белән таныштыру. Кешенең үз тормышында судан, комнан, балчыктан һәм ташлардан ничек файдалануын күрсәтү. Табигать белән таныштыру процессында матур әдәбият, музыка әсәрләрен, халык сынамышларын файдалану.Кешенең табигатьнең бер өлеше булуы, аның табигатьне сакларга һәм якларга тиешлеге турында күзаллаулар формалаштыру. Табигать белән аралашу процессында үз сәламәтлегеңне ныгытырга өйрәтү. Табигать күренешләре арасындагы сәбәп-нәтиҗә бәйләнешләрен ачыкларга өйрәтү (сезон — үсемлекләр — кешеләр хезмәте). Терек һәм терек булмаган табигатьнең үзара тәэсир итешүен күрсәтү. Кояшның һәм һаваның кеше, хайваннар һәм үсемлекләр яшәешендә әһәмияте турында сөйләү.

Сезонлы күзәтүләр

Көз. Көннең салкынаюы һәм кыскаруының ничек итеп үсемлекләр, хайваннар, кешеләр тормышын үзгәртүе турындагы күзаллауларны ныгыту. Балаларны кайбер хайваннарның ничек итеп кышка әзерләнүләре (бакалар, кәлтәләр, ташбакалар, керпеләр, аюлар йокыга талалар, куяннар төс алыштыралар, кайбер кошлар (казлар, үрдәкләр, торналар) җылы якларга очып китәләр).

Кыш. Балаларның кышкы табигатьнең үзенчәлекләре (салкыннар, туңдырулар, кар явулар, көчле җилләр), шәһәрдә, авылда кешеләр эшчәнлегенең үзенчәлекләре турындагы белемнәрен киңәйтү һәм баету. Табигать күренеше — томан белән таныштыру.

Яз. Балаларның табигатьтәге язгы үзгәрешләр турындагы белемнәрен киңәйтү һәм баету: кар эри, елгалар җәелә, кошлар киләләр (кайталар), үлән һәм чәчәкләр, күләгәле урынга караганда, кояшлы якта тизрәк үсеп чыгалар. Кошларның (ала каргаларның һ.б.) оялавын күзәтү.

Җәй. Җылылыкның, кояш яктысының кешеләр, хайваннар һәм үсемлекләр яшәешенә йогынтысы турындагы күзаллауларны киңәйтү һәм баету (табигать «чәчәк ата», җиләкләр, җимешләр, яшелчәләр күп; җәнлекләр, кошлар һәм аларның балалары өчен азык күп). Ашарга яраклы һәм ашарга яраксыз гөмбәләр турында күзаллаулар булдыру (ашарга яраклылар — майлы гөмбәләр, баллы гөмбәләр, этәч гөмбәләре һ.б.; ашарга яраксызлар — чебен гөмбәсе, ялган баллы гөмбә һ.б.)

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

Элементар математик күзаллаулар формалаштыру

Микъдар һәм исәп. Күплек турында гомуми күзаллаулар: билгеләнгән нигезләр буенча күплекләр формалаштыру, күплекнең предметлары аерым билгеләре буенча аерылучы өлешләрен күреп ала белү сәләте формалаштыру. Күплекләрне берләштерергә, тулыландырырга, күплектән аның бер өлешен яки аерым өлешләрен алырга өйрәтү. Предметларны санау-исәпләү, аларның парларын төзү яки предметларны уклар белән бәйләү нигезендә күплекнең аерым өлешләре, шулай ук тулай күплек һәм аның һәр өлеше арасындагы бәйләнешләрне ачыклау. 10 чикләрендә микъдар һәм тәртип буенча санау күнекмәләрен камилләштерү. Саннар белән гамәлләр башкармыйча гына 20 чикләрендә санау белән таныштыру. Икенче дистә саннары белән таныштыру. Натураль рәт саннары арасындагы чагыштырманы аңлауны (6 дан 7 1гә зуррак, 7 дән 6 1 гә кечерәк), һәр санны 1 гә кечерәйтә һәм зурайта белүне ныгыту (10 чикләрендә). Саннарны уңай һәм кире тәртиптә санарга (телдән), аталган яки цифра белән билгеләнгән санның алдындагы һәм артындагы саннарны, төшеп калган санны атарга өйрәтү. 10 чикләрендә саннар составы белән таныштыру. Санны ике кечерәк санга бүләргә һәм ике кечерәк саннан зур сан төзергә өйрәтү (10 чикләрендә, күрсәтмә әсбап нигезендә). 1, 5, 10 тиенлек, 1, 2, 5, 10 сумлык акчалар белән таныштыру (акчаларны аеру, туплау һәм ваклау).

Күрсәтмә әсбаплар нигезендә кушу (зурга кечкенә кушыла) һәм алу (киметүче калдыктан кечерәк) гамәлләре буенча гади математик мәсьәләләри төзергә һәм чишәргә өйрәтү; мәсьәләләрне чишкәндә гамәл билгеләре: кушу/плюс (+), алу/ минус (–) һәм тигезлек (=) билгеләрен куллану.

Зурлык. Санау берәмлеге буларак бер генә түгел, берничә предмет яки предмет өлеше кабул ителгән зурлык буенча санарга өйрәтү. Предметны (кәгазь, тукыма һ.б.) бөкләү юлы белән, шулай ук шартлы зурлыкны кулланып, предметны 2–8 һәм күбрәк тигез өлешләргә бүлү; бербөтеннең өлешләрен дөрес билгеләү (ярты, ике өлешнең берсе (икедән бер), дүрт өлешнең икесе (дүрттән ике) һ.б.); бербөтеннең һәм өлешнең, өлешләр зурлыгының чагыштырмасын ачыклау; бербөтеннең өлешләрен һәм билгеле өлешләр буенча бербөтенне таба белү. Балаларда башлангыч үлчәү күнекмәләре формалаштыру. Шартлы үлчәү берәмлеге (шакмаклы кәгазь) ярдәмендә предметларның озынлыгын, киңлеген, биеклеген (туры сызык кисемтәләре) үлчәргә өйрәтү. Шартлы үлчәү берәмлеге ярдәмендә балаларны сыек һәм бөртекле матдәләр күләмен үлчәргә өйрәтү. Предметларның авырлыгы һәм аны үлчәү ысуллары турында күзаллаулар булдыру. Учка салып үлчәү юлы белән предметларның авырлыгын чагыштыру (авыррак — җиңелрәк). Үлчәү белән таныштыру. Үлчәү нәтиҗәсенең (предметларның озынлыгы, авырлыгы, күләме) шартлы үлчәү берәмлеге зурлыгына бәйле булуы турындагы күзаллауны үстерү.

Форма. Билгеле геометрик фигураларны, аларның элементларын (түбәләр, почмаклар, яклар) һәм башка кайбер үзлекләрен белүне ачыклау. Күппочмаклык (өчпочмак һәм дүртпочмаклык мисалында), туры сызык, туры сызык кисемтәсе турында күзаллау булдыру. Тирәлектә урнашуларына бәйсез рәвештә фигураларны танырга, яссылыкта сурәтләргә, урнаштырырга, зурлыклары буенча тәртипкә салырга, классификацияләргә, төс, форма, зурлык буенча төркемләштерергә өйрәтү. Геометрик фигураларны модельләштерү; берничә өчпочмактан — күппочмаклык, берничә кечкенә квадраттан — бер зур турыпочмаклык, түгәрәк җөлешләреннән — түгәрәк, дүрт кисемтәдән — дүртпочмаклык, ике кыска кисемтәдән бер зур кисемтә һ.б. төзергә өйрәтү; телдән тасвирлау һәм характерлы үзлекләрен санап чыгудан фигуралар конструкцияләү; фигуралардан үзең уйлаганча тематик композицияләр төзү. Предметларның гомуми формасын һәм аларның аерым өлешләрен анализлау; контурлы үрнәкләр, тасвирлаулар, күзаллаулар буенча аерым өлешләрдән катлаулы формалы предметларны яңадан ясау.
Тирәлектә ориентлашу. Чикләнгән территориядә (кәгазь бите, уку тактасы, дәфтәр, китап бите һ.б.) ориентлашуга өйрәтү; предметларны һәм аларның сурәтләрен билгеләнгән юнәлештә урнаштыру, сөйләмдә аларның тирәлектә урнашуын чагылдыру (өстә, аста, өстәрәк, астарак, сулда, уңда, сулдарак, уңдарак, сулдагы өске (уңдагы аскы) почмакта, алда, һ.б.). План, схема, маршрут, карта белән таныштыру. Тирәлектә объектлары арасындагы бәйләнешләрне рәсем, план, схема рәвешендә модельләштерү сәләтен үстерү. Объектларның тирәлектәге бәйләнешләрен һәм аларның тирәлектәге хәрәкәтен белдерүче иң гади график мәгълүматны «укырга» өйрәтү: сулдан уңга, уңнан сулга, астан өскә, өстән аска; шартлы билгеләргә (тамгалар һәм символлар) ориентлашып, тирәлектә мөстәкыйль хәрәкәт итү.
Вакыт буенча ориентлашу. Балаларда вакыт турында элементар күзаллаулар: аның узучанлыгы, периодиклыгы, кире кайтмаслыгы, атнаның барлык көннәренең, айларның, ел фасылларының эзлеклелеге турында күзаллаулар булдыру. Сөйләмдә «башта», «аннары», «кадәр», «соң», «элегрәк», «соңрак», «шул ук вакытта» төшенчәләрен кулланырга өйрәтү. «Вакытны тою», вакытны саклау, үз эшчәнлегеңне вакытка туры китереп көйли белү сәләтен үстерү; аерым вакыт интерваллары дәвамлылыгын (1 минут, 10 минут, 1 сәгать) аеру. Сәгатькә карап, вакытны 1 сәгатькә кадәр төгәллек белән билгеләргә өйрәтү.

Танып белү-тикшеренү эшчәнлеген үстерү

Танып белү-тикшеренү эшчәнлеге. Махсус эшләнгән сиземләү эталоннары системасы һәм аңга кабул итү гамәлләре ярдәмендә объектларны тикшерүнең гомумиләштерелгән ысуллары характерын һәм эчтәлеген камилләштерү, танып белү бурычына тәңгәл рәвештә аларны оптималь сайлап алу. Объектлар һәм күренешләр системалары арасындагы элемтәләрне һәм бәйләнешләрне, төрле чаралар кулланып, мөстәкыйль рәвештә ачыклау өчен шартлар тудыру. Объектларның яшерен үзлекләрен ачуга юнәлтелгән эксперименталь характердагы гамәлләрнең асылын камилләштерү. Эшчәнлекнең шартларына һәм максатларына тәңгәл рәвештә кирәкле мәгълүматны алу ысулын ачыклый белү сәләте камилләштерү. Тәкъдим ителүче алгоритмга тәңгәл рәвештә мөстәкыйль эш итү сәләтен үстерү; максат кую, үзеңә тиешле алгоритмны төзү; нәтиҗәнең һәм максатның бер-берсенә туры килмәвен табу; үз эшчәнлегеңә төгәллек кертү. Балаларны мөстәкыйль рәвештә модельләр төзергә һәм аларны танып белү-тикшеренү эшчәнлегендә файдаланырга өйрәтү.

Сиземләүне үстерү. Күрү, ишетү, ис сизү, тоемлау, тәм тою, сиземләү-моториканы үстерү. Кул һәм күз координациясен камилләштерү; эшчәнлекнең төрле төрләрендә кулларның вак хәрәкәтләрен үстерү. Игътибарны предметларның һәм күренешләрнең сыйфатларын иң нечкә дәрәҗәдә аеруга юнәлтеп, аларны күзәтә белүне үстерү (текәлеп карау, колак салып тыңлау). Аңга кабул итү процессында предметларның берничә сыйфатын аерып алырга өйрәтү; предметларны форма, зурлык, төзелеш, тирәлектә урнашу, төс буенча чагыштыру; үзенчәлекле детальләрне, төсләрнең һәм төсмерләрнең үзара матур ярашуын, төрле авазларны (музыкаль, табигатьтәге авазлар һ.б.) аерып алу. Предметларны гомуми сыйфатлары (форма, зурлык, төзелеш, төс) буенча классификацияләү күнекмәләрен камилләштерү. Балаларның хроматик һәм ахроматик төсләр турындагы белемнәрен ныгыту.

Проектлау эшчәнлеге. Проектлау эшчәнлегенең барлык (тикшеренү, иҗади, норматив) типларын үстерү. Тикшеренү проектлау эшчәнлегендә игътибарны мәгълүмат чыганакларының нәтиҗәлелеген анализлауга юнәлтә белү сәләте формалаштыру. Проектны яшьтәшләр даирәсендә тикшерүне хуплау. Индивидуаль һәм төркем белән башкарыла торган иҗади проектлау эшчәнлегенә булышлык итү. Норматив проектлар өстендә эшләгәндә әлеге проектларга охшаш ситуацияләрдә гамәлдәге нормалар бозылган очракта барлыкка килүләре ихтимал булган хәлләрне һәм тискәре нәтиҗәләрне балалар белән тикшерүне хуплау. Балаларга хәлне, аның төп мәгънәләрен символик һәм образлы рәвештә чагылдыруда ярдәм итү.

Дидактик уеннар. Балаларны төрле дидактик уеннар (лото, мозаика, шырпы тартыш (бирюлки) һ.б.) уйнарга өйрәтүне дәвам итү. Уеннар оештыру, алып баручы ролен башкару сәләтен үстерү. Үз гамәлләреңне алып баручының һәм уенда катнашучыларның гамәлләре белән килештерергә өйрәтү. Уенда тапкырлык күрсәтә, куелган бурычны мөстәкыйль рәвештә хәл итә белү сыйфатларын үстерү. Балаларны кайбер дидактик уеннарны («Шаулавычлар», «Кыштырдагычлар» һ.б.) иҗат итүгә тарту. Сиземләү сәләтен үстерү һәм ныгыту. Уенда мәктәпкә әзерләү өчен кирәкле сыйфатлар — үз-үзеңне иректә тоту, ассоциатив-образлы һәм логик фикерләү, күзаллау, танып белү активлыгы чагылышына һәм үсешенә булышлык итү.

<u>Предметлы тирәлек белән таныштыру</u>

Балаларның предметлар дөньясы турындагы күзаллауларын киңәйтүне һәм аларга төгәллек кертүне дәвам итү. Транспорт төрләре (җир өсте, җир асты, һава, су транспорты) турындагы күзаллауларны баету. Производствода кеше хезмәтен җиңеләйтүче предметлар (компьютер, роботлар, станоклар һ.б.); бинада һәм урамда комфорт һәм уңайлык тудыручы объектлар турында күзаллаулар формалаштыру. Балаларда кешенең үзе һәм башкалар өчен предметларны үзгәртүен, камилләштерүен, шул рәвешчә тормышны уңайлырак һәм комфортлырак итүен аңлау теләге тудыру. Балаларның предметларны эшләү, булдыру турындагы күзаллауларын киңәйтү. Кулдан эшләнгән предметларга һәм табигать объектларына соклану хисе тудыру. Табигать бирмәгәнне кешенең үзе булдыруын, ясавын аңлауны формалаштыру (кешенең канатлары юк, ул самолет булдырды; буе озын булмаганга кран, баскыч ясады һ.б.). Предметлы тирәлекне кеше аңы иҗаты буларак кабул итүгә булышу. Предметларның мөһим сыйфатламалары, төрле материалларның үзлекләре һәм сыйфатлары турындагы күзаллауларны тирәнәйтү. Кешеләрнең материалларны табулары-чыгарулары һәм җитештерүләре (агач, металл, тукыма) турында сөйләү, өлкән кешенең

ролен аңлауга китерү. Предметларны тикшерүнең төрле ысулларын (өстәп кую, кушып кую, микъдар буенча чагыштыру һ.б.) куллану теләген тудыру.

Социаль дөнья белән таныштыру

Китапханәләр, музейлар белән таныштыруны дәвам итү. Балаларның алга таба уку турындагы күзаллауларын тирәнәйтү, мәктәп, колледж, югары уку йортының үзенчәлеге турында элементар белемнәр формалаштыру (мөмкин булганда мәктәпкә бару, укытучылар һәм укучылар белән танышу һ.б.). Балаларның кеше эшчәнлеге өлкәләре (фән, сәнгать, җитештерү һәм хезмәт күрсәтү өлкәсе, авыл хуҗалыгы) турында хәбәрдарлыгын, бала, аның гаиләсе, балалар бакчасы һәм, гомумән алганда, җәмгыять тормышы өчен бу өлкәләрнең мөһимлеге турындагы күзаллауны киңәйтү. Эксперимент һәм гамәли эшчәнлек аша балалар өчен югарыда саналган өлкәләрнең һәрберсендәге һөнәри эшчәнлек элементлары белән танышу мөмкинлеге тудыру (су, һава, магнит белән иң гади экспериментлар уздыру һәм бу экспериментларны аңлату; коллектив панно яки рәсем иҗат итү, нәрсә булса да әзерләү; кечкенәләр төркемен һавада йөреп керергә әзерләргә булышу; ашарга яраклы үсемлек үстерү, йорт хайваннарын карау).

Төрле һөнәр ияләре турындагы күзаллауларны киңәйтүне дәвам итү. Балаларга хезмәт кешесенә карата тулаем караш тәкъдим итү: җаваплылык, пөхтәлек, кул хезмәте белән төрле матди һәм рухи кыйммәтләр тудыра белү. Икътисад элементлары турындагы күзаллауларны киңәйтү (акча, аның тарихы, җәмгыять өчен әһәмияте, гаилә бюджеты, кешеләрнең тәэмин ителү дәрәҗәсе төрле булу, азрак тәэмин ителгән кешеләргә ярдәм итү зарурлыгы, хәйриячелек).

Җирнең эволюциясе (Җирнең барлыкка килүе, үсемлекләр һәм хайваннар дөньясы эволюциясе), кешенең табигать дөньясындагы һәм социаль дөньядагы урыны, төрле расаларның килеп чыгышы һәм биологик яктан нигезле булуы турында элементар күзаллаулар формалаштыру. Сәнгать әсәрләре (сынлы сәнгать, скульптура, дөнья халыкларының мифлары һәм легендалары) белән танышу, уен һәм эшчәнлекнең нәтиҗәле төрләре аша кешелек тарихы турында элементар күзаллаулар формалаштыру. Балаларга Җирнең уртак йортыбыз булуы, Җирдә күп кенә төрле илләр барлыгы; дөньяда барлык халыклар белән тату яшәүнең, аларның мәдәниятен, йолаларын һәм традицияләрен хөрмәт итүнең мөһим булуы турында сөйләү. Үзеңнең кешелек бергәлегендә булуың, башка илләрдәге балаларның балачагы, дөньяда балаларның хокуклары (Бала хокуклары Декларациясе), бала хокукларын саклау белән шөгыльләнүче илебез оешмалары һәм халыкара оешмалар (опека органнары, ЮНЕСКО) турындагы күзаллауларны киңәйтү. Кешелек казанышы буларак шәхес иреге турында элементар карашлар формалаштыру.

Туган як турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балалар яшәгән төбәктәге истәлекле урыннар белән таныштыруны дәвам итү. Тирәлек турындагы белемнәрне киңәйтү нигезендә патриотик һәм интернациональ хисләр, Ватанга карата мәхәббәт хисе тәрбияләү. Ватаныбыз — Россия турындагы күзаллауларны тирәнәйтү һәм аларга төгәллек кертү. Балаларның илдә барган вакыйгаларга карата кызыксынуын хуплау, ил казанышлары белән горурлану хисе тәрбияләү. Россия флагы, гербы һәм гимны турындагы белемнәрне ныгыту (гимн бәйрәм яки башка тантаналы вакыйгалар вакытында башкарыла; гимн яңгыраганда барысы да торып баса, ирләр һәм малайлар баш киемнәрен салалар).

Россия Федерациясенең (Россиянең) зур, күпмилләтле ил булуы турындагы күзаллауларны үстерү. Төрле милләт кешеләренә һәм аларның йолаларына карата хөрмәт тәрбияләү. Россиянең төп шәһәре, башкаласы Мәскәү турындагы күзаллауларны киңәйтү. Дәүләт бәйрәмнәре турындагы белемнәрне киңәйтү. Балаларга Ю.А.Гагарин һәм космосның башка геройлары турында сөйләү. Россия армиясе турындагы белемнәрне тирәнәйтү. Ватанны саклаучыларга, һәлак булган сугышчылар истәлегенә карата хөрмәт тәрбияләү (балалар белән бергә обелискларга, һәйкәлләргә чәчәкләр салу һ.б.).

Табигать дөньясы белән таныштыру

Балаларның агачлар, куаклыклар, үләнчел үсемлекләр; болын, бакча, урман үсемлекләре турындагы белемнәрен киңәйтү һәм аларга төгәллек кертү. Балаларның бүлмә гөлләренең яшәү шартлары турындагы күзаллауларын конкретлаштыру. Аларның вегетатив (чыбыкчадан, яфрактан, мыекчадан) үрчү ысуллары белән таныштыру. Балаларны үсемлекнең торышы һәм әйләнә-тирәлек шартлары арасындагы бәйләнешләрне ачыкларга өйрәтүне дәвам итү. Дару үләннәре (бака яфрагы, кычыткан һ.б.) турындагы күзаллауларны киңәйтү.

Йорт кошлары, кышлаучы һәм күчмә кошлар; йорт хайваннары һәм табигать почмагында яшәүчеләр турындагы белемнәрне киңәйтү һәм системалаштыру. Балаларда кыргый хайваннар һәм аларның әйләнә-тирә мохиткә яраклашу үзенчәлекләре турында тулырак күзаллаулар булдыру. Балаларның имезүчеләр, җир-су хайваннары һәм сөйрәлүчеләр турындагы белемнәрен киңәйтү. Бөҗәкләр турындагы күзаллауларны киңәйтү. Алар тормышының үзенчәлекләре белән таныштыру (кырмыскалар, бал кортлары, шөпшәләр зур гаиләләр булып яшиләр; кырмыскалар — кырмыска ояларында, бал кортлары агач куышларында, умарталарда яшиләр. Җир-су хайваннарының һәм сөйрәлүчеләрнең үз дошманнарыннан саклануларының кайбер формалары белән таныштыру (мәсәлән, тузбаш дошманнарын ысылдап куркыта һ.б.). Күбәләкләрне (кәбестә күбәләге, кычыткан күбәләге, тавис күзе һ.б.) һәм коңгызларны (камка, бызылдавык һ.б.) тышкы кыяфәтләреннән аерырга һәм дөрес итеп атап әйтергә өйрәтү. Бөҗәкләрне хәрәкәтләнү ысулы буенча чагыштырырга өйрәтү (очалар, сикерәләр, шуышалар). Туган як белән кызыксынуны үстерү. Авылда яшәүчеләр (игенчеләр, механизаторлар, урманчылар һ.б.) хезмәтенә хөрмәт тәрбияләү. Табигать фасыллары турындагы күзаллауларны гомумиләштерергә һәм системалаштыруга өйрәтү.
Матдәләрнең каты хәлдән сыек хәлгә һәм киресенчә күчеше турында күзаллаулар формалаштыру. Табигатьнең бәс, боз яву, томан, яңгыр кебек күренешләрен күзәтү. Үзеңнең табигатькә мөнәсәбәтеңне хикәяләү һәм эшчәнлекнең нәтиҗәле төрләре аша белдерә белүне ныгыту. Табигатьтә бар нәрсәнең үзара бәйләнештә икәнлеген аңлату.

Табигать күренешләре арасындагы сәбәп-нәтиҗә бәйләнешләрен ачыкларга өйрәтү (әгәр бөҗәкләр — үсемлекләрне серкәләндерүчеләр юкка чыкса, үсемлекләрнең орлыклары булмый һ.б.). Балаларны Җирдә кеше тормышының күп очракта әйләнә-тирә мохиткә бәйле булуын аңлауга китерү: чиста һава, су, урман, туфрак кеше тормышында һәм сәламәтлегендә уңай яктан чагыла. Табигатьтә үз-үзеңне дөрес тота белүне ныгыту (табигать матурлыгына соклану, зыян китермичә генә үсемлекләрне һәм хайваннарны күзәтү).

Сезонлы күзәтүләр

Көз. Балаларның сентябрьнең көзнең беренче ае булуы турындагы белемнәрен ныгыту. Көз билгеләрен күрергә өйрәтү (суытты; җир туңдырудан катыланды; күлләвекләр бозланды; яфраклар коела; туфракта сыкы). Куакларны кисүне күрсәтү, ни өчен болай эшләү турында сөйләү. Бакча үсемлекләрен (настурция, кашкарыйлар) чүлмәкләргә күчереп утыртуга җәлеп итү. Төрле әйберләр ясау өчен табигый материаллар (орлыклар, күркәләр, имән чикләвекләре, яфраклар) җыярга өйрәтү.

Кыш. Балаларның табигатьтәге сезонлы үзгәрешләр (иң кыска көннәр һәм иң озын төннәр, суык, салкын, бозлавык һ.б.) турындагы күзаллауларын баету. Балаларның игътибарын кайбер агачларда (миләштә, чыршыда һ.б.) җимешләрнең озак саклануына юнәлтү. Моның кошлар өчен азык булуын аңлату. Карның үзлекләрен билгеләргә өйрәтү (салкын, мамыктай йомшак, тарала, ябышучан һ.б.; дымлы авыр кардан корылмалар яхшырак ясала). Балаларны февральдә һава торышы үзгәрүен күрергә өйрәтү (әле кояш яктырта, әле җил исә, әле кар ява, йортларның түбәләре кыруенда боз сөңгеләре барлыкка килә). 22 декабрьнең ел эчендәге иң кыска көн булуы турында сөйләү.

Яз. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларның язгы үзгәрешләр турындагы күзаллауларын киңәйтү (кояш ешрак яктырта, умырзаялар чәчәк ата; агачлардагы һәм куаклардагы бөреләр бүртә, бозлар ага башлый; үлән бакалары, гөберле бакалар, кәлтәләр уяна; кошлар оялар кора; кычыткан күбәләкләре очып чыга; кырмыскалар пәйда була). Термометр белән таныштыру (кайда — күләгәдә яки кояшка караган хәлдә булуга карап, терекөмеш баганасы тиз генә күтәрелергә һәм төшәргә мөмкин). Ничек итеп агачлар һәм куаклар утыртуны, кисүне күзәтү. Табигать почмагындагы үзгәрешләрне күрергә өйрәтү (бүлмә гөлләре яңа яфраклар чыгара башлыйлар, чәчәк аталар һ.б.); бүлмә гөлләрен күчереп, шулай ук чыбыкчадан үрчетү ысулы белән утырту. Балаларны Халыкара хатын-кызлар көненә багышлап чәчәкләр (лаләләр) үстерергә өйрәтү. Балаларны халык сынамышлары белән таныштыру: «Озын боз сөңгеләре — озын язга», «Язда күп пәрәвез очса, җәй эссе булачак» һ.б.

Җәй. Балаларның табигатьтә бара торган үзгәрешләр турындагы күзаллауларын ачыклау (иң озын көннәр һәм иң кыска төннәр, җылы, эссе; коеп яуган яңгырлар, яшенле яңгырлар, салават күпере). Җәй көне үсемлекләргә үсү өчен иң уңай шартлар булуны аңлату, ягъни: үсәләр, чәчәк аталар һәм җимеш бирәләр. Халык сынамышлары: «Яңгырдан соң чыккан салават күпере озак торса —һава бозылуга, тиз юкка чыкса — аяз көнгә», «Кичен озынборыннар куе күч булып очсалар — җылы булачак», «Баллы гөмбәләр чыкты — җәй бетте» белән таныштыру. 22 июньнең җәйге кояш торгынлыгы көне (елның иң озын көне: шул көннән башлап төннәр озая, ә көн кыскара бара) булуы турында сөйләү. Кешеләрнең кырлардагы, җимеш һәм яшелчә бакчаларындагы хезмәте белән таныштыру. Өлкәннәргә булышу теләге тәрбияләү

2.4 «СӨЙЛӘМ ҮСЕШЕ»белем бирү өлкәсе

«Сөйләм үсеше аралашу һәм мәдәният чарасы буларак сөйләмгә ия булуны; актив сүзлекне баетуны; бәйләнешле, грамматик яктан дөрес диалогик һәм монологик сөйләмне; сөйләм иҗаты үсешен; сөйләмнең аваз һәм интонация культурасы, фонематик ишетү сәләте үсешен; китап культурасы, балалар әдәбияты белән танышуны, балалар әдәбиятының төрле жанрлары текстларын ишетеп аңлауны; укырга-язарга өйрәтүнең алшарты буларак авазлы аналитик-синтетик активлык формалашуны үз эченә ала»

Төп максатлар һәм бурычлар:
Сөйләм үстерү. Өлкәннәр һәм балалар белән ирекле аралашуны үстерү, тирә-юньдәгеләр белән үзара тәэсир итешүнең конструктив ысулларына һәм чараларына ия булу. Балаларда сөйләм теленең барлык компонентларын: сөйләмнең грамматик төзелешен, бәйләнешле сөйләмне — аның диалогик һәм монологик формаларын үстерү; сүзлек запасы формалаштыру, сөйләмнең аваз культурасын тәрбияләү. Тәрбияләнүчеләрнең гамәли рәвештә сөйләм нормаларына ия булуы.
Матур әдәбият. Укуга карата кызыксыну һәм мәхәббәт тәрбияләү; әдәби сөйләмне үстерү. Матур әдәбият әсәрләрен тыңлау теләге һәм тыңлый белү, вакыйгалар барышын күзәтә белү сәләте тәрбияләү.

Беренче кечкенәләр төркеме (2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

Үсешкә китерүче сөйләм мохите. Аралашу чарасы буларак сөйләм үстерүгә булышлык итү. Балаларга аларга яшьтәшләре һәм өлкәннәр белән аралашу мөмкинлеге биргән төрле йомышлар. Яшәешнең өченче елы ахырына сөйләмнең балаларның бер-берсе белән тулы сыйфатлы аралашу чарасына әверелүенә ирешү.

Балаларның бер-берсе һәм тәрбияче белән аралашуында күрсәтмә материал сыйфатында, мөстәкыйль рәвештә карау өчен рәсемнәр, китаплар, уенчыклар тәкъдим итү. Балаларга шул предметлар, шулай ук кызыклы вакыйгалар (мәсәлән, йорт хайваннарының гадәтләре һәм хәйләкәрлеге) турында сөйләү; рәсемнәрдә кешеләрнең һәм хайваннарның халәтләрен күрсәтү (шатлана, күңелсезләнә һ.б.).

Сүзлек формалаштыру. Балаларның якын тирәлектә ориентлашуын киңәйтү нигезендә сөйләмне аңлау сәләтен үстерү һәм сүзлекне активлаштыру. Өлкәннәрнең сөйләмен күрсәтмәләрдән башка гына аңларга өйрәтү.

Педагогның телдән күрсәтмәсе буенча балаларның предметларны аталышлары, төсләре, зурлыклары буенча эзләп таба белү сәләтен («Кызыл карандашны ал», «Кечкенә аю баласына җыр җырла»); предметларның урыннарын атый белү; кешеләрнең гамәлләрен һәм хайваннарның хәрәкәтен имитацияләү күнекмәләрен үстерү.

Балаларның сүз байлыгын үстерү:
• уенчыклар, шәхси гигиена предметлары (сөлге, теш щеткасы, тарак, кульъяулык), өс киемнәре, аяк киемнәре, савыт-саба, йорт җиһазлары, йокы кирәк-яраклары (юрган, мендәр, җәймә, пижама), транспорт чаралары (автомашина, автобус), яшелчәләр, җимешләр, йорт хайваннары һәм аларның балалары аталышларын белдерүче исемнәр белән;
• хезмәт гамәлләрен (кер юу, дәвалау, су сибү), мәгънәләре буенча кап- ма-каршы гамәлләрне (ачу — ябу, салу — кию, алу — кую), кешеләрнең үзара мөнәсәбәтләрен (булышу, кызгану, бүләк итү, кочаклау), кешеләрнең эмоциональ халәтен (елау, көлү, шатлану, үпкәләү) белдерүче фигыльләр белән;
• предметларның төсен, зурлыгын, тәмен, температурасын белдерүче сыйфатлар (кызыл, зәңгәр, татлы, ачы, зур, кечкенә, салкын,) белән;
• рәвешләр (якын, ерак, биек, тиз, караңгы, әкрен, салкын, эссе, тайгак) белән. Үзләштерелгән сүзләрнең балаларның мөстәкыйль сөйләмендә кулланылуына булышлык итү.

Сөйләмнең аваз культурасы. Балаларны аерым торган сузык һәм тартык авазларны (сызгырулы, чыжылдаучы һәм сонор авазлардан тыш) ачык итеп әйтергә, аваз ияртемнәрен, сүзләрне һәм гади гыйбарәләрне (2–4 сүздән торган) дөрес итеп кабатларга өйрәтү. Артикуляция һәм тавыш аппараты, сөйләм сулышы, тыңлау игътибары үсешенә булышлык итү. Тавыш югарылыгы һәм көчен файдалана белү сәләтен формалаштыру («Пескәй, прес!», «Кем килде?», «Кем шакый?»).

Сөйләмнең грамматик төзелеше. Исемнәрне һәм алмашлыкларны фигыльләр белән яраштырырга, фигыльләрне киләчәк һәм үткән заманнарда кулланырга, аларны затлар буенча үзгәртергә, сөйләмдә бәйлекләр (эченә, эчендә, өстенә, өстендә, янында, артында, астында) кулланырга өйрәтү. Кайбер сорау сүзләрен (кем, нәрсә, кайда) һәм 2–4 сүздән торган гыйбарәләрне («Песи-пескәй, кая киттең?») кулланырга өйрәтү.

Бәйләнешле сөйләм. Балаларга иң гади («Нәрсә?», «Кем?», «Нишли?») һәм катлаулырак («Өстенә нәрсә кигән?», «Нәрсә алып бара?», «Кемгә?», «Нинди?», «Кайда?», «Кайчан?», «Кая?») сорауларга җавап бирергә булышу. 2 яшь 6 айдан өлкәнрәк балаларның үз инициативалары яки тәрбияче соравы буенча рәсемдә сурәтләнгәннәр, яңа уенчык, үз тәҗрибәләренә таянып, берәр вакыйга турында сөйләргә омтылуларын хуплау. Уен-инсценировкалар вакытында балаларны катлаулы булмаган гыйбарәләр кабатларга өйрәтү. 2 яшь 6 айдан өлкәнрәк балаларга яхшы таныш әкиятләрнең өзекләрен уйнап күрсәтергә ярдәм итү. Зур булмаган хикәяләрне күрсәтмә әсбаплардан башка гына тыңларга өйрәтү.

Балаларга кече яшьтәгеләрнең икенче төркеме өчен программада каралган матур әдәбият әсәрләрен уку. Балаларны халык җырлары, әкиятләр, автор әсәрләрен тыңларга өйрәтүне дәвам итү. Укуны уенчыклар, рәсемнәр, өстәл театры персонажлары һәм башка күрсәтмә чаралар белән чиратлаштыру, шулай ук матур әдәбият әсәрләрен күрсәтмә әсбаплардан башка тыңларга өйрәтү. Зур булмаган шигъри әсәрләрне укуны уеннар белән чиратлаштыру. Тәрбияче таныш шигырьләрне укыганда балаларга сүзләрне, гыйбарәләрне әйтеп бетерү мөмкинлеге бирү. Өлкән кеше ярдәмендә шигырь текстын тулысынча укып чыгу омтылышларын хуплау. 2 яшь 6 айдан өлкәнрәк балаларга таныш әкиятне уйнарга булышу. Балаларны китаплардагы рәсемнәрне карарга тартуны дәвам итү. Таныш предметларны атау, тәрбияче соравы буенча аларны күрсәтү теләге тудыру, «Бу кем (нәрсә)?», «Нәрсә эшли?» сорауларын бирергә өйрәтү.

Икенче кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

Үсешкә булышлык итүче сөйләм мохите. Кушканны үтәү аша (сора, ачыкла, ярдәмеңне тәкъдим ит, рәхмәт әйт һ.б.) балаларга үзләренә таныш өлкәннәр һәм яшьтәшләре белән аралашырга булышуны дәвам итү. Балаларга төркем бүлмәсенә кергән өлкән кешегә мөрәҗәгать итү үрнәкләрен әйтеп күрсәтү («Рәхим итеп узыгыз» дип әйтегез», «Карыйсыгыз киләме...» дип тәкъдим итегез», «Безнең рәсемнәребез ошадымы?» дип сорагыз»). Көнкүрештә, мөстәкыйль уеннарда балаларга сөйләм аша бер-берсе белән бергәләп эш итәргә, элемтәләр урнаштырырга булышу. Инициативалы сөйләм үстерү, якын-тирәлектәге предметлар турындагы күзаллауларны баету һәм ачыклау максатында балаларга мөстәкыйль рәвештә карау өчен рәсемнәр, китаплар, предмет җыелмалары тәкъдим итү. Балаларны тәрбиячёнең тормышта булган кызыклы хәлләр турындагы хикәяләрен тыңларга өйрәтүне дәвам итү.

Сүзлек формалаштыру. Якын-тирәлек турындагы күзаллауларны баету нигезендә балаларның сүз запасын киңәйтүне һәм активлаштыруны дәвам итү. Өс киемнәре, аяк киемнәре, баш киемнәре, савыт-саба, йорт җиһазлары предметларының, транспорт төрләренең аталышларын һәм кулланылышын ачыклау.

Балаларны предметларның мөһим детальләрен һәм өлешләрен (күлмәктә — җиңнәр, яка, кесәләр, төймәләр), сыйфатларын (төс һәм аның төсмерләре, форма, зурлык), өслекнең үзенчәлекләрен (шома, йомшак, йонлы,кытыршы), кайбер материалларны һәм аларның үзлекләрен (кәгазь җиңел ертыла һәм җеби, пыяла предметлар ватыла, резина уенчыклар кысканнан соң элеккеге формага кайталар), урынны (тәрәзә артында, югарыда, еракта, шкаф астында) аера һәм әйтә белергә өйрәтү. Балаларның игътибарын охшаш максатларда файдаланылучы предметларга юнәлтү (тәлинкә — зур тәлинкә, урындык — утыргыч — эскәмия, тун — пальто — кайры тун). Гомумиләштерүче сүзләрне аңларга өйрәтү (өс киемнәре, савыт-саба, йорт җиһазы, яшелчәләр, җимешләр, кошлар һ.б.); тәүлек өлешләрен атау (иртә, көндез, кич, төн); йорт хайваннарын һәм аларның балаларын, яшелчәләрне һәм җимешләрне атау.

Сөйләмнең аваз культурасы. Балаларны сүзләрдәге сузык (а, ә, у, ү, и, о, ө, э) һәм кайбер тартык авазларны (п-б-т-д-к-г; ф-в; т-с-з-ц) ачык итеп әйтергә өйрәтүне дәвам итү. Сөйләм-хәрәкәт аппаратының моторикасын, ишетеп кабул итүне, сөйләмне ишетүне һәм сөйләм сулышын үстерү, авазлар артикуляциясен ачыклау һәм ныгыту. Сөйләмнең дөрес темпын, интонация тәэсирен булдыру. Сүзләрне һәм кыска гыйбарәләрне ачык итеп әйтергә, табигый интонация белән тыныч сөйләргә өйрәтү.

Сөйләмнең грамматик төзелеше. Балаларны сыйфатларны исемнәр белән, сан, килеш буенча яраштырырга өйрәтүне дәвам итү; исемнәрне бәйлекләр (эченә, эчендә, өстенә, өстендә, астында, артында, янында) белән куллану. Балаларга сөйләмдә хайваннарны һәм аларның балаларын белдерүче исемнәрне берлек һәм күплек сан формаларында (үрдәк — үрдәк бәбкәсе — үрдәк бәбкәләре); исемнәрнең күплек сан формасын иялек килешендә (тасмаларның, матрешкаларның, китапларның, грушаларның, сливаларның) кулланырга булышу. Балаларның сүзләр иҗат итүенә грамматика белән актив эш итү этабы буларак карау, балаларга сүзнең дөрес формасын әйтеп бирү. Җыйнак гади җөмләләргә (ия белән хәбәрдән генә торалар) аергычлар, тәмамлыклар, хәлләр кертү юлы белән җыйнак җөмләләрне җәенке җөмләләргә әверелдерергә ярдәм итү; тиңдәш кисәкләре булган җөмләләр төзү.

Бәйләнешле сөйләм. Сөйләмнең диалогик төрен үстерү. Балаларны предметлар, картиналар, иллюстрацияләр караганда; тере объектларны күзәткәндә; спектакльләр, мультфильмнар караганнан соң сөйләшүгә җәлеп итү. Педагог белән диалог алып бару сәләтенә: бирелгән сорауны тыңларга һәм аңларга, аңа аңлаешлы итеп җавап бирергә, сөйләшүче өлкән кешене бүлдермичә нормаль темпта сөйләргә өйрәтү. «Рәхмәт», «исәнмесез», «сау булыгыз», «хәерле төн» дип әйтү кирәклеге турында балаларның исләренә төшереп тору (гаиләдә, төркемдә). Бер-берсе белән дустанә аралашырга булышу. Үз тәэсирләреңне тәрбиячеләр һәм әти-әниләр белән бүлешү ихтыяҗы формалаштыру

Матур әдәбияткаи тарту

Кечкенәләрнең беренче төркеме өчен программа тарафыннан тәкъдим ителгән таныш, балаларның яраткан әсәрләрен уку.

Яңа әкиятләр, хикәяләр, шигырьләр тыңлый, вакыйга үсешен күзәтә, әсәр геройларының кичерешләрен уртаклаша белү сәләте тәрбияләү. Балаларга персонажларның гамәлләрен һәм бу гамәлләрнең нәтиҗәләрен аңлату. Балаларга сүзләрне һәм әйтү өчен катлаулы булмаган гыйбарәләрне әйтеп бетерү мөмкинлеге биреп, укылган әсәрдән иң кызыклы, тәэсирле өзекләрне кабатлау. Тәрбияче ярдәмендә халык әкиятләреннән кечерәк өзекләрне сәхнәләштерергә һәм уйнап күрсәтергә өйрәтү.Балаларны яттан мәзәкләр һәм кечерәк шигырьләр сөйләргә өйрәтү. Китапларга карата кызыксынучанлык формалашуга булышуны дәвам итү. Балалар белән даими рәвештә иллюстрацияләр карау.

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

Үсешкә булышлык итүче сөйләм мохите. Балалар белән бергә алар өчен гадәти тирәлек чикләреннән читтәге предметлар, күренешләр, вакыйгалар турындагы сөйләшү. Балалар сөйләгәнне тыңлау, аларның җавапларына төгәллек кертү, предмет, күренеш, торыш, гамәл үзенчәлеген төгәлрәк чагылдырган сүзләрне әйтеп җибәрү; фикерне логик рәвештә һәм аңлаешлы итеп белдерергә ярдәм итү. Кызыксындыруны үстерүгә булышлык итү. Балаларга яшьтәшләре белән дустанә аралашырга ярдәм итү, дусны ничек итеп шатландырырга, котларга мөмкин булуын, аның гамәлләренә карата ризасызлыкны ничек итеп тыныч кына белдерергә, ничек гафу үтенергә икәнлеген әйтеп тору.

Сүзлек формалаштыру. Якын тирәлек турындагы белемнәрне тирәнәйтү нигезендә балаларның сүз запасын тулыландыру һәм активлаштыру. Үз тәҗрибәләре аша таныш булмаган предметлар, күренешләр, вакыйгалар турындагы күзаллауларын киңәйтү. Сөйләмдә предметлар, аларның өлешләре, алар эшләнгән материалларның атамаларын куллануны активлаштыру. Сөйләмдә иң күп кулланылучы сыйфатларны, фигыльләрне, рәвешләрне, бәйлекләрне файдаланырга өйрәтү. Балалар сүзлегенә һөнәрләрне белдерүче исемнәрне, хезмәт гамәлләрен сыйфатлаучы фигыльләрне кертү. Балаларны предметның урынын (сулда, уңда, янәшә, янында, арасында), тәүлек вакытын ачыкларга һәм билгеләргә, аларны әйтә белергә өйрәтүне дәвам итү. Балалар тарафыннан еш кулланылучы күрсәтү алмашлыкларын һәм рәвешләрне (тегендә, шунда, шундый, шушы, бу) төгәлрәк мәгънәле сүзләр белән алыштырырга булышу; антоним сүзләр куллану (чиста - пычрак, якты — караңгы). Гомумиләштерүче мәгънәле исемнәр кулланырга өйрәтү (йорт җиһазлары, яшелчәләр, хайваннар һ.б.).

Сөйләмнең аваз культурасы. Сузык һәм тартык авазларны дөрес әйтүне ныгыту, сызгырулы, чыжылдаучы һәм сонор (р, л) авазларны әйтергә өйрәнү. Артикуляция аппаратын үстерү. Дикция өстендә эшләүне дәвам итү: сүзләрне һәм сүзтезмәләрне ачык итеп әйтүне камилләштерү. Фонематик ишетү сәләтен үстерү: билгеле бер авазга башланучы сүзләрне яңгырашлары буенча аерырга һәм әйтергә өйрәтү. Сөйләмнең интонация тәэсирен камилләштерү.

Сөйләмнең грамматик төзелеше. Балаларда җөмләдә сүзләрне яраштыру, сөйләмдә бәйлекләрне дөрес куллана белү сәләте формалаштыруны дәвам итү, хайваннарның балаларын белдерүче исемнәрнең күплек сан формасын ясау (аналогия буенча), бу исемнәрне баш һәм төшем килешләрендә куллану (төлке балалары — төлке балаларын, аю балалары — аю балаларын); исемнәрнең иялек килешендәге күплек сан формасын дөрес куллану (чәнечкеләрнең, алмаларның, туфлиләрнең). Татар телендә кайбер парлы әгъзалар (күзләр, куллар,

аяклар) турында берлек сандагыча сөйләшү тәртибе белән таныштыру: «күзем йомыла», «кулым туңды», «аягым арыды» һ.б. Яшәешнең бишенче елы өчен хас сүзләр иҗат итү күренешен хуплау, әдәпле генә итеп сүзнең гомуми кабул ителгән үрнәген әйтеп җибәрү. Балаларда сөйләмдә тезмә кушма һәм иярченле кушма җөмләләрнең иң гади төрләрен актив куллану теләге тудыру.
Бәйләнешле сөйләм. Диалогик сөйләмне камилләштерү: әңгәмәдә катнашырга, тыңлаучылар өчен аңлаешлы итеп сорауларга җаваплар, сораулар бирергә өйрәтү. Балаларны сөйли белергә өйрәтү: предметны, картинаны тасвирлау, таратылган дидактик материалны кулланып, бала үзе ясаган картина (күренеш) буенча хикәя төзергә өйрәтү. Балалар белән әкиятләрдән иң тәэсирле һәм хәрәкәткә бай өзекләрне сөйләп күрсәтү буенча күнегүләр уздыру.

Матур әдәбияткаи тарту

Балаларны әкиятләр, хикәяләр, шигырьләр тыңларга өйрәтүне дәвам итү; кечерәк һәм гади эчтәлекле санамышларны истә калдыру. Төрле алымнардан һәм педагогик ситуацияләрдән файдаланып, аларга әсәрнең эчтәлеген дөрес кабул итәргә, геройларның кичерешләрен уртаклашырга булышу. Әсәргә карата шәхси мөнәсәбәт булдыруга булышлык итеп, бала соравы буенча әкияттән, хикәядән, шигырьдән аңа ошаган өзекне уку. Әдәби әсәрдә сүзгә карата игътибар һәм кызыксыну саклау. Китапка карата кызыксыну формалаштыру эшен дәвам итү. Балалар игътибарына таныш әсәрләрнең иллюстрацияле басмаларын тәкъдим итү. Китаптагы рәсемнәрнең мөһим булуын аңлату; китаптагы иллюстрацияләрне игътибар белән карап күп кенә кызыклы нәрсәләр турында белергә мөмкин булуын күрсәтү.

Зурлар төркеме (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

Үсешкә булышлык итүче сөйләм мохите. Аралашу чарасы буларак сөйләмне үстерүне дәвам итү. Балаларның әйләнә-тирә дөньяның күптөрлелеге турындагы күзаллауларны үстерү. Карау өчен халык кәсепчелеге эшләнмәләрен, миниколлекцияләр (открыткалар, маркалар, акчалар, билгеле бер материалдан эшләнгән уенчыклар җыелмалары), иллюстрацияле китаплар (шул исәптән төрле рәссамнарның рәсемнәре белән бизәлгән таныш әкиятләр), туган якның, Мәскәүнең истәлекле урыннары төшерелгән открыткалар, фотосурәтләр, картиналар (шул исәптән революциягә кадәрге Россия тормышы чагылдырылганнары) репродукцияләрен тәкъдим итү. Баланың алган төрле тәэсирләрен педагог һәм башка балалар белән уртаклашу омтылышларын хуплау, алынган мәгълүмат чыганагын ачыклау (телетапшыру, якыннарының сөйләгәннәре, күргәзмәдә булу, балалар спектаклен карау һ.б.).

Көндәлек тормышта, уеннарда балаларга итагатьлелек белдерү формаларын (кичерүне үтенү, гафу үтенү, рәхмәт белдерү, комплимент әйтү) җиткерү. Балаларны бәхәсле мәсьәләләрне һәм низагларны сөйләм ярдәмендә: ышандыру, дәлилләү, аңлату юлы белән хәл итәргә өйрәтү.
Сүзлек формалаштыру. Балаларның сөйләм телен көнкүреш тирәлеге предметларын белдерүче исемнәр; предметларның үзлекләрен тасвирлаучы сыйфатлар; кешеләрнең үзара, хезмәткә карата мөнәсәбәтләрен белдерүче рәвешләр белән баету. Сыйфатка туры килгән

исемнәр (ак — кар, шикәр, акбур), охшаш мәгънәле сүзләр (шаян — наян — шук), капма-каршы мәгънәле сүзләр (көчсез — көчле, болытлы — кояшлы) табарга өйрәтү. Балаларда сөйләмдә сүзләрне мәгънәләренә төгәл туры китереп кулланырга ярдәм итү.
Сөйләмнең аваз культурасы. Авазларны дөрес, ачык итеп әйтүне ныгыту. Артикуляция һәм яңгыраш буенча охшаш с – з, с – ц, ш – ж, ч – ц, с – ш, ж – з, л – р авазларын ишетү буенча аерырга һәм ачык итеп әйтергә өйрәтү. Фонематик ишетү сәләтен үстерүне дәвам итү. Сүздә авазның урынын (башта, уртада, ахырда) билгеләргә өйрәтү. Сөйләмнең интонация тәэсирен үзләштерү.
Сөйләмнең грамматик төзелеше. Җөмләләрдә сүзләрне: исемнәрне — саннар (биш груша, өч бала) һәм сыйфатларны исемнәр (яшел бака) белән яраштыру сәләтен камилләштерү. Балаларга сүздә басымның дөрес куелмавын, тартыклар чиратлашуындагы хатаны күрергә ярдәм итү, аны мөстәкыйль рәвештә төзәтү мөмкинлеге бирү. Сүзләр ясалуның төрле ысуллары белән таныштыру (шикәр савыты, аяк киеме; майлы; кулъяулык; тәрбияче, укытучы, төзүче). Тамырдаш сүзләр ясалышы буенча күнекмәләр үткәрү (аш — ашамлык — ашлык — ашау; баш — башлык — башлангыч — башта; чәчү — чәчүлек — чәчкеч). Балаларга күплек сандагы исемнәрне баш килештә һәм төшем килешендә; боерык фигыльләрне; сыйфатларны һәм рәвешләрне чагыштыру дәрәҗәсендә; төрләнмәүче исемнәрне дөрес кулланырга булышу. Үрнәк буенча гади һәм кушма җөмләләр төзергә өйрәтү. Туры һәм кыек сөйләмнәрне куллана белү күнекмәләрен камилләштерү.
Бәйләнешле сөйләм. Әңгәмәне дәвам иттерү сәләтен үстерү. Сөйләмнең диалог формасын камилләштерү. Үз фикерен, иптәшенең җавабы белән килешү яки килешмәүне белдерү омтылышларын хуплау.
Сөйләмнең монолог формасын үстерү. Зур булмаган әкиятләрне, хикәяләрне бәйләнешле, эзлекле һәм тәэсирле итеп кабат сөйләргә өйрәтү. Предмет, сюжетлы картинаның эчтәлеге турында сөйләргә (план һәм үрнәк буенча), вакыйга эзлекле рәвештә үстерелгән рәсемнәр буенча хикәя төзергә өйрәтү. Баланың үз тәҗрибәсендәге вакыйгаларга нигезләнеп хикәяләр төзү, әкиятләрнең ахырын үзенчә уйлап чыгару сәләтен үстерү. Тәрбияче тәкъдим иткән темага иҗади характердагы кечерәк хикәяләр төзү сәләтен формалаштыру.

<u>Матур әдәбиятка тарту</u>

Балаларның матур әдәбиятка карата кызыксынуын үстерүне дәвам итү. Әкиятләрне, хикәяләрне, шигырьләрне игътибар һәм кызыксыну белән тыңларга; санамышларны, тизәйткечләрне, табышмакларны истә калдырырга өйрәтү. Зур күләмле әсәрләрне укуга (бүлекләп) карата кызыксыну тәрбияләү. Әдәби әсәрләргә карата эмоциональ мөнәсәбәт формалаштыруга булышлык итү.
Балада әдәби персонажның конкрет гамәлен ничек кабул итүе турында сөйләү теләге тудыру. Балаларга әсәр геройларының үз-үзләрен тотышының яшерен мотивларын аңларга ярдәм итү. Әкиятләрнең, хикәяләрнең, шигырьләрнең балаларга аңлаешлы жанр үзенчәлекләрен аңлатуны дәвам итү (укылган әсәргә таянып). Нәфис сүзгә карата игътибарлылык тәрбияләү; аеруча ачык, истә калырлык тасвирлаулар, чагыштырулар, эпитетлар булган өзекләрне уку. Балаларны шигъри текстның ритмын һәм аһәңлелеген күңел биреп тыңларга өйрәтү. Шигырьләрне сәнгатьле итеп, табигый интонацияләр белән укырга, текстны рольләргә бүлеп укуда, сәхнәләштерүләрдә катнашырга булышлык итү. Китаплар белән таныштыруны дәвам итү. Балаларның игътибарын китапның бизәлешенә, иллюстрацияләргә юнәлтү. Төрле рәссамнарның бер үк әсәргә ясалган иллюстрацияләрен чагыштыру. Балаларның кайсыларына өстенлек бирүләрен ачыклау.

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

Үсешкә булышлык итүче сөйләм мохите. Балаларны — булачак укучыларны яңа белемнәр алу максатында инициатива күрсәтергә өйрәтү. Аралашу чарасы буларак сөйләмне камилләштерү. Балаларның үз күзләре белән нәрсә күрергә теләүләрен, нәрсә турында белергә теләүләрен, нинди өстәл уеннары һәм интеллектуаль уеннар уйнарга өйрәнергә теләүләрен, кайсы мультфильмнарны кабат һәм ни өчен карарга теләүләрен, нинди хикәяләрне (нәрсә турындагы) тыңлауга өстенлек бирүләрен һ.б. ачыклау. Балаларның тәҗрибәсенә таянып һәм аларның теләкләрен исәпкә алып, мөстәкыйль рәвештә аңга кабул итү, алга таба тәрбияче һәм яшьтәшләре белән уртага салып тикшерү өчен күрсәтмә материаллар сайлап алу. Балаларның әйткәннәренә төгәллек кертү, аларга объектны, хәлне төгәлрәк тасвирларга булышу; фаразлар әйтергә һәм фикерләрен тирәлектәгеләр өчен аңлаешлы бәян итәргә өйрәтү. Үз фикереңне яклый белү сәләте формалаштыруны дәвам итү. Сөйләм этикеты формаларын үзләштерергә ярдәм итү. Кызыклы фактлар һәм вакыйгалар турында балаларга эчтәлекле, тәэсирле итеп сөйләүне дәвам итү. Балаларны фикерләү мөстәкыйльлегенә өйрәтү.

Сүзлек формалаштыру. Балаларның көнкүреш, табигать һәм җәмгыятькә кагылышлы сүз запасын баету эшен дәвам итү. Балаларда сүзнең мәгънәсе белән кызыксыну теләге уяту. Төрле сүз төркемнәрен мәгънәләренә һәм фикерне җиткерү максатына төгәл туры китереп куллана белү сәләтен камилләштерү. Балаларга телнең сәнгатьле чараларын үзләштерергә ярдәм итү.

Сүзнең аваз культурасы. Ишетү һәм әйтелеш буенча туган телнең барлык авазларын аера белүне камилләштерү. Дикцияне камилләштерү: балаларны сүзләрне һәм сүзтезмәләрне табигый интонацияләр белән аңлаешлы һәм ачык әйтергә өйрәтү. Фонематик ишетү сәләтен камилләштерү: билгеле бер аваз кергән сүзне аерып әйтергә, җөмләдә бу аваз булган сүзне табарга, сүздә авазның урынын билгеләргә өйрәтү. Сөйләмнең интонация тәэсирен камилләштерү.

Сүзнең грамматик төзелеше. Балаларны җөмләдә сүзләрне яраштыруга өйрәтүне дәвам итү. Тамырдаш сүзләр (үрнәк буенча), исемнәр, фигыльләр, чагыштыру һәм артыклык дәрәҗәләрендә сыйфатлар ясый белүне камилләштерү. Иярченле кушма җөмләләрне дөрес төзергә, аларның өлешләрен бәйләү өчен тел чаралары (өчен, дип, вакытта, чөнки, әгәр, әгәр дә һ.б.) кулланырга булышу.

Бәйләнешле сөйләм. Сөйләмнең диалог һәм монолог формаларын камилләштерүне дәвам итү. Тәрбияче һәм бала, балалар арасында диалог алып бара белү сәләтен формалаштыру; дустанә һәм әдәпле әңгәмәдәшләр булырга өйрәтү, сөйләшеп аралашу культурасы тәрбияләү. Әдәби текстларның эчтәлеген тулы һәм сәнгатьле итеп сөйләп бирергә, аларны уйнап күрсәтергә өйрәтүне дәвам итү. Предметлар турында, картинаның эчтәлеге турында, вакыйга эзлекле рәвештә сурәтләнгән рәсемнәр буенча хикәяләр төзи белү сәләтен камилләштерү. Хикәянең планын төзергә һәм шул планнан чыкмаска ярдәм итү. Үз тәҗрибәңә нигезләнеп хикәяләр төзи белү сәләте үстерү. Бирелгән темага кыска әкиятләр иҗат итү сәләтен камилләштерүне дәвам итү.

<u>Матур әдәбиятка тарту</u>

Балаларның матур әдәбиятка карата кызыксынуын үстерүне дәвам итү. Әдәби багажны әкиятләр, хикәяләр, шигырьләр, табышмаклар, санамышлар, тизәйткечләр белән тулыландыру. Китап геройларының хәленә керергә, аларның кичерешләрен уртаклашырга, үзен яраткан

персонажы белән тәңгәлләштерергә сәләтле укучы тәрбияләү. Балаларда юмор хисе үстерү. Балаларның игътибарын тәэсир итү чараларына (образлы сүзләр һәм гыйбарәләр, эпитетлар, чагыштырулар); әсәр теленең матурлыгын һәм сәнгатьлелеген тоярга булышу; шигъри сүзгә карата игътибарлылык тәрбияләү. Шигырь сөйләгәндә, тамашада катнашканда балаларның сәнгатьле сөйләм күнекмәләрен камилләштерүне дәвам итү (башкаруның эмоциональлеге, үз-үзеңне тотуның табигыйлеге, интонация, ишарә, мимика белән әдәби гыйбарә эчтәлегенә карата үз мөнәсәбәтеңне белдерә белү сәләте). Балаларга төрле әдәби жанрлар — әкият, хикәя, шигырь арасындагы төп аермаларны аңлатырга ярдәм итү. Балаларны танылган рәссамнарның иллюстрацияләре белән таныштыруны дәвам итү.

2.5 «СӘНГАТИ-ЭСТЕТИК ҮСЕШ» белем бирү өлкәсе

«Сәнгати-эстетик үсеш сәнгать (сүз-тел сәнгате, музыкаль, сынлы сәнгать) әсәрләрен, табигать дөньясын кыйммәмәгънә ягыннан кабул итү һәм аңлау алшартлары үсешен; әйләнә-тирә дөньяга карата эстетик мөнәсәбәт барлыкка килүне; сәнгать төрләре турында элементар күзаллаулар формалашуны; музыканы, матур әдәбиятны, фольклорны аңга кабул итүне; әдәби әсәрләр персонажларының кичерешләрен уртаклашуны стимуллаштыруны; балаларның мөстәкыйль иҗади (сурәтләү, конструкцияләү-модельләү, музыкаль һ.б.) эшчәнлеген гамәлгә ашыруны күздә тота».

Юнәлешләр:

- **Сәнгатькә тарту.** Әдәби һәм музыкаль әсәрләрне, әйләнә-тирә дөньяның, сәнгать әсәренең матурлыгын эмоциональ бәяләүне үстерү.
- **Сурәтләү эшчәнлеге.** Сурәтләү эшчәнлегенең төрле төрләренә карата кызыксынуны үстерү; рәсем ясау, әвәләү, аппликация, гамәли иҗат күнекмәләрен камилләштерү.
- **Сынлы сәнгать** әсәрләре белән танышканда эмоциональ тоемлый белү сыйфатын тәрбияләү.
- **Конструкцияләү-модельләү эшчәнлеге**
- **Музыкаль эшчәнлек**

Үз мөмкинлекләреңне сәнгать чаралары аша күрсәтү өчен шартлар тудыру

Мәктәпкәчә яшьләрдә балалар вакыйгаларны фикерләү һәм төрле мәдәни чаралар — сызыклар, төс, форма, аваз (тавыш), хәрәкәт, сюжет һ.б. ярдәмендә шул вакыйгаларга карата үз мөнәсәбәтләрен белдерү тәҗрибәсе алырга тиешләр.

Балалар үз мөмкинлекләрен сәнгать чаралары аша күрсәтергә өйрәнсеннәр өчен:

• көн дәвамында балалар үз эшләрен иҗат итәргә мөмкин булган вакытны планлаштыру;
• эшчәнлекнең иҗади төрләре белән шөгыльләнгәндә кабул итү һәм хуплау атмосферасы булдыру.
• шөгыль өчен кирәкле техник күнекмәләрне үзләштерергә ярдәм итү һәм булышу;
• балаларның иҗади эшләре бертөрле булмаслык, аларның ниятләрен чагылдырырлык биремнәр тәкъдим итү;
• уй-теләкләрне, ниятләрне гәүдәләндерүдә һәм моның өчен кирәкле чаралар сайлауда балалар инициативасын яклау;

• мәктәпкәчә яшьтәге балалар үз иҗади эшләрен төрле төркемнәрдәге балалар һәм ата-аналар игътибарына тәкъдим итәрлек вакыйгалар, чаралар, проектлар күргәзмәләре оештыру.

Үз мөмкинлекләреңне күрсәтү өчен сәнгать чаралары аша предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре.

Белем бирү мохите кирәкле материаллар булуын, эшчәнлекнең төрле төрләре: сынлы сәнгать, музыка уен коралларында уйнау, җырлау, конструкцияләү, бию,һөнәрләрнең төрле төрләре, һ.б. белән шөгыльләнү мөмкинлеген тәэмин ителә.

(2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

Сәнгатькә тарту

Сәнгати кабул итүне үстерү, музыкага һәм җырлауга, балаларга аңлаешлы сәнгать, әдәбият әсәрләрен тоемлый белү сыйфаты тәрбияләү. Балалар белән бергә балалар әдәбияты әсәрләренә карата ясалган иллюстрацияләр карау. Рәсемнәрнең эчтәлеге буенча сорауларга җавап бирә белү күнекмәләрен үстерү. Балаларның яшенә туры килгән халык уенчыклары белән таныштыру. Балаларның игътибарын уенчыкларның характерына (күңелле, кызык һ.б.), формасына, төсләр белән бизәлешенә юнәлтү.

Сурәтләү эшчәнлеге

Балаларда карандаш, фломастер, пумала, буяулар, балчык белән эш итүгә карата кызыксыну тудыру.

Рәсем ясау. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларның аңга кабул итүен үстерү, предметларның формаларын аерып күрсәтү, аларны контурлары буенча башта — бер, аннары икенче кул белән йөреп чыгу ярдәмендә сиземләү тәҗрибәсен баету.Балаларга сайлау иреге биреп, үзләренә таныш предметларны сурәтләргә этәрү.

Балаларның игътибарын карандашның очланган башын (фломастерны, пумала кылын) кәгазьдә йөрткәндә аның эз калдыруына юнәлтү. Карандашның кәгазь өслегендәге хәрәкәтен күзәтергә өйрәтү. Балаларның игътибарын алар кәгазьдә сурәтләгән төрле сызыкларга, конфигурацияләргә җәлеп итү. Аларны нәрсә ясаулары, ясаганнарының нәрсәгә охшаш булуы турында уйланырга этәрү. Балаларда үзләре ясаган штрихларга һәм сызыкларга карап шатлану хисе тудыру. Балаларда ясалган сурәтне өстәмә детальләр белән тулыландыру; элегрәк ясалган штрихларны, сызыкларны, тапларны, формаларны аңлы рәвештә кабатлау теләге уяту. Тирәлектәге предметларны эстетик кабул итүне үстерү. Балаларны карандашларның, фломастерларның төсләрен аерырга, аларның исемен дөрес итеп әйтергә; төрле (озын, кыска, вертикаль, горизонталь, авыш) сызыклар сызгаларга, алар аркылы предметларга — кечкенә тасмаларга, яулыкларга, юлларга, инешләргә, боз сөңгеләренә, коймага һ.б. га охшатып сызыклар сызарга өйрәтү. Балаларны түгәрәк предметларны ясарга этәрү.

Рәсем ясаганда дөрес поза формалаштыру (җайлы утыру, кәгазь бите өстенә бик түбән иелмәү), буш кул сабый рәсем ясаган кәгазь битне тотып тора. Материалларга сакчыл карарга, аларны дөрес кулланырга: рәсем ясап бетергәч урыннарына куярга, аңа кадәр пумаланы яхшылап юарга өйрәтү. Карандаш һәм пумаланы җайлы итеп: өч бармак белән, карандашны очланган башыннан өстәрәк, пумаланы тимер очлыгыннан чак кына өстәрәк тотарга; пумаланың кылын манып буяу алырга, банка авызы кырыена кагылып артык буяудан арынырга өйрәтү.

Әвәләп ясау. Балаларда әвәләп ясауга карата кызыксыну тудыру. Пластик материаллар: пластилин, пластик масса белән таныштыру. Материаллар белән пөхтә эш итәргә өйрәтү. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларны пластилинны кечкенә кисәкләр сындырып алырга; туры хәрәкәтләр ясап, балчык кисәген учлар арасында әвәләп таякчыклар әвәләргә; таякчыкның очларын тоташтырырга (балдак, клиндер, тәгәрмәч һ.б.) өйрәтү. Түгәрәк формалы предметлар (шар, алма, җиләк һ.б.) ясау өчен пласҗтилин кисәген әйләнүле хәрәкәт белән әвәләргә, учлар арасында кысып янчергә (көлчәләр, печенье, прәннекләр); бармаклар белән янчелгән балчык кисәге уртасында чокыр ясарга (миски, тәлинкә) өйрәтү. Әвәләп ясалган ике предметны — таякчыкны һәм шарны, ике шарны һ.б. ны бер предметка берләштерергә өйрәтү. Балаларны әвәләп ясалган предметларны такта кисәгенә яки алдан әзерләп җәелгән клеенкага куярга өйрәтү.

<u>Конструкцияләү-модельләү эшчәнлеге</u>

Өстәл өстендә һәм идәндә төзелеш материалы белән уйнау процессында балаларны детальләр (шакмак, кечкенә кирпеч, өч кырлы призма, пластина, призма), яссылыкта төзелеш формаларының урнашу вариантлары белән таныштыру. Балаларны үрнәк буенча элементар корылмалар төзергә өйрәтүне дәвам итү, мөстәкыйль рәвештә нәрсәдер төзү теләген хуплау.Тирәлек тирәнлеге чагыштырмаларын аңлауга булышлык итү. Корылмаларның масштабларына туры килгән өстәмә сюжетлы уенчыкларны файдаланырга өйрәтү (кечкенә гаражлар өчен кечкенә машиналар һ.б.). Уен төгәлләнгәннән соң барлык әйберләрне урыннарына алып куярга өйрәтү.

Балаларны иң гади пластмасса конструкторлар белән таныштыру. Өлкәннәр белән бергә манаралар, йортлар, машиналар конструкцияләргә өйрәтү. Балаларның мөстәкыйль рәвештә төзү теләген хуплау. Җәйге чорда, табигый материаллар (ком, су, имән чикләвекләре, ташлар һ.б.) кулланып, төзелеш уеннары уйнауга булышлык итү.

<u>Музыкаль эшчәнлек</u>

Музыкага карата кызыксыну, музыканы тыңлау, кушылып җырлау, иң гади бию хәрәкәтләре башкару теләге тәрбияләү.

Тыңлау. Балаларны тыныч һәм дәртле җырларны, төрле характердагы музыкаль пьесаларны игътибар белән тыңларга, нәрсә (кем) турында җырлауны аңларга һәм эшчәнлеккә карата эмоциональ мөнәсәбәт белдерергә өйрәтү. Авазларны югарылык буенча (кыңгырауның, фортепианоның, металлофонның югары һәм түбән яңгырашы) аерырга өйрәтү.

Җырлау. Балаларда кушылып җырлаганда һәм җырлаганда активлык тудыру. Җырдагы фразаларны кушылып җырлау күнекмәләрен үстерү (тәрбияче белән бергә эшләнә). Акрынлап аерым җырларга өйрәтү.

Музыкаль-ритмик хәрәкәтләр. Хәрәкәтләр аша музыканы кабул итүнең эмоциональлеген һәм образлылыгын үстерү. Өлкәннәр күрсәткән хәрәкәтләрне (чәбәкләү, тыпырдау, ярымчүгәләү, кул чукларын селкетү һ.б.) кабатлау күнекмәләре формалаштыруны дәвам итү. Балаларны хәрәкәтне музыка башлангач башларга һәм тәмамлангач төгәлләргә; образлар тудырырга (кошчык оча, куян сикерә, камыт аяклы аю баласы бара) өйрәтү. Йөрү һәм йөгерүне (аяк очына басып, тын гына; аякларны биек һәм аз гына күтәреп; туры галоп белән), түгәрәктә һәм сибелеп бию хәрәкәтләре башкару, музыканың характеры яки җыр эчтәлеге үзгәрүгә карап, хәрәкәтләрне үзгәртү күнекмәләрен камилләштерү.

Кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

Сәнгатькә тарту

Балаларның эстетик хисләрен, сәнгати кабул итүен үстерү, әдәби һәм музыкаль әсәрләргә, әйләнә-тирә дөньяның матурлыгына, халык сәнгате һәм профессиональ сәнгать әсәрләренә (китап иллюстрацияләре, халык кәсепчелеге эшләнмәләре, көнкүреш предметлары, өс киеме) карата уңай эмоциональ тоемлау барлыкка килүгә булышлык итү. Балаларда сәнгать әсәрләренә тартылу уяту. Сәнгатьнең төрле төрләрендәге элементар тәэсир итү чаралары (төс, аваз, форма, хәрәкәт, ишарәләр) белән таныштыру, сәнгати образ аша сәнгать төрләрен аера белүгә китерү. Балаларны курчак театрына, балалар эшләре күргәзмәсенә барырга әзерләү һ.б.

Сурәтләү эшчәнлеге

Эстетик кабул итүне үстерү; балаларның игътибарын тирәлектәге предметлар (уенчыклар), табигать объектлары (үсемлекләр, хайваннар) матурлыгына юнәлтү, шатлык хисе уяту. Сурәтләү эшчәнлеге дәресләренә карата кызыксыну формалаштыру. Рәсем ясауда, әвәләп ясауда, аппликациядә, образ тәэсирлелеген чагылдырып, гади предметларны һәм күренешләрне сурәтләргә өйрәтү. Предметны тикшерү процессына ике кулның да предмет өслегендәге хәрәкәтләрен кушу, предметны куллар белән тотуны кертү. Табигать матурлыгын, сәнгать әсәрләрен (китап иллюстрацияләре, халык кәсепчелеге эшләнмәләре, көнкүреш предметлары, өс киеме) күзәтүдән уңай хисләр алырга өйрәтү. Рәсемнәрдә, әвәләп ясауда аппликациядә индивидуаль һәм коллектив композицияләр тудырырга өйрәтү.

Рәсем ясау. Балаларга рәсемнәрендә әйләнә-тирәдәге предметларның һәм табигатьнең матурлыгын чагылдырырга тәкъдим итү (ак болытлар йөзгән зәңгәр күк йөзе, җилдә бөтерелеп җиргә коелучы төрле төстәге яфраклар; кар бөртекләре һ.б.). Карандашны, пумаланы мускулларны киермичә һәм бармакларны ныгытып кысмыйча, дөрес тотарга өйрәтүне дәвам итү; кулның карандаш һәм пумала тотып иркен хәрәкәтләнүенә ирешү. Пумалага буяу алырга өйрәтү: анны пөхтә генә итеп кылы белән банкадагы буяуга тутырып ману, банка авызына җиңелчә генә кагылып, артык буяудан арыну, башка төстәге буяуга манганчы пумаланы яхшылап юу. Юылган пумаланы йомшак чүпрәк яки кәгазь салфетка белән корытырга өйрәтү. Төсләрнең аталышын (кызыл, зәңгәр, яшел, сары, ак, кара) белүне ныгыту, төсмерләр (алсу, күксел, соры) белән таныштыру. Балаларның игътибарын сурәтләнүче предметка туры килгән төсне сайлауга юнәлтү. Балаларны декоратив эшчәнлеккә тарту: тәрбияче кисеп биргән уенчыкларның (кошчык, кәҗә бәтие, ат һ.б.), һәм предметларның (тәлинкә, бияләйләр) силуэтларын Дымково бизәкләре белән бизәргә өйрәтү. Сызыкларны, штрихларны, тапларны, буяуны ритмик рәвештә төшерергә өйрәтү (агачлардан яфраклар коела, яңгыр ява, «кар бөтерелә, бөтен урам ап-ак»). Гади предметларны, туры сызыкларны (озын, кыска) төрле юнәлешләрдә сурәтләргә, аларны буярга (буйлар, тасмалар, юллар, койма, шакмаклы яулык һ.б.) өйрәтү. Балаларны төрле формадагы (түгәрәк, турыпочмаклык рәвешендәге) предметларны һәм төрле формалар һәм сызыклар катнашыннан торган предметларны (аумас курчак, кар бабай, чеби, арба, вагон һ.б.) сурәтләүгә җәлеп итү. Бер предмет сурәтен кабатлап (безнең участоктагы чыршылар, аумас курчаклар саф һавада йөриләр) яки төрле предметларны, бөҗәкләрне һ.б. ны сурәтләп (үләндә коңгызлар һәм суалчаннар шуыша; колобок юлдан тәгәрәп бара һ.б.), катлаулы булмаган сюжетлы композицияләр төзи белү сәләте формалаштыру. Сурәтләрне битне тутырып урнаштырырга өйрәтү.

Әвәләп ясау. Әвәләп ясауга карата кызыксыну формалаштыру. Балаларның балчык, пластилин, пластик масса һәм әвәләп ясау ысуллары турындагы күзаллауларын ныгыту. Балчык кисәкләрен туры һәм әйләнүле хәрәкәт белән әвәләргә, әвәләүдән барлыкка килгән таякчык очларын тоташтырырга, шарны учлар белән янчергә өйрәтү. Балаларда очланган башлы таяк кулланып әвәләп ясалган предметларны бизәү теләге тудыру; бер-берсенә кысып беркетеп, 2–3 өлештән торган предметлар ясарга өйрәтү. Балчыкны пөхтә куллану, балчык кисәкләрен һәм әвәләп ясалган предметларны такта кисәгенә кую тәртибен ныгыту. Балаларны берничә өлештән торган предметларны (аумас курчак, чеби, пирамида һ.б.) әвәләп ясарга өйрәтү. Әвәләп ясалган фигураларны коллектив композициягә берләштерергә тәкъдим итү (аумас курчаклар әйлән-бәйлән әйләнәләр, алмалар тәлинкәдә ята һ.б.).
Аппликация. Балаларны аппликация сәнгатенә тарту, эшчәнлекнең бу төренә карата кызыксыну формалаштыру. Башта, сурәт (бала тарафыннан уйланыла яки тәрбияче тарафыннан тәкъдим ителә) хасил итеп, кәгазь битенә (билгеле бер тәртиптә) төрле формадагы, зурлыктагы, төстәге әзер детальләрне куеп чыгарга, аннары аларны ябыштырырга өйрәтү. Җилемне пөхтә кулланырга өйрәтү, аны кечкенә пумала белән юка гына итеп ябыштырылачак фигураның арткы ягына сылау (махсус әзерләнгән клеенка өстендә); җилем сыланган ягы белән кәгазь битенә кую һәм ныгытып салфетка белән кысып тору. Пөхтә эшләү күнекмәләре формалаштыру. Балаларның ясалган сурәткә карап шатлануына ирешү. Төрле формадагы (квадрат, розетка һ.б.) кәгазь аппликациядә, геометрик формаларны һәм табигый материалларны формалары һәм төсләре буенча кабатлап һәм чиратлаштырып, предметлы һәм декоратив композицияләр төзергә өйрәтү. Предметларның формаларын һәм төсләрен белүне ныгыту.Ритм хисе үстерү.

<u>Конструкцияләү-модельләү эшчәнлеге</u>

Балаларны төзелгән корылмаларны иң гади анализлауга этәрү. Конструкцияләү күнекмәләрен камилләштерү, төп төзелеш детальләрен (шакмаклар, кечкенә кирпечләр, пластиналар, цилиндрлар, өч кырлы призмалар) аерырга, исемләп атарга һәм кулланырга, элегрәк белгәннәрне (өскә кую, янга бастырып кую, янга кую) файдаланып, яңа корылмалар төзергә, корылмаларда төрле төстәге детальләрне файдаланырга өйрәтү. Төзелеш нәтиҗәләренә карата шатлык хисе тудыру. Кечкенә кирпечләрне, пластиналарны вертикаль хәлдә (рәткә тезеп, әйләнә буенча, дүртпочмаклык периметры буенча), бер-берсенә терәп, билгеле бер ара калдырып (койма, капка) куярга, урнаштырырга өйрәтү. Башка детальләр өстәп (капка баганалары өстенә — өч кырлы призмалар, баганалар янәшәсенә шакмаклар кую һ.б.), балаларда конструкция вариантларын иҗат итү теләге тудыру. Корылмаларны ике ысул — бертөрле детальләрне икенчеләре белән алыштыру яки аларны биеклеккә, озынлыкка өстәп төзү юлы белән үзгәртергә (тәбәнәк һәм биек манара, кыска һәм озын поезд) өйрәтү.
Баланың үзе уйлаганча корылмалар төзү теләген үстерү. Балаларны корылмалар төзеп уйнарга, аларны сюжет буенча берләштерергә өйрәтү: юл һәм йортлар — урам; өстәл, урындык, диван — курчаклар өчен йорт җиһазлары. Балаларны уйнаганнан соң детальләрне пөхтә-җыйнак итеп тартмаларга салып куярга өйрәтү.

Кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

Музыкаль эшчәнлек

Балаларда музыканы эмоциональ кабул итү тәрбияләү. Өч музыкаль жанр — җыр, бию, марш белән таныштыру. Музыкаль хәтерне үстерүгә булышлык итү. Таныш җырларны, пьесаларны танып алу сәләте, музыканың характерын (күңелле, дәртле, тыныч) тоемлау, аңа эмоциональ мөнәсәбәт белдерү формалаштыру.

Тыңлау. Музыкаль әсәрне ахырынача тыңлап бетерергә, музыка характерын аңларга, әсәрдә ничә өлеш булуын белергә һәм ачыкларга өйрәтү. Октава — септима чикләре эчендә авазларны югарылык буенча аеру, көй яңгырашындагы үзгәрешләрне (көчле, акрын) тою сәләтен үстерү. Төрле музыкаль уенчыклар, балалар музыка уен кораллары (музыкаль чүкеч, шарманка, шалтыравык, барабан, шөлдерле барабан, металлофон һ.б.)яңгырашын аеру сәләтен камилләштерү.

Җырлау. Җырлау күнекмәләрен үстерүгә: ре (ми) — ля (си) диапазонында булышлык итү, көчәнмичә, башкаларның барысы белән бер темпта җырлау, сүзләрне чиста һәм ачык итеп әйтү, җыр характерын (күңелле, озын, йомшак, аһәңле) чагылдыруга булышлык итү.

Җыр иҗаты. «Әлли-бәлли» иҗекле бишек җырларының, «лә-лә» иҗекле күңелле җыр көйләренең ахырын җырлап бетерергә өйрәтү. Үрнәк буенча жкүңелле һәм моңлы җырлар иҗат итү күнекмәләрен формалаштыру.

Музыкаль-ритмик хәрәкәтләр. Музыканың ике өлешле формасына һәм аның яңгырау көченә (көчле, акрын) тәңгәл рәвештә хәрәкәт итәргә; музыка яңгырый башлауны һәм аның тәмамлануын тоюны белдерергә өйрәнү. Төп хәрәкәтләр (йөрү һәм йөгерү) күнекмәләрен камилләштерү. Башкалар белән бергә һәм ялгыз гына атлап йөрергә, музыка астында җиңел, салмак һәм тиз темпта йөгерергә өйрәтү.

Бию хәрәкәтләрен башкару сыйфатын яхшырту: чиратлаштырып, ике аяк һәм бер аяк белән тыпырдау.

Парлап бөтерелү, туры галоп башкару, музыкаль әсәрнең темпына һәм ритмына карап, предметлар, уенчыклар белән һәм алардан башка музыка астында хәрәкәтләнә белү күнекмәләрен үстерү. Уен һәм әкият образларын тәэсирле һәм эмоциональ чагылдыруны үстерүгә булышлык итү: аю килә, песи ящеренеп бара, тычкан балалары йөгерешә, куян сикерә-сикерә бара, әтәч йөри, чебиләр бөртекләр чүплиләр, кошчыклар очалар һ.б.

Бию-уен иҗаты. Бию көйләре астында бию хәрәкәтләрен мөстәкыйль башкаруны стимуллаштыру. Сурәтләнүче хайваннарның холкын чагылдыручы хәрәкәтләрне төгәлрәк башкарырга өйрәтү.

Балалар музыка уен коралларында уйнау. Балаларны кайбер балалар музыка уен кораллары — сыбызгы, металлофон, кыңгырау, шөлдерле барабан, шалтыравык, барабан, шулай ук аларның яңгырашы белән таныштыру. Мәктәпкәчә яшьтәге балаларны балалар бәрмә музыка уен коралларында уйнарга өйрәтү.

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

Сәнгатькә тарту

Балаларда сәнгатькә тартылуны, сәнгатькә карата кызыксынуны үстерү. Халык сәнгате һәм декоратив-гамәли сәнгать әсәрләрен караганда, музыкаль фольклор әсәрләрен тыңлаганда эстетик хисләр, эмоцияләр чагылышын хуплау. Балаларны артист, рәссам, композитор һөнәрләре

белән таныштыру. Табигатьтәге, әйләнә-тирәдәге предметларны һәм күренешләрне тану һәм әдәбият, музыка, сынлы сәнгатьтәге сәнгати образлар белән атау теләге тудыру. Сәнгать жанрларын һәм төрләрен аерырга өйрәтү: шигырьләр, проза, табышмаклар (әдәбият), җырлар, биюләр, музыка, картина (репродукция), скульптура (сынлы сәнгать), бина һәм корылма (архитектура).
Төп тәэсир итү чараларын (төс, форма, зурлык, ритм, хәрәкәт, ишарә, аваз (тавыш)) аерырга һәм әйтә белергә, шулай ук сурәтләү, музыкаль, конструкцияләү эшчәнлегендә үз нәфис образларын тудырырга өйрәтү. Балаларны архитектура белән таныштыру. Алар яшәгән йортларның (балалар бакчасы, мәктәп, башка биналар) архитектура корылмалары икәнлеге; йортларның форма, биеклек, озынлык, катлар һәм подъездлары исәбе, тәрәзә рәвешләре һ.б. буенча төрле булуы турында карашлар формалаштыру. Балалар бакчасы тирәсендә урнашкан төрле корылмаларга (бала һәм аның дуслары яшәгән йортлар, мәктәп, кинотеатр) карата кызыксыну уяту.

Балаларның игътибарын төрле биналарның охшашлыгына һәм аерымлыкларына җәлеп итү, мөстәкыйль рәвештә бинаның өлешләрен, аның үзенчәлекләрен аера белүне хуплау. Форма һәм төзелеш буенча охшаш биналарда аерымлыклар (ишекләр, тәрәзәләр һәм башка өлешләрнең формасы һәм зурлыгы) күрә белүне ныгыту. Балаларның рәсемнәрдә, аппликацияләрдә чынбарлыктагы һәм әкияти корылмаларны сурәтләү омтылышын хуплау. Балаларның китап, китап иллюстрациясе турындагы белемнәрен ныгыту. Язучылар һәм шагыйрьләр тарафыннан иҗат ителгән китапларны саклау үзәге буларак, китапханә белән таныштыру.

Халык иҗаты әсәрләре (мәзәкләр, әкиятләр, табышмаклар, җырлар, әйлән-бәйлән, мөрәҗәгать-такмаклар, халык гамәли-бизәлеш сәнгате эшләнмәләре) белән таныштыру. Сәнгать әсәрләренә карата сакчыл мөнәсәбәт тәрбияләү.

<u>Сурәтләү эшчәнлеге</u>

Балаларның сынлы сәнгатькә карата кызыксынуын үстерүне дәвам итү. Рәсем ясау, әвәләп ясау, кисеп алу һәм ябыштыру тәкъдимнәрен эмоциональ яктан уңай кабул итү булдыру. Эстетик кабул итү, образлы күзаллаулар, хыял, эстетик хисләр, сәнгати иҗат сәләтләре үстерүне дәвам итү. Предметларны җентекләп карый һәм өйрәнү (шул исәптән куллар ярдәмендә дә) күнекмәләре формалаштыруны дәвам итү.

Иҗади үсеш нигезе буларак, балаларның сынлы сәнгать турындагы күзаллауларын баету (балалар әдәбияты әсәрләренә иллюстрацияләр, нәкыш сәнгате әсәрләре репродукцияләре, халык бизәлеш сәнгате, кече формалы скульптура һ.б.). Рәсем ясау, әвәләп ясау, аппликациягә хас тәэсир итү чараларын аерырга һәм кулланырга өйрәтү. Рәсем ясауда, әвәләп ясауда, аппликациядә коллектив әсәрләр иҗат итү күнекмәләре формалаштыруны дәвам итү. Рәсем ясаганда дөрес утыру: бөкрәймәү, өстәл өстенә, мольбертка таба бик түбән иелмәү; үзеңне киеренке тотмыйча, иркен утыру күнекмәләрен ныгыту. Балаларны пөхтәлеккә: үз эш урынын тәртиптә тотуга, эш беткәч барысын да өстәлдән җыеп алуга өйрәтү. Башка балаларның эшләрен бәяләгәндә дусларча киң күңеллелек күрсәтергә өйрәтү.
Рәсем ясау. Балаларда аерым предметларны ясау, бер үк предметларны кабатлап (аумас курчаклар саф һавада йөриләр, кышын безнең участоктагы агачлар, чебиләр үләндә йөриләр) һәм алар янына башкаларын өстәп (кояш, кар ява һ.б.) сюжетлы композицияләр төзи белү сәләте формалаштыруны дәвам итү. Предметларның формасы (түгәрәк, овал, квадрат, турыпочмаклык рәвешендә, өч почмаклы), өлешләрнең зурлыгы, урыны турында күзаллаулар формалаштыру һәм ныгыту. Сюжетны чагылдырганда, балаларга сурәтләрне кәгазь

битенә вакыйга эчтәлегенә һәм вакыйгага кертелгән объектларга туры китереп урнаштырырга ярдәм итү. Балаларның игътибарын предметларның зурлык буенча чагыштырмаларына юнәлтү: агач биек, куак агачтан тәбәнәгрәк, чәчәкләр куактан тәбәнәгрәк.

Балаларның тирәлектәге предметларның һәм табигать объектларының төсләре һәм төсмерләре турындагы күзаллауларын ныгытуны һәм баетуны дәвам итү. Инде билгеле төсләргә һәм төсмерләргә яңаларын өстәү (коңгырт, кызгылт-сары, сыек яшел); бу төсләрне ничек табу мөмкинлеге турында күзаллау формалаштыру. Тиешле төсләрне һәм төсмерләрне табу өчен буяуларны кушарга өйрәтү.

Рәсем ясауда, аппликациядә төрле төсләр куллану теләген үстерү, игътибарны әйләнә-тирә дөньяның күптөрле булуына юнәлтү. Карандаш, пумала, фломастер, төсле акбурны дөрес тоту; сурәтләр ясаганда аларны куллана белү күнекмәләрен ныгыту.
Балаларны рәсемнәрне — пумала, карандаш белән, сызыкларны һәм штрихларны бер генә юнәлештә (өстән аска яки сулдан уңга таба) сызып буярга өйрәтү; буяуны, штрихларны ритмлы хәрәкәтләр белән бөтен форма буенча, контур чикләреннән чыкмыйча төшерү; калын сызыкларны пумаланың бар киңлеге белән, нәзек сызыкларны һәм нокталарны кыл очы белән генә төшерү. Башка төстәге буяу куллану алдыннан пумаланы чиста итеп юу тәртибен ныгыту. Ел ахырына балаларда, карандашка басымны үзгәртеп, төснең сыек һәм куе төсмерләрен таба белүне формалаштыру. Катлаулы предметлар (курчак, куян һ.б.) рәсемнәрен ясаганда, аларның өлешләрен дөрес урнаштыра һәм бу өлешләрне үлчәм буенча яраштыра белүне формалаштыру.
Декоратив рәсем ясау. Дымково, Филимоново бизәкләре мотивлары буенча декоратив композицияләр ясарга өйрәтүне формалаштыруны дәвам итү. Матурлыкны эстетик кабул итүне үстерү һәм Дымково, Филимоновот бизәлешләре стилендәге бизәкләр иҗат итү өчен үрнәк сыйфатында шул бизәлешләрдәге эшләнмәләрне файдалану (бизәкләү өчен балалар әвәләп ясаган уенчыклар һәм кәгазьдән кисеп алынган уенчык силуэтлары кулланылырга мөмкин). Балаларны Городец эшләнмәләре белән таныштыру. Городец бизәлеше элементларын (чәчәк бөреләре, роза чәчәкләре, яфраклар) аерырга өйрәтү; бизәлештә кулланылган төсләрне аерып ала һәм атап әйтә белергә өйрәтү.
Әвәләп ясау. Балаларның әвәләп ясауга карата кызыксынуын үстерүне дәвам итү; балчыктан (пластилиннан, пластик массадан) әвәләп ясау күнекмәләрен камилләштерү. Моннан алдагы төркемнәрдә үзләштерелгән әвәләп ясау алымнарын ныгыту; яньчелгән шарның барлык кырыйларын чеметкәләп, аз гына тышка сузып чыгарырга, балчык кисәгенең аерым өлешләрен сузып озынайтырга, вак детальләрне (мәче баласының колакларын, кошчыкның томшыгын) чеметкәләп ясарга өйрәтү. Әвәләп ясалган предметның, фигураның өслеген бармаклар белән шомартырга өйрәтү. Куыш эчле форма булдыру өчен шарның, цилиндрның үзеген батырып эчкә кертү алымнарына өйрәтү. Стека (махсус таякчык) куллану алымнары белән таныштыру. Әвәләп ясалган эшләнмәләрне стека ярдәмендә бизәкләү омтылышын хуплау. Пөхтә әвәләү алымнарын ныгыту.
Аппликация. Аппликациянең эчтәлеген катлауландырып һәм төрле сурәтләр иҗат итү мөмкинлекләрен киңәйтеп, аппликациягә карата кызыксыну тәрбияләү. Балаларда кайчыны дөрес тоту һәм аны файдалана белү күнекмәләре формалаштыру. Туры сызык буенча иң элек кыска, аннары озын буйлар кисү күнекмәсен формалаштырудан башлап, фигуралар кисеп алырга өйрәтү. Буйлардан төрле предметлар (койма, эскәмия, баскыч, агач, куак һ.б.) сурәтләрен төзергә өйрәтү. Почмакларны түгәрәкләү юлы белән квадраттан түгәрәк формалар һәм турыпочмаклыктан овал формалар кисеп алырга өйрәтү; бу алымны аппликациядә яшелчәләр, җимешләр, җиләкләр, чәчәкләр һ.б.

сурәтләрен ясау өчен куллану. Балаларны формаларны ике яки дүрт өлешкә (түгәрәкне — ярымтүгәрәкләргә, чирекләргә; квадратны өчпочмакларга һ.б.) кисеп, үзгәртергә өйрәтү. Пөхтә итеп кисү һәм ябыштыру күнекмәләрен ныгыту. Активлык һәм иҗадилык чагылышын хуплау.

<u>Конструкцияләү-модельләү эшчәнлеге</u>

Балаларның игътибарын үзләре яшәгән йортлар һәм балалар бакчасы тирәсендә урнашкан төрле биналарга һәм корылмаларга юнәлтү. Һавага чыккач уйналган уеннар процессында, балалар белән бергә машиналар, автобуслар һәм транспортның башка төрләрен күзәтү, аларның төрле өлешләрен аерып карау, формаларының иң зур өлешкә карата ничек урнашуларын ачыклау. Балаларда төзелеш детальләрен (куб, пластина, кечкенә кирпеч, борыс) аера һәм атап әйтә белү сәләтен үстерүне дәвам итү; аларны конструкция үзлекләрен (тотрыклылык, форма, зурлык) исәпкә алып кулланырга өйрәтү. Балаларның нинди охшаш корылмалар күрүләрен исләренә төшерергәт тәкъдим итеп, ассоциатив бәйләнешләрне ачыклый белүләрен үстерү.

Корылма үрнәген анализларга өйрәтү: төп өлешләрне аерып күрсәтү, аларны зурлык һәм форма буенча аеру һәм чагыштыру, бу өлешләрнең бер-берсенә карата пространствода урнашуларын билгеләү (йортларда — стеналар, өстә — түшәм, түбә; автомобильдә — кабина, кузов һ.б.). Корылмаларны мөстәкыйль рәвештә үлчәргә (биеклек, озынлык һәм киңлек буенча), тәрбияче тарафыннан бирелгән конструкция принцибын сакларга («Шундый ук, әмма биек йорт төзе») өйрәтү. Эре һәм вак төзелеш материалларыннан корылмалар төзергә, корылмаларны төзү һәм бизәү өчен төрле төстәге детальләр кулланырга өйрәтү. Кәгазьдән конструкцияләүгә өйрәтү: якларын һәм почмакларын бер-берсенә тәңгәлләштереп, туры почмаклы кәгазь битен урталай бөкләү (альбом, участокны бизәү өчен флаглар, котлау открыткасы), төп формага детальләр (йортка — тәрәзәләр, ишекләр, морҗа; автобуска — көпчәкләр; урындыкка — җилкә терәге) ябыштыру.

Балаларны табигый материаллардан: кайрыдан, ботаклардан, яфраклардан, күркәләрдән, каштаннардан, чикләвек кабыгыннан, саламнан әйберләр (көймәләр, керпеләр һ.б.) ясарга тарту. Өлешләрне беркетү өчен җилем, пластилиннан файдаланырга, әйберләр ясаганда кәтүкләр, төрле зурлыктагы тартмалар һ.б. кулланырга өйрәтү.

<u>Музыкаль эшчәнлек</u>

Балаларда музыкага карата кызыксыну, аны тыңлау теләге тәрбияләү, музыкаль әсәрләрне хис аша кабул итү тәрбияләү.
Музыкаль тәэсирләрне баету, музыка культурасы нигезләрен алга таба үстерүгә булышлык итү.

Тыңлау. Музыканы тыңлау культурасы (игътибарны башка нәрсәгә юнәлтмәү, әсәрне ахырынача тыңлап бетерү) күнекмәләре формалаштыру. Музыканың характерын тоемларга, таныш әсәрләрне танып алырга, тыңланган әсәрдән туган тәэсирләреңне белдерергә өйрәтү. Музыкаль әсәрнең тәэсир итү чараларын тоярга өйрәтү: акрын, көчле, салмак, тиз. Авазларны югарылык буенча аеру сәләтен үстерү (секста, септима чикләре эчендә югары, түбән).

Җырлау. Балаларны тәэсирле итеп җырларга өйрәтү, сузып, хәрәкәтчән, бертавышка (беренче октавадагы ре — си чикләре эчендә) җырлый белү күнекмәләре формалаштыру. Кыска музыкаль фразалар арасында тын алуны камилләштерү. Көйне чиста җырларга, фразалар ахырын

йомшартырга, сүзләрне ачык итеп әйтергә, музыканың характерын чагылдырып, тәэсирле итеп җырларга өйрәтү. Музыка уен коралларына кушылып һәм алардан башка җырларга өйрәтү (тәрбияче ярдәмендә).

Җыр иҗаты. Бишек җыры көен мөстәкыйль иҗат итәргә һәм көйләп бирелгән сорауларга («Синең исемең ничек?», «Пескәй, сиңа ни кирәк?», «Син кайда?») җавап бирергә өйрәтү. Бирелгән текстка импровизация белән көй чыгару сәләте формалаштыру.

Музыкаль-ритмик хәрәкәтләр. Балаларда музыка характерына тәңгәл рәвештә ритмик хәрәкәтләнү күнекмәсе формалаштыруны дәвам итү. Музыканың ике яки өч кисәкле формасына карап, мөстәкыйль рәвештә хәрәкәтләрне үзгәртергә өйрәтү.Бию хәрәкәтләрен камилләштерү: туры галоп, «пружинка», ялгыз һәм парлашып бөтерелү. Балаларны биюләрдә һәм әйлән-бәйләндә, һәм парлап биегәндә түгәрәк буенча хәрәкәт итәргә, аяк очына һәм үкчәгә басарга, кулларны ритмик чәбәкләргә, иң гади төрдәге башкача хәрәкәтләрне (түгәрәктән чыгып сибелү һәм кабат түгәрәккә басу), сикереп алуларны башкарырга өйрәтү. Балаларда төп хәрәкәтләр (йөрү: «тантаналы», тыныч, «серле»; йөгерү: җиңелчә, ашкынулы) күнекмәләрен камилләштерүне дәвам итү.

Бию-уен иҗаты. Мимика һәм пантомима (шат һәм боек куян, хәйләкәр төлке, ачулы бүре һ.б.) кулланып, музыка-уен күнегүләрен (яфрак бөтерелә, кар бөртекләре төшә) эмоциональ-образлы башкаруны үстерүгә булышлык итү. Җырларны сәхнәләштерергә һәм кечерәк музыкаль спектакльләр куярга өйрәтү.

Балалар музыка уен коралларында уйнау. Иң гади көйләрне агач кашыклар, шалтыравыклар, барабан, металлофон кулланып уйнау күнекмәләре формалаштыру.

Зурлар группасы (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

<u>Сүрәтләү эшченлеге</u>

Балаларның сурәтләү эшчәнлегенә карата кызыксынуын үстерүне дәвам итү. Сизү органнарын — күрү, ишетү, ис сизү, тоемлау, тәм тоюны үстереп, сиземләү тәҗрибәсен баету; предметларның һәм табигать объектларының төп формалары турындагы белемнәрне ныгыту.

Эстетик кабул итүне үстерү, әйләнә-тирә дөньяның матурлыгын күзәтергә өйрәтү. Предметларны һәм күренешләрне аңга кабул итү процессында фикерләү операцияләрен — анализлауны, чагыштыра һәм охшата белүне (нәрсәгә охшаган) үстерү, предметларның һәм аларның өлешләренең охшашлыгын, аерымлыкларын ачыклау, гомуми һәм үзенчәлекле билгеләрне аеру, гомумиләштерү. Сурәттә предметларның төп үзлекләрен (форма, зурлык, төс) генә түгел, үзенчәлекле детальләрен, предметларның һәм аларның өлешләренең зурлык, биеклек, бер-берсенә карата урнашулары буенча чагыштырмаларын күрсәтергә өйрәтү. Табигать күренешләрен һәм объектларын күзәтү, аларны җентекләп карау (бирелеп тыңлау), алардагы үзгәрешләрне (мәсәлән, акрын гына йөзүче болытларның формасы һәм төсе ничек үзгәрүен, чәчәкнең таҗының ничек итеп иртән ачылуын һәм кичен ябылуын, кояш астында һәм күләгәдә предметлар яктыртылышының ничек үзгәрүен) күрә белүне үстерү. Сурәттә предметларның төп үзлекләрен (форма, зурлык, төс), үзенчәлекле детальләрен, предметларның һәм аларның өлешләренең зурлык, биеклек, бер-берсенә карата урнашулары буенча чагыштырмаларын чагылдырырга өйрәтү.

Табигать күренешләрен күзәтү, аларның динамикасын, акрын гына йөзүче болытларның формасын һәм төсен күзәтә белүне үстерү. Сурәтләү күнекмәләрен һәм осталыгын камилләштерү, сәнгати иҗат сәләтләрен формалаштыру. Форманы, төсне, пропорцияләрне тоюны

үстерү. Халык гамәли бизәлеш сәнгате (Городец, Полхов-Майдан, Гжель) белән таныштыруны дәвам итү, халык уенчыклары (Городец, Богородское матрешкалары) турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балаларны милли гамәли бизәлеш сәнгате (төбәк үзенчәлекләре нигезендә); гамәли бизәлеш сәнгатенең башка төрләре (фарфор һәм керамик эшләнмәләр, кече формалы скульптура) белән таныштыру. Балаларның бизәү иҗатын (шул исәптән коллектив иҗатны) үстерү. Үз эш урыныңны оештыру, дәресләр өчен кирәкле әйберләрне әзерли белү; пөхтә эшләү, материалларны бәрәкәтле куллану, эш урынын чисталыкта тоту, эш беткәч аны тәртипкә китерү күнекмәләре формалаштыру.

Балаларның эшләрне (рәсемнәр, әвәләп ясалган әйберләр, аппликацияләрне) карау, ирешелгән нәтиҗәгә шатлану, сурәтләрнең тәэсирле чагылышларын аерып күрсәтә белү сәләтен камилләштерү.

Предметлы рәсем ясау. Рәсемдә предметлар, объектлар, әкият һәм әдәби әсәр персонажлары образларын чагылдыру күнекмәләрен камилләштерүне дәвам итү. Балаларның игътибарын предметларның форма, зурлык, өлешләрнең пропорцияләре буенча аерымлыкларына юнәлтү; аларда бу аерымлыкларны рәсемнәрдә чагылдыру теләге тудыру. Кәгазь битендә предметларның тирәлектә урнашуын чагылдырырга өйрәтү, балаларның игътибарын предметларның яссылыкта төрлечә урнаша алуларына (басып тору, яту, торышны үзгәртү: тере затлар хәрәкәтләнергә, позаларын үзгәртергә, агач җилле көндә бөгелергә мөмкин һ.б.) юнәлтү. Композиция корырга булышлык итү: предметны кәгазь битендә аның пропорцияләрен исәпкә алып урнаштыру (әгәр предмет биеклеккә таба сузынкы булса, аны кәгазь битендә вертикаль хәлдә урнаштыру; әгәр ул киңлеккә сузылса, мәсәлән, бик үк биек булмаган, әмма озын йорт, горизонталь хәлдә урнаштыру). Төрле сурәтләү материаллары (төсле карандашлар, гуашь, акварель, төсле акбурлар, пастель, сангина, күмерле карандаш, фломастерлар, төрле пумалалар һ.б.) белән рәсем ясау ысулларын һәм алымнарын ныгыту.

Рәсемне буяганда аны пычратучы тупас сызыклар калмасын өчен, предмет контурларын гади карандаш белән, аңа җиңелчә генә басым биреп ясау күнекмәләрен булдыру.Акварель белән аның үзенчәлекләренә (төснең үтә күренмәлеге һәм җиңеллеге, бер төстән икенчесенә салмак күчеш) туры китереп эш итәргә өйрәтү. Пумала белән төрле ысуллар кулланып эш итәргә: калын сызыкларны пумаланың бар киңлеге белән, нәзек сызыкларны очы белән генә; төс салганда пумаланы кәгазьгә тулысынча орындырып, вак тапларны пумала очы белән ясарга өйрәтү. Билгеле булган төсләр турындагы белемнәрне ныгыту, яңа төсләр (шәмәхә) һәм төсмерләр (күк, алсу, куе яшел, сирень төсе) белән таныштыру, төсне тоемлау сәләтен үстерү. Яңа төсләр һәм төсмерләр булдыру өчен буяуларны кушарга (гуашь кулланганда) һәм, буяуга су өстәп, төсне сыекландырырга (акварель кулланганда) өйрәтү. Карандаш белән рәсем ясаганда, карандашка басымны үзгәртеп, төснең төсмерләрен бирергә өйрәтү. Карандаш белән эш иткәндә, карандашка басымны төрлечә үзгәртеп, балалар төснең өч төсмерен бирә алалар.

Сюжетлы рәсем ясау. Балаларны әйләнә-тирә дөнья һәм әдәби әсәрләр темаларына («Колобок кемне очраткан?», «Ике саран аю баласы», «Чыпчык төшке ашны кайда ашаган?» һ.б.) сюжетлы композицияләр иҗат итәргә өйрәтү. Композиция төзү күнекмәләрен үстерү, рәсемнәрне кәгазь битенең аскы өлеше буйлап, бөтен битне тутырып урнаштырырга өйрәтү. Балаларның игътибарын сюжеттагы барлык предметларның зурлык чагыштырмасына юнәлтү (йортлар зур, агачлар биек һәм тәбәнәк; кешеләр йортлардан кечерәк, әмма болында үсүче чәчәкләрдән

зуррак). Рәсемдә предметларны бер-берсен каплап тормаслык итеп урнаштырырга өйрәтү (йорт каршында үсүче һәм өлешчә аны каплап торучы агачлар һ.б.)
Декоратив рәсем ясау. Балаларны халык кәсепчелеге эшләнмәләре белән таныштыруны дәвам итү, Дымково һәм Филимоново уенчыклары һәм аларның бизәлешләре турындагы белемнәрне тирәнәйтү; халык декоратив бизәлеше мотивлары буенча сурәтләр ясарга тәкъдим итү, шул бизәлешнең төсләр җыелмасы һәм композиция элементлары белән таныштыру, кулланылучы элементларның тагын да күптөрлерәк булуына ирешү. Городец бизәлеше, аның төсләр бирелеше, декоратив төсләр (кагыйдә буларак, чиста тоннар түгел, бәлки төсмерләр) табу үзенчәлеге белән таныштыруны дәвам итү, бизәү өчен зиякләр (оживки) кулланырга өйрәтү. Полхов-Майдан бизәлеше белән таныштыру. Городец һәм Полхов-Майдан бизәлешләрен балаларның иҗади эшенә кертү, бизәлешнең әлеге төрләре үзенчәлекләрен үзләштерергә ярдәм итү. Җирле бизәлеш сәнгате белән таныштыру. Гжель, Городец, Полхов-Майдан бизәлешләре мотивлары буенча бизәкләр төзергә өйрәтү: үзенчәлекле элементлар (чәчәк бөреләре, чәчәкләр, яфраклар, үләннәр, мыекчалар, бөтеркәләр, зиякләр) белән та ныштыру. Кәгазь битләрендә халык эшләнмәләре (поднос, тоз савыты, чынаяк, розетка һ.б.) рәвешендәге бизәкләр ясарга өйрәтү.
Бизәк төшерү эшчәнлегендә иҗатны үстерү өчен декоратив тукымалар куллану. Балаларга өс һәм баш киемнәре (калфак, яулык, свитер һ.б.), көнкүреш предметлары (тастымал, сөлге) рәвешендәге кәгазьләр бирү. Бизәкләрне ритм белән урнаштырырга өйрәтү. Кәгазь силуэтларга һәм күләмле фигураларга бизәк төшерергә тәкъдим итү.
Әвәләп ясау. Балаларны балчыктан, пластилиннан һәм пластик массадан әвәләп ясау үзенчәлекләре белән таныштыруны дәвам итү.
Таныш предметларны (яшелчәләр, җимешләр, гөмбәләр, савыт-саба, уенчыклар) натурадан карап һәм күзаллау буенча әвәләп, аларга хас үзенчәлекләрне чагылдыра белүне үстерү. Балчык кисәгеннән һәм пластилиннан тасма ысулы белән савыт-саба әвәләп ясарга өйрәтүне дәвам итү. Предметларны пластик, конструкцияләү һәм катнаш ысуллар белән әвәләп ясау күнекмәләрен ныгыту. Форма өслеген шомартырга, предметларны тотрыклы итәргә өйрәтү.
Әвәләп ясаган сында образ үзенчәлеген чагылдырырга, кеше һәм хайваннар сыннарын хәрәкәттә ясарга, предметларның кечерәк төркемнәрен катлаулы булмаган сюжетларга (коллектив композицияләрдә) берләштерергә өйрәтү: «Тавык һәм чебиләр», «Ике саран аю баласы сыр таптылар», «Балалар һавада йөриләр» һ.б. Балаларда әдәби әсәр геройларын күзаллау буенча әвәләп ясый белү сәләте формалаштыру (Аю һәм Колобок, Төлке һәм Куян баласы, Машенька һәм Аю һ.б.). Иҗатны, инициативаны үстерү. Вак детальләрне әвәләп ясау: стека кулланып, балыкка тәңкәләр төшерү, хайванның күзләрен, йонын, кошның каурыйларын, кешеләрнең киемнәрендәге бизәкне, җыерчыкларны һ.б. ны күрсәтү күнекмәләрен формалаштыруны дәвам итү. Әвәләп ясау өчен төрле материаллар белән эшләүдә техник күнекмәләр формалаштыруны дәвам итү; өстәмә материаллар (җимеш төшләре, бөртекләр, сәйлән бөртекләре һ.б.) куллану теләге уяту. Пөхтә әвәләү күнекмәләрен ныгыту. Әвәләп ясау төгәлләнгәннән соң кулларны яхшылап юу күнекмәләренныгыту.
Декоратив әвәләп ясау. Балаларны декоратив әвәләп ясау үзенчәлекләре белән таныштыруны дәвам итү. Халык гамәли бизәлеш сәнгате предметларына карата кызыксыну һәм эстетик мөнәсәбәт формалаштыру. Халык уенчыклары типлары (Дымково, Филимоново, Каргополь эшләнмәләре һ.б.) буенча кошларны, хайваннарны, кешеләрне әвәләп ясарга өйрәтү. Бизәлеш сәнгате предметларын бизәкләр белән

матурлау сәләте формалаштыру. Эшләнмәләргә гуашь кулланып бизәк төшерергә, аларны әвәләп ясалган детальләр һәм чокырайтылган рельеф белән бизәргә, стека кулланырга өйрәтү. Образ тудыру өчен кирәк булганда, әвәләп ясалган сурәттәге тигез булмаган урыннарны шомарту өчен, бармакларны суга манып алырга өйрәтү.

Аппликация. Балаларның сурәтләр иҗат итә белүен ныгыту (кәгазьне кыска һәм озын буйларга бүлеп кисү; квадратлардан — түгәрәкләр, турыпочмаклыклардан оваллар кисеп алу, бертөрле геометрик фигураларны икенчеләренә үзгәртү: квадратны — ике-дүрт өчпочмакка, турыпочмаклыкны буйларга, квадратларга яки кечкенә турыпочмаклыкларга әверелдерү), шул фигуралардан төрле предметларның сурәтләрен яки декоратив композицияләр төзү. Гармун рәвешендә бөкләнгән кәгазьдән — бертөрле фигуралар яки аларның детальләрен, урталай бөкләнгән кәгазьдән симметрияле сурәтләр (стакан, ваза, чәчәк һ.б.) кисеп алу. Тәэсирле образ тудыру максатында өзеп (ертып) алу алымына өйрәтү. Предметлы һәм сюжетлы композицияләр иҗат итү, аларны сурәтләрне баетучы детальләр белән тулыландыру теләге тудыру. Материалларга карата пөхтәлек һәм сакчыл мөнәсәбәт формалаштыру.

Гамәли иҗат. Кәгазь белән эшли белүне камилләштерү: битне төрле юнәлештә дүрт өлешкә бүлү; әзер өлге буенча эшләү (башлык, кечкенә көймә, кечкенә өй, кесә). Кәгазьдән күләмле фигуралар ясау күнекмәләрен ныгыту: квадрат рәвешендәге битне берничә тигез өлешкә бүлү, бөгелгән сызык урыннарны тигезләү, шул сызыклар буенча кисемнәр ясау (йорт, кәрзин, шакмак). Балаларның табигый материаллардан (күркәләр, ботаклар, җиләкләр) һәм башка материалдан (кәтүкләр, тышы төсле тимерчыбык, буш тартмалар һ.б.) уенчыклар, сувенирлар ясау күнекмәләрен ныгыту. Балаларның материалларны сакчыл һәм рациональ файдалана белүен ныгыту.

<u>Конструкцияләү-модельләү эшчәнлеге</u>

Балаларда үзләре төзи торган һәм әйләнә-тирәдә күргән корылмалар арасында бәйләнеш урнаштыра алу сәләтен; төрле корылмалар һәм конструкцияләр (йортлар, спорт һәм уен җиһазлары һ.б.) төзү күнекмәләрен үстерүне дәвам итү. Конструкцияләрнең төп өлешләрен һәм үзенчәлекле детальләрен аерырга өйрәтү. Мөстәкыйльлекне, иҗатны, инициативаны, дустанә мөнәсәбәтне хуплау. Тәрбияче тарафыннан эшләнгән әйберләрне һәм корылмаларны анализларга булышу; анализ нигезендә конструктив чишелеш табу һәм үз корылмаңны төзүне планлаштыру. Яңа детальләр: формалары һәм зурлыклары буенча төрле пластиналар, борыслар, цилиндрлар, конуслар һ.б. белән таныштыру. Бер детальне икенчеләре белән алыштырырга өйрәтү. Бер үк объектның төрле зурлыктагы һәм конструкцияле корылмаларын төзи белүне формалаштыру. Рәсем буенча төзергә, мөстәкыйль рәвештә кирәкле төзелеш материалын сайлап алырга өйрәтү. Коллектив эшләү, үз эшләнмәләреңне (эшләнгән әйберләреңне) уртак нияткә яраштырып берләштерү, эшнең кайсы өлешен кем башкарачагы турында сүз куеша белүне үстерүне дәвам итү.

<u>Музыкаль эшчәнлек</u>

Музыкага карата кызыксыну һәм мәхәббәт, аны тоя белү сәләтен үстерүне дәвам итү. Классик музыка, халык көйләре һәм хәзерге заман музыкасы белән таныштыру нигезендә музыка культурасын формалаштыру. Балаларның музыкаль сәләтләрен: тавыш югарылыгын, ритмлы,

тембрлы, динамикалы ишетү мөмкинлекләрен үстерүне дәвам итү. Җырлау, музыка астында хәрәкәтләр ясау, балалар музыка уен коралларында уйнау һәм импровизацияләү күнекмәләрен алга таба үстерүгә; балаларның иҗади активлыгына булышлык итү.
Тыңлау. Музыкаль әсәрләрнең жанрларын (марш, бию, җыр) аерырга өйрәтү. Музыкаль хәтерне көйләрне әсәрнең аерым өлешләре (кереш, йомгак, музыкаль фраза) буенча тану аша камилләштерү. Квинта чикләре эчендә авазларның югарылыгын, яңгырашлары буенча музыка уен коралларын (клавишлы-бәрмә һәм кыллы: фортепиано, скрипка, виолончель, балалайка) аеру күнекмәләрен камилләштерү.
Җырлау. Җырлау күнекмәләре, беренче октавадагы «ре»дан икенче октавадагы «до»га кадәрге диапазонда җиңел аваз белән җырлау, җыр башлану алдыннан, музыкаль фразалар арасында тын алу, сүзләрне аермачык әйтү, җырны үз вакытында башлау һәм тәгәлләү, көйнең характерын эмоциональ чагылдыру, салмак, кычкырып һәм акрын җырлау күнекмәләре формалаштыру. Аерым гына, музыкага ияреп һәм музыкадан башка җырлау күнекмәләрен үстерүгә булышлык итү.
Мөстәкыйльлек күрсәтүгә һәм төрле характердагы җырларны иҗади башкаруга булышлык итү. Җыр музыкаль зәвыгын үстерү.
Җыр иҗаты. Бирелгән текстка импровизация белән көй чыгарырга өйрәтү. Балаларны төрле характердагы көйләр: йомшак бишек җыры көе, дәртле яки күтәренке марш, салмак вальс, күңелле бию көе иҗат итәргә өйрәтү.
Музыкаль-ритмик хәрәкәтләр. Ритм хисе, хәрәкәтләр аша музыка характерын, музыканың эмоциональ-образлы эчтәлеген чагылдыру сәләтен үстерү. Тирәлектә иркен ориентлашырга, иң гади төрдәге күчешләрне башкарырга, мөстәкыйль рәвештә салмак темптан тиз яки акрын темпка күчәргә, музыкаль фразага тәңгәл рәвештә хәрәкәтләрне үзгәртергә өйрәтү. Бию хәрәкәтләрен башкару күнекмәләрен (сикергәндә чиратлаштырып аякларны алга ташлау; чүгәләп, алга күчеп адым ясау, бөтерелү; аякны алга сузып чүгү) формалаштыруга булышлык итү. Түгәрәк уен җырлы биюләре, шулай ук башка халыкларның биюләре белән таныштыру. Җырларны сәхнәләштерү күнекмәләрен үстерүне дәвам итү; төрле уеннарда әкияти хайваннарны һәм кошларны (ат, кәҗә, төлке, аю, куян, торна, козгын һ.б.) гәүдәләндерергә өйрәтү.
Музыкаль-уен һәм бию иҗаты. Бию иҗатын үстерү; иҗатта мөстәкыйльлек күрсәтеп, биюләр өчен хәрәкәтләр уйлап чыгарырга, бию композициясен төзергә өйрәтү. Мөстәкыйль рәвештә җырның эчтәлеген чагылдыручы хәрәкәтләр уйлап чыгарырга өйрәтү. Җырларның, әйлән-бәйләннәрнең эчтәлеген сәхнәләштерү теләге уяту.
Балалар музыка уен коралларында уйнау. Балаларны иң гади көйләрне балалар музыка уен коралларында уйнарга; гомуми динамиканы һәм темпны саклап, таныш җырларны индивидуаль рәвештә һәм кечерәк төркемнәр белән башкарырга өйрәтү. Балалар иҗатын үстерү, аларны актив мөстәкыйль гамәлләргә дәртләндерү.

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

Сүрәтләү эшчәнлеге

Балаларда сурәтләү эшчәнлегенә карата тотрыклы кызыксыну формалаштыру. Сиземләү тәҗрибәсен баету, предметлар белән танышу процессына кулларның предмет буйлап хәрәкәтен кертү. Образлы эстетик кабул итүне, образлы күзаллауны үстерүне, эстетик фикерләү

формалаштыруны дәвам итү; иптәшләрнең эшләренә карата дусларча һәм ихтирамлы мөнәсәбәтнең мәҗбүрилегенә игътибар юнәлтеп, бала үзе һәм аның яшьтәшләре тарафыннан иҗат ителгән сурәтләрне нигезле һәм тәфсилле бәяләргә өйрәтү. Әйләнә-тирә предметларына һәм күренешләренә, сәнгать әсәрләренә, сәнгати иҗат эшчәнлегенә карата эстетик мөнәсәбәт формалаштыру. Мөстәкыйльлек тәрбияләү; тәэсир итү чараларын кулланып, элегрәк рәсем ясауда, әвәләп ясауда, аппликациядә үзләштерелгән ысулларны актив һәм иҗади кулланырга өйрәтү. Балаларны натурадан карап рәсем ясарга өйрәтүне дәвам итү; анализлау сәләтен, предметларны чагыштыра белүне, һәр предметның үзенчәлекләрен аера белүне үстерү; предметларны аларның формасын, зурлыгын, төзелешен, пропорцияләрен, төсен, композициясен чагылдырып сурәтләү күнекмәләрен камилләштерү. Коллектив иҗатны үстерүне дәвам итү. Килешеп эш итү, эшнең кайсы өлешен кем башкарачагы, аерым сурәтләрнең ничек итеп гомуми картинага берләшәчәге турында сүз куешу омтылышы тәрбияләү. Үз эшләреңнең кимчелекләрен күрә һәм аларны төзәтә белүне формалаштыру; иҗат ителә торган образның тагын да тәэсирлерәк булуына ирешү өчен өстәмәләр кертү.

Предметлы рәсем ясау. Предметларны хәтер буенча һәм натурадан карап сурәтләү күнекмәләрен камилләштерү; күзәтүчәнлек, предметларның характерлы үзенчәлекләрен күрү һәм аларны рәсем чаралары (форма, пропорцияләр, кәгазь битендә урнаштыру) белән чагылдыра белүне үстерү. Сурәтләү техникасын камилләштерү. Күзәтү астында кулның ирекле, бер үк вакытта төгәл, салмак һәм ритмлы хәрәкәтләрен үстерү. Балалар рәсем ясаганда кулланырга мөмкин булган материаллар җыелмасын киңәйтү (гуашь, акварель, коры һәм майлы пастель, сангина, күмерле карандаш, гельле ручка һ.б.). Тәэсирле образ тудыру өчен бер үк рәсемдә төрле материалларны берләштерергә тәкъдим итү. Таныш материаллар белән эшләүнең яңа ысулларына (мәсәлән, юеш катлам өстендә акварель белән рәсем ясау); сурәтләнәчәк картина өчен фон әзерләүнең төрле ысулларына (акварель һәм гуашь белән рәсем ясаганда фон төп сурәт иҗат ителгәнче әзерләнә; төсле карандашлар белән рәсем ясаганда фон башта ук яки төп сурәт иҗат ителгәч булдырыла) өйрәтү. Сызыклы рәсем ясаганда карандаш белән иркен эш итү күнекмәләрен формалаштыруны дәвам итү, түгәрәк сызыклар, бөтеркәләр ясаганда төрле юнәлешләрдә (ботактан һәм бөтеркәнең очыннан ботакка таба, вертикаль һәм горизонталь рәвештә) кулның салмак борылышларын башкарырга өйрәтү, озын сызыкларны, зур формаларны ясаганда — бөтен кул белән, кечкенә формаларны һәм вак детальләрне, кыска сызыклар, штрихлар, үлән (Хохлома), зияк (Городец) һ.б. ясаганда, бармаклар белән генә эш итәргә өйрәтү.

Иҗат ителгән сурәтнең һәм форманы чагылдыруның, сызыкларның салмаклыгы һәм кушылуы яки аларның нечкәлеге, сызыклар һәм таплар урнашуының нәфислеге, ритмлылыгы, рәсемнең тигез буялышы матурлыгын күрергә; төснең тигез буяу һәм карандашка басымны көйләү нәтиҗәсендә барлыкка килгән салмак төсмерләр күчешләрен тоемларга өйрәтү. Предметларның чынбарлыктагы төсләренә, декоратив бизәкләргә, әкият сюжетларына таянып, төсләрнең һәм төсмерләрнең төрлелеге турындагы күзаллауны үстерү; төсләр һәм төсмерләр табарга өйрәтү. Балаларны эзлекле рәвештә ике төсмерне үз эченә алган (яшькелт-сары, зәңгәрсу-күк) яки табигый төсләргә тәңгәл (кура җиләге төсе, персик төсе һ.б.) төсләрне күрсәтә белүгә китерү. Аларның игътибарын предметларның төсе үзгәрүчәнлеккә (мәсәлән, үсү процессында помидорлар яшел булалар, өлгергәч кызаралар) юнәлтү. Һава торышы үзгәргәндә табигатьтә төс үзгәрүен күрергә өйрәтү (кояшлы көндә күк йөзе зәңгәр, болытлы көндә ссоры төстә). Рәсемнең төсләр җыелмасын баету максатында төсләр аша кабул итү

сәләтен үстерү. Балаларны төсләрнең төсмерләрен аерырга һәм аларны рәсемдә чагылдырырга өйрәтү, тирә-юньдәге предметларны һәм күренешләрне төс аша кабул итә, аларны күзәтә һәм чагылдыра белү сәләтен үстерү (яңа гына пәйда булган яфраклар сыек яшел төстә, тузганакларның сабаклары сыек яшел, яфраклары куе яшел һ.б.).
Сюжетлы рәсем ясау. Балаларны кәгазь битендә сурәтләрне аларның реаль урынына карап (рәсем ясаучыга якынрак яки аңардан ераграк; битнең астагы читенә якынрак — алгы план, аннан ераграк — арткы план) урнаштырырга; сурәтләнүче предметларның зурлыклары арасындагы аерымлыкларны (агач биек, чәчәк агачтан тәбәнәгрәк; чыпчык баласы кечкенә, ала карга зур һ.б.) чагылдырырга өйрәтү. Рәсем композициясен төзү; кешеләрнең һәм хайваннарның хәрәкәт итүен, җилдән бөгелгән үсемлекләрнең торышын чагылдыра белү күнекмәләре формалаштыру. Рәсемнәрдә халык әкиятләренең, шулай ук автор әсәрләренең (шигырьләрнең, әкиятләрнең, хикәяләрнең) сюжетларын чагылдыра белү; тема, композиция һәм төсләр бирелешен сайлауда мөстәкыйльлек күрсәтү формалаштыруны дәвам итү.
Декоратив рәсем ясау. Балаларның декоратив иҗатын үстерүне; аларга инде таныш һәм әлегә яңалык булган халык бизәлеш сәнгате мотивлары буенча (Городец, Гжель, Хохлома, Жостово, Мезень) бизәкләр ясарга өйрәтүне дәвам итү. Балаларны билгеле бер халык бизәлеш сәнгате төренең төсләр җыелмасын аерырга һәм чагылдырырга өйрәтү. Төрле формадагы кәгазь битләрендә, предмет һәм уенчык силуэтларында композицияләр төзү күнекмәләрен ныгыту; балалар тарафыннан әвәләп ясалган уенчыкларга бизәк төшерү.
Халык сәнгатенең теге яки бу төре нигезендә декоратив композиция төзегәндә, шул төр өчен хас бизәк элементлары һәм төсләр җыелмасы кулану күнекмәләрен ныгыту.
Әвәләп ясау. Балалар иҗатын үстерү; предметлар, табигать объектлары, әкият персонажлары образларын иҗат итү өчен, элек үзләштерелгән төрле алымнарны иркен кулланырга өйрәтү; төп өлешнең һәм башка өлешләрнең формасын, шул өлешләрнең пропорцияләрен, сурәтләнүче объектларның позасын, аларга хас үзенчәлекләрне чагылдырырга өйрәтүне дәвам итү; форма өслеген бармаклар хәрәкәте һәм стека белән эшкәртү. Кешегә һәм хайваннарга хас хәрәкәтләрне чагылдыру, тәэсирле образлар иҗат итү (кошчык канатларын күтәрде, очарга әзерләнде; кәҗә бәтие сикерә-сикерә бара, кыз бии; балалар гимнастика ясыйлар — коллектив композиция) күнекмәләре формалаштыруны дәвам итү. Балаларны ике-өч фигурадан скульптур төркемнәр төзергә өйрәтү, композицияне тоемлау, предметларның пропорцияләрен, аларның зурлыклары чагыштырмасын, позалар, хәрәкәтләр, детальләр төгәллеген күрсәтә белү осталыгын үстерү.
Декоратив әвәләп ясау. Декоратив әвәләп ясау күнекмәләрен камилләштерүне дәвам итү; әвәләп ясауның төрле ысулларын (өстәп әвәләү, чокырайтылган рельеф) файдаланырга, стека кулланырга өйрәтү. Балчыктан әвәләп ясаганда пластинага бизәк төшерергә, стека белән бизәк ясарга; балчыктан, төрле төстәге пластилиннан предметлы һәм сюжетлы, индивидуаль һәм коллектив композицияләр иҗат итәргә өйрәтү.
Аппликация. Натурадан карап һәм күзаллау буенча предметлы һәм сюжетлы сурәтләр ясарга өйрәтүне дәвам итү: композиция хисен үстерү (сурәтләнүче предметларның пропорцияләренә туры килгән форматтагы кәгазь битендә фигураларны матур итеп урнаштырырга өйрәтү).
Төрле формадагы кәгазь битләрендә геометрик һәм үсемлек элементларыннан бизәкләр һәм декоратив композицияләр төзү; балалар күзаллавынча һәм халык сәнгате мотивлары буенча кошларны, хайваннарны сурәтләү күнекмәләрен үстерү.

Икегә бөкләнгән кәгазьдән симметрияле предметлар; гармун рәвешендә бөкләнгән кәгазьдән берничә предмет яки аларның өлешләрен кисеп алу алымнарын ныгыту. Образлар иҗат иткәндә кәгазьдән кисеп алуның, өзеп (ертып) алуның, сурәтләрне ябыштыруның (тулысынча яки, күләм иллюзиясе тудырып, өлешчә җилем сылап) төрле алымнарын куллануны хуплау, башта рәсемнең өлешләре һәм детальләре формаларын карандаш белән җиңелчә билгеләп, сурәтләүнең мозаика ысулына өйрәтү. Төсне, колоритны, композицияне тоемлауны үстерүне дәвам итү. Иҗат чагылышларын хуплау.

Гамәли иҗат: кәгазь һәм катыргы белән эшләү. Турыпочмаклы, квадрат, түгәрәк формалы кәгазьне төрле юнәлешләрдә бөкли белү күнекмәсен ныгыту (пилотка); төрле фактуралы кәгазь куллану, өлге ярдәмендә билгеләп чыгу; кызыклы уенчыклар (физкультурачы аю баласы, чукучы әтәч һ.б.) ясау. Төсле кәгазь буйларыннан предметлар (келәм, җаймә, китап тоткычы) ясый белүне; уенчыклар, сувенирлар, бәйрәмгә костюм детальләре һәм бизәмәләр эшләгәндә төсләрне һәм аларның төсмерләрен сайлый белүне формалаштыру. Үрнәктән файдалана белүне формалаштыру. Балаларның оригами техникасында күләмле уенчыклар иҗат итә белү күнекмәләрен формалаштыру.

Гамәли иҗат: тукыма белән эшләү. Энәгә җеп саплау, җепне төенли белүне; төймә, элгеч тегеп кую; энәне алга атлатып, иң гади әйберләрне (орлыклар өчен кечкенә капчык, курчаклар өчен алъяпкыч, энә мендәрчеге) тегә белүне формалаштыру. Төрле фактуралы тукыма кисәкләре (күбәләк өчен ефәк, куян өчен байка һ.б.) кулланып аппликация ясау, акбур белән контур сызу һәм уйланылган сюжет буенча кисеп алу күнекмәләрен ныгыту.

Гамәли иҗат: табигый материал белән эшләү. Имән чикләвекләреннән, күркәләрдән, җимеш төшләреннән, үләннән, ботаклардан, тамырлардан кеше, хайван, кош фигуралары иҗат итү; образның тәэсирлелеген чагылдыру, гомуми композицияләр төзү («Урман аланы», «Әкият геройлары») күнекмәләрен ныгыту. Фантазияне, хыялны үстерү. Балаларның материаллардан пөхтә һәм сакчыл файдалана белү күнекмәләрен ныгыту.

<u>Конструкцияләү-модельләү эшчәнлеге</u>

Төрле биналарга һәм корылмаларга (торак йортлар, театрлар һ.б.) карата кызыксыну формалаштыру. Аларның үзенчәлекләрен конструкцияләү эшчәнлегендә чагылдыру теләген хуплау. Объект конструкциясен күрергә һәм аның төп өлешләрен, шул өлешләрнең функциональ кулланылышын анализларга өйрәтү. Булган корылмаларны анализлау нигезендә балаларга мөстәкыйль рәвештә аерым конструктив чишелешләр табарга тәкъдим итү. Коллектив эшләү күнекмәләрен — вазифаларны бүлешү, бер-береңә комачауламыйча, уртак ният буенча эшләү күнекмәләрен ныгыту.

Төзелеш материалыннан конструкцияләү. Балаларны, кулланылыш максатларына карап, бер үк объектның төрле конструкцияләрен (җәяүлеләр күпере, транспорт күпере) төзергә өйрәтү. Төзелеш өчен нинди детальләрнең күбрәк туры килүен, максатка ярашлырак рәвештә аларны ничек итеп берләштереп кулланырга кирәклеген ачыклау; корылманы төзү процессын планлаштыру сәләтен үстерүне дәвам итү. Бер тема белән берләштерелгән корылмалар (урам, машиналар, йортлар) төзергә өйрәтүне дәвам итү.

Конструктор детальләреннән конструкцияләү. Төрле пластмасса конструкторлар белән таныштыру. Рәсемнәр, тәрбияченең телдән бирелгән инструкциясе, үз теләге буенча төрле модельләр (биналар, самолетлар, поездлар һ.б.) төзергә өйрәтү. Балаларны детальләре

штифтлар (башсыз кадаклар) белән беркетелүче агач конструктор белән таныштыру. Рәсем һәм тәрбияченең телдән бирелгән инструкциясе буенча төрле кон- струкцияләр (йорт җиһазы, машиналар) төзергә өйрәтү. Бер тема белән берләштерелгән конструкцияләр (балалар мәйданчыгы, машиналар кую урыны) төзергә өйрәтү. Конструкцияләрне сүтәргә өйрәтү (пластмасса конструкторларда).

Музыкаль эшчәнлек

Балаларның музыка культурасын үстерү, сәнгати зәвык тәрбияләүне дәвам итү. Балаларны музыкаль тәэсирләр белән баетуны дәвам итү, төрле характердагы музыка башкарылганда ачык эмоциональ тойгылар кичерүләренә булышлык итү. Тавыш югарылыгын, ритмлы, тембрлы, динамикалы ишетү сәләтен камилләштерү. Җырлау тавышы аппараты формалашуга, музыкага ияреп хәрәкәт итү күнекмәләрен үстерүгә булышлык итү. Балалар музыка уен коралларында уйнарга өйрәтү. Элементар музыкаль төшенчәләр белән таныштыру.

Тыңлау. Квинта — терция чикләре эчендә авазларны югарылык буенча кабул итү күнекмәләрен үстерүне; балаларны музыкаль тәэсирләр белән баету һәм музыкаль зәвык формалаштыруны дәвам итү, музыкаль хәтерне үстерү. Фикерләү, фантазия, хәтер, ишетү сәләтен үстерүгә булышлык итү. Элементар музыкаль төшенчәләр (темп, ритм); музыкаль жанрлар (опера, концерт, симфоник концерт), композиторлар һәм музыкантлар иҗаты белән таныштыру. Балаларны Россия Федерациясенең Дәүләт гимны көе белән таныштыру.

Җырлау. Җырлау тавышы аппаратын һәм вокаль-ишетү координациясен камилләштерү. Җырларны беренче октаваның «до»сыннан икенче октаваның «ре»сына кадәр чикләр эчендә тәэсирле башкаруның гамәли күнекмәләрен ныгыту; Музыкага ияреп яки аннан башка мөстәкыйль, аерым һәм коллектив белән җырлау күнекмәләрен ныгыту.

Җыр иҗаты. Үрнәк сыйфатында халык җырларын файдаланып, мөстәкыйль рәвештә көйләр чыгарырга; таныш җырларны, музыкаль пьесаларны һәм биюләрне файдаланып, үрнәк буенча һәм үрнәктән башка гына, бирелгән темага мөстәкыйль рәвештә көйләр импровизацияләүгә өйрәтү.

Музыкаль-ритмик хәрәкәтләр. Бию хәрәкәтләре күнекмәләрен, биюдә эмоциональ-образлы эчтәлекне чагылдырып, музыка характеры белән тәңгәл рәвештә тәэсирле һәм ритмик хәрәкәтләнү күнекмәләрен үстерүгә булышлык итү. Милли биюләр (рус, татар, белорус, украин биюләре һ.б.) белән таныштыру. Бию-уен иҗатын үстерү; җырларны, театраль күренешләрне (постановкаларны) сәхнәләштергәндә төрле образларны сәнгатьле итеп башкару күнекмәләрен формалаштыру.

Музыкаль-уен һәм бию иҗаты. Музыкаль башкару эшчәнлегенең аңлаешлы төрләрендә (оркестрда уйнау, җырлау, бию хәрәкәтләре һ.б.) балаларның иҗади активлыгы үсешенә булышлык итү.Аерым характердагы музыка буенча импровизацияләүгә өйрәтү (чаңгычы, тимераякта йөгерүче, җайдак, балыкчы; хәйләкәр песи һәм ачулы кәҗә бәтие һ.б.). Җырның эчтәлеген чагылдыручы хәрәкәтләр уйлап чыгарырга, күзалланган предметлар белән образ тудырырга өйрәтү. Хәрәкәтләрдә музыкаль образларны чагылдыру ысулларын мөстәкыйль рәвештә эзләргә өйрәтү. Музыка сәләтен формалаштыру; активлык һәм мөстәкыйльлек чагылышына булышлык итү.

Балалар музыка уен коралларында уйнау. Төрле музыка уен кораллары башкаруында һәм оркестр өчен эшкәртүдә музыкаль әсәрләр белән таныштыру. Металлофонда, курайда, сыбызгыда, бәрмә һәм электр музыка уен коралларында, халык музыка уен коралларында — шалтыравыкларда, өчпочмакларда уйнарга; музыкаль әсәрләрне оркестрда һәм ансамбльдә уйнарга өйрәтү.

2.6 «ФИЗИК ҮСЕШ» белем бирү өлкәсе

«Физик үсеш балалар эшчәнлегенең түбәндәге төрләрендә тәҗрибә булдыруны үз эченә ала: хәрәкәтләнү, шул исәптән координация һәм сыгылмалылык кебек физик сыйфатларны үстерүгә юнәлтелгән, организмның терәк-хәрәкәт системасын дөрес формалаштыруга, тигезлек саклауга, хәрәкәтне координацияләүгә, кулларның эре һәм вак моторикасына булышлык итүче, шулай ук төп хәрәкәтләре дөрес һәм организмга зыян салмаслык итеп башкарылган атлап йөрү, йөгерү, җиңелчә сикерүләр, ике якка да борылулар кебек күнегүләрне эшләү белән бәйле хәрәкәт эшчәнлеге; спортның кайбер төрләре турында башлангыч күзаллаулар формалашу; кагыйдәләре белән бергә хәрәкәтчел уеннарны үзләштерү; хәрәкәтләнү өлкәсендә максатчанлык һәм үз-үзеңне көйләү формалашу; сәламәт яшәү рәвеше кыйммәтләре формалашу, шул яшәү рәвешенең элементар нормаларын һәм кагыйдәләрен үзләштерү (туклануда, хәрәкәтләнү режимында, чыныгуда, файдалы гадәтләр формалаштыруда.»

Төп максатлар һәм бурычлар

Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру.

Балаларда сәламәт яшәү турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру.

Физик культура. Балаларның сәламәтлеген саклау һәм ныгыту; акыл һәм физик мөмкинлекләрен арттыру, талчыгуны искәртү. Гармонияле физик үсешне тәэмин итү, төп хәрәкәт төрләрендә сәләт һәм күнекмәләрне камилләштерү, хәрәкәтләрнең матурлыгына, нәзакәтлелегенә, тәэсирлелегенә ирешү, гәүдәнең дөрес тотышын формалаштыру. Көндәлек хәрәкәтләнү эшчәнлеге ихтыяҗы формалаштыру. Хәрәкәтләнү эшчәнлегендә инициативалылык, мөстәкыйльлек һәм иҗат, үз-үзеңне контрольдә тоту, хәрәкәтләр башкарганда үз-үзеңне бәяләү сыйфатларын үстерү. Хәрәкәтле уеннарда һәм спорт уеннарында, физик күнегүләрдә катнашуга карата кызыксынуны, мөстәкыйль хәрәкәтләнү эшчәнлегендә активлыкны үстерү; спортка карата кызыксыну һәм мәхәббәт тәрбияләү.

Физик үсеш өчен шартлар тудыру

Физик үсеш балалар сәламәтлеге өчен бик тә мөһим, чөнки ул аларның тумыштан хәрәкәткә омтылышын гамәлгә ашыру мөмкинлеге бирә. Бала- ларның бердәйлеге, «Мин» образы үсеше баланың физик үсеше, аның җитезлеге, хәрәкәтчәнлеге, активлыгы белән тыгыз бәйләнгән. Балаларның физик үсешен стимуллаштыру өчен түбәндәгеләр мөһим:

• көн саен балаларга актив хәрәкәтләнү мөмкинлеге бирү;

• балаларны куркынычсызлык кагыйдәләренә өйрәтү;

• эмоциональ кабул итүнең хәрәкәтләнү өлкәсендә барлык балаларның (шул исәптән бик үк актив булмаганнарның) активлыгы чагылышына булышлык итүче дустанә атмосферасын булдыру;

• физик үсеше төрле дәрәҗәдәге балаларга рәхәтләнеп йөгерергә, үрмәләргә, сикерергә ярдәм итүче төрле өйрәтү алымнарын куллану.
Физик үсеш өчен предмет-тирәлек мохите оештыру үзенчәлекләре. Мохит балаларның физик активлыгын, үзләре теләгәнчә хәрәкәтләнү, танып белү теләген стимуллаштырырга, хәрәкәтле уеннарга рухландырырга тиеш. Хәрәкәтле, шул исәптән махсус оештырылмаган уеннар барышында балалар уен һәм спорт җиһазларыннан файдалану мөмкинлегенә ия булырга тиешләр. Уен мәйданчыгында эре моторика үсеше өчен шартлар тудырылган. Уен тирәлеге (мәйданчыкта да, бүлмәләрдә дә) үзгәрүчән булырга (уенга карап үзгәрергә, хәрәкәтләнү активлыгы өчен җитәрлек урын бирелә.

Беренче кечкенәләр төркеме (2 яшьтән 3 яшькә кадәр)

Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру.

Балаларда кешенең тормышы һәм эшчәнлеге өчен төрле органнарның әһәмияте турында күзаллаулар формалаштыру: күзләр — күрер өчен, ко лаклар — ишетер өчен, борын — ис тояр өчен, тел — тәмне татыр өчен, куллар — эләктерер, тотар, кагылу өчен; аяклар — басып тору, сикерү, йөгерү, йөрү өчен; баш — уйлар, хәтердә калдырыр өчен. Сизү органнарын (күзләр, авыз, борын, колаклар) аеру һәм атап әйтә белүне үстерү, аларның организмдагы роле һәм аларны ничек саклау һәм карау турында күзаллау булдыру. Файдалы һәм зыянлы ризык; кеше сәламәтлеге өчен файдалы яшелчәләр һәм җимешләр, сөт ризыклары турында күзаллау булдыру. Иртәнге зарядка, уеннар, физик күнегүләрнең яхшы кәеф тудырулары; йокы ярдәмендә көч яңару турында күзаллау формалаштыру. Балаларны организмның төрле органнарын һәм системаларын ныгытучы күнегүләр белән таныштыру. Чыныгуның кирәклеге турында күзаллау булдыру. Сәламәтлекнең кыйммәтле булуы турында күзаллау булдыру; сәламәт яшәү рәвеше алып бару теләге формалаштыру.
Үз-үзеңне ничек хис итү турында өлкәннәргә җиткерү, дәваланырга кирәклекне аңлый белү формалаштыру. Көндәлек тормышта гигиена һәм пөхтәлек күнекмәләрен саклау һәм үтәү ихтыяҗын формалаштыру. Гәүдәнең тотрыклы халәтен, дөрес торышын саклый белү күнекмәләре формалаштыру. Куллар һәм аякларны үзара көйле, иркен хәрәкәт иттереп, бер-береңә бәрелмичә йөрергә һәм йөгерергә өйрәтү. Күрү ориентирларына таянып, билгеле бер юнәлеш буенча бергәләп хәрәкәт итәргә, барганда һәм йөгергәндә, педагог күрсәтмәсе буенча, хәрәкәт итүнең юнәлешен һәм рәвешен үзгәртергә өйрәтү. Шуышырга, үрмәләргә, туп белән төрлечә эш итәргә (тотып алу, тотып тору, күчерү, кую, ыргыту, тәгәрәтү) өйрәтү. Алга хәрәкәт ясап, ике аяк белән урында сикерергә, ике аяк белән урыннан этелеп озынлыкка сикерергә өйрәтү.

Хәрәкәтле уеннар.

Балаларда тәрбияче белән бергәләп гади эчтәлекле, катлаулы булмаган хәрәкәтле уеннар уйнау теләге үстерү. Балаларның төп хәрәкәтләрне (йөрү, йөгерү, ыргыту, тәгәрәтү) камилләштерә торган уеннар уйнау күнекмәләре үсешенә булышлык итү. Хәрәкәтләрнең тәэсирлелегенә, кайбер персонажларның иң гади гамәлләрен чагылдыра белергә (куян балалары кебек сикерү; чебиләр кебек бөртекләр чүпләү һәм су эчү һ.б.) өйрәтү.

Кечкенәләр төркеме (3 яшьтән 4 яшькә кадәр)

<u>Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру.</u>

Сизү органнарын (күзләр, авыз, борын, колаклар) аеру һәм атап әйтә белүне үстерү, аларның организмдагы роле һәм аларны ничек саклау һәм карау турында күзаллау булдыру. Файдалы һәм зыянлы ризык; кеше сәламәтлеге өчен файдалы яшелчәләр һәм җимешләр, сөт ризыклары турында күзаллау булдыру. Иртәнге зарядка, уеннар, физик күнегүләрнең яхшы кәеф тудырулары; йокы ярдәмендә көч яңару турында күзаллау формалаштыру. Балаларны организмның төрле органнарын һәм системаларын ныгытучы күнегүләр белән таныштыру. Чыныгуның кирәклеге турында күзаллау булдыру. Сәламәтлекнең кыйммәтле булуы турында күзаллау булдыру; сәламәт яшәү рәвеше алып бару теләге формалаштыру. Үз-үзеңне ничек хис итү турында өлкәннәргә җиткерү, дәваланырга кирәклекне аңлый белү формалаштыру. Көндәлек тормышта гигиена һәм пөхтәлек күнекмәләрен саклау һәм үтәү ихтыяҗын формалаштыру.

<u>Физик культура</u>

Төрле хәрәкәт төрләрен камилләштерүне дәвам итү. Балаларны аякларны шапылдатмыйча, башларны имичә, кул һәм аякларның дөрес координациясен саклап иркен йөрергә һәм йөгерергә өйрәтү. Бергәләп эш итәргә гадәтләндерү. Берәрләп колоннага, шеренгага тезелергә, түгәрәкләп басарга, тезелүләр вакытында үз урыныңны табарга өйрәтү. Биеклектән, бер урында, алга таба сикергәндә ике аяк белән көчле итеп этелергә һәм җиргә дөрес төшәргә; урыннан озынлыкка һәм биеклеккә сикергәндә, ком тутырылган кечкенә капчыкларны, 15–20 см диаметрлы тупларны ыргытканда дөрес башлангыч торыш алырга өйрәтү. Тәгәрәткәндә, ыргытканда тупларны көчле итеп этеп җибәрә белү күнекмәләрен ныгыту. Тупны берьюлы ике кул белән тотып алырга өйрәтүне дәвам итү. Үрмәләгәндә аркылы борыска тотынырга өйрәтү. Шуыша белү күнекмәләрен ныгыту. Утырганда, басып торганда, хәрәкәтләнгәндә, тигезлек буенча күнегүләр башкарганда гәүдәнең дөрес торышын сакларга өйрәтү. Физик күнегүләр башкарганда, хәрәкәтле уеннарда мөстәкыйльлек һәм иҗат сәләте үстерү.

Хәрәкәтле уеннар. Хәрәкәтләнү эшчәнлеге процессында балаларның активлыгын һәм иҗади омтылышын үстерү. Кагыйдәле уеннар оештыру. Мөстәкыйль рәвештә тәгәрәткечләр, автомобильләр, арбалар, туплар, шарлар белән уйнауны хуплау. Үрмәләү, шуышу күнекмәләрен; җитезлекне, хәрәкәтләрнең тәэсирлелеген һәм матурлыгын үстерү. Хәрәкәт төрләрен үзгәртү белән бергә уеннарга катлаулырак кагыйдәләр кертү. Балаларда элементар кагыйдәләрне үтәү, хәрәкәтләрне яраштыру, тирәлектә ориентлашу күнекмәләре тәрбияләү.

Уртанчылар төркеме (4 яшьтән 5 яшькә кадәр)

<u>Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру</u>

Балаларны кеше гәүдәсенең төрле өлешләре һәм сизү органнары белән таныштыруны дәвам итү. Кеше тормышы һәм сәламәтлеге өчен гәүдә өлешләренең һәм сизү органнарының әһәмияте турында күзаллау формалаштыру (куллар күп кенә файдалы эшләр эшли; аяклар хәрәкәтләнергә ярдәм итә; авыз сөйли, ашый; тешләр чәйни, тел чәйнәргә, сөйләргә ярдәм итә; тире тоя; борын сулый, исләрне сизә; колаклар ишетә). Туклану режимын үтәү, туклану өчен яшелчәләр һәм җимешләр, башка файдалы ризыклар куллану ихтыяҗы тәрбияләү.

Кеше өчен кирәкле матдәләр һәм витаминнар турында күзаллау формалаштыру. Сәламәтлек өчен йокының, гигиена процедураларының, хәрәкәтләрнең, чыныгуның мөһимлеге турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балаларны «сәламәтлек» һәм «авыру» төшенчәләре белән таныштыру. Бала башкарган эшнең аның сәламәтлегенә йогынты ясавын аңларга өйрәтү. Бәрелгәндә үз-үзеңә элементар ярдәм күрсәтү, авырганда, имгәнгәндә ярдәм сорап өлкәннәргә мөрәҗәгать итү күнекмәләре формалаштыру. Сәламәт яшәү рәвеше; кеше организмы өчен физик күнегүләрнең әһәмияте турында күзаллаулар формалаштыру. Организмның төрле органнарын һәм системаларын ныгыту өчен физик күнегүләр белән таныштыруны дәвам итү.

Физик культура

Гәүдәнең дөрес торышын формалаштыру. Балаларның хәрәкәтләнү күнекмәләрен, аларны мөстәкыйль хәрәкәтләнү эшчәнлегендә иҗади куллана белүен үстерү һәм камилләштерү. Куллар һәм аякларның үзара яраштырылган хәрәкәтләре белән йөрү һәм йөгерү күнекмәләрен ныгыту һәм үстерү. Аяк очлары белән көчле этелеп, җиңел, ритмлы йөгерергә өйрәтү. Шуышырга, шуышып керергә, предметлар аша шуышып чыгарга өйрәтү. Ике аяк белән урында һәм алга таба сикергәндә көчле итеп этелергә һәм җиргә дөрес төшәргә, тирәлектә ориентлашырга өйрәтү. Урыннан озынлыкка һәм биеклеккә сикергәндә этелүне кулларны селтәп җибәрү белән яраштырырга, җиргә төшкәндә тигезлек сакларга өйрәтү. Кыска сикергеч аша сикерергә өйрәтү. Ыргытканда дөрес басу, тупны уң һәм сул кул белән җиргә бәреп кире кайтару, аны кул чугы белән ыргыту һәм тотып ала белү күнекмәләрен (күкрәккә терәмичә) ныгыту. Тезелеп басарга, хәрәкәт иткәндә ара сакларга өйрәтү. Психофизик сыйфатларны: тизлек, чыдамлык, җитезлек һ.б. ны үстерү. Хәрәкәтле уенда әйдәүче роль башкарырга, уен кагыйдәләрен үтәүгә аңлы карарга өйрәтү. Хәрәкәтләнү эшчәнлеген оештыруның барлык төрләрендә балаларда оешканлык, мөстәкыйльлек, инициативалылык, яшьтәшләре белән дустанә мөнәсәбәтләр саклый белү сәләтен үстерү.

Хәрәкәтле уеннар. Туплар, сикергечләр, кыршаулар һ.б. белән уйнаганда балаларның активлыгын үстерүне дәвам итү. Тизлек, көч, җитезлек, тирәлектә ориентлашуны үстерү. Таныш уеннарны оештырганда мөстәкыйльлек һәм инициативалылык тәрбияләү. Сигнал буенча гамәлләр башкаруга гадәтләндерү.

Зурлар төркеме (5 яшьтән 6 яшькә кадәр)

Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру

Кеше организмының эшчәнлек үзенчәлекләре һәм бөтенлеге турындагы күзаллауларны киңәйтү. Балаларның игътибарын алар организмының һәм сәламәтлегенең үзенчәлекләрендә туплау. Сәламәт яшәү рәвешенең мөһим компонентлары (дөрес туклану, хәрәкәтләнү, йокы һәм кояш, һава һәм су — безнең иң яхшы дусларыбыз) һәм сәламәтлекне җимерүче факторлар турындагы күзаллауларны киңәйтү.

Кеше сәламәтлегенең дөрес тукланудан; сизену тойгыларына нигезләнеп продуктларның сыйфатын ачыклый белүеннән бәйле булуы турында күзаллаулар формалаштыру. Гигиена һәм көндәлек режимның кеше сәламәтлеге өчен әһәмияте турындагы күзаллауларны киңәйтү. Авыру кешене карау кагыйдәләре турында күзаллаулар формалаштыру (аның турында кайгырту, шауламау, аның үтенечләрен һәм кушканнарын үтәү). Авыру кешенең хәленә керү хисе тәрбияләү. Үз-үзеңне хис итүне тасвирлый белүне формалаштыру.

Балаларны сәламәт кешенең мөмкинлекләре белән таныштыру. Балаларда сәламәт яшәү рәвеше ихтыяҗы формалаштыру. Физик культурага һәм спортка карата кызыксыну, физик культура һәм спорт белән шөгыльләнү теләге тәрбияләү. Олимпия хәрәкәте тарихыннан аңлаешлы мәгълүматлар белән таныштыру. Куркынычсызлык техникасы нигезләре, спорт залында һәм спорт мәйданчыгында үз-үзеңне тоту кагыйдәләре белән таныштыру.

<u>Физик культура</u>

Гәүдәнең дөрес торышын; хәрәкәтләрне аңлы рәвештә башкару күнекмәләре формалаштыру. Балаларның хәрәкәтләнү күнекмәләрен камилләштерү. Тизлек, көч, чыдамлылык, сыгылмалылыкны үстерү. Терәктән көчле итеп этелеп җиңел йөрү һәм йөгерү күнекмәләрен ныгыту. Тоткарлыклар аша чыгып, куышып йөгерергә өйрәтү. Гимнастика стенкасы буйлап темпны үзгәртеп үрмәләргә өйрәтү. Йөгереп килеп озынлыкка, сикерүнең төренә карап дөрес йөгереп килергә, этелергә һәм җиргә төшәргә, җиргә төшкәндә тигезлек сакларга өйрәтү.

Ыргытканда селтәнүне ыргыту белән яраштырырга, тупны бер кул белән ыргытырга һәм тотып алырга, урында һәм атлап барганда аны уң һәм сул кул белән бәреп кире кайтарырга өйрәтү. Балаларның спортның төрле төрләренә карата кызыксынуын хуплау, аларга илнең спорт тормышы вакыйгалары турындагы кайбер мәгълүматларны җиткерү.

Хәрәкәтле уеннар. Балаларны, инициатива һәм иҗадилык күрсәтеп, мөстәкыйль рәвештә таныш уеннар оештырырга өйрәтүне дәвам итү. Балаларда ярыш элементлары булган уеннарда, уен-эстафеталарда катнашу теләге тәрбияләү. Спорт уеннарына һәм күнегүләренә өйрәтү. Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру

Мәктәпкә әзерлек төркеме (6 яшьтән 7 яшькә кадәр)

<u>Сәламәт яшәү рәвеше турында башлангыч күзаллаулар формалаштыру</u>

Балаларның рациональ туклану (ризык күләме, ашау эзлеклелеге, туклануда төрлелек, су эчү режимы) турындагы күзаллауларын киңәйтү. Кеше тормышында хәрәкәтләнү активлыгының әһәмияте турында күзаллаулар; үз органнарыңны һәм системаларыңны ныгыту өчен махсус физик күнегүләр ясый белүне формалаштыру. Актив ял итү турында күзаллаулар формалаштыру. Чыныгу кагыйдәләре һәм төрләре, чыныктыручы процедураларның файдасы турындагы күзаллауларны киңәйтү. Кеше тормышында кояш яктысының, һаваның һәм суның роле, аларның сәламәтлеккә йогынтысы турындагы күзаллауларны киңәйтү.

<u>Физик культура</u>

Көндәлек хәрәкәтләнү эшчәнлеге ихтыяҗы формалаштыру. Эшчәнлекнең төрле төрләрендә гәүдәнең дөрес торышын саклау күнекмәләре тәрбияләү. Төп хәрәкәтләрне башкаруның табигыйлегенә, җиңеллегенә, төгәллегенә, тәэсирлелегенә ирешә барып, аларның техникасын

камилләштерү. Йөргәндә һәм йөгергәндә бирелгән темпны саклый белүне ныгыту. Ыргытканда кул чугының актив хәрәкәтләнүенә ирешү. Урында һәм хәрәкәт вакытында тиз арада тезелергә, колоннада, шеренгада, түгәрәктә тигезләнергә; күнегүләрне ритмлы, тәрбияче тарафыннан күрсәтелгән темпта башкарырга өйрәтү. Психофизик сыйфатларны: көчне, тизлекне, чыдамлыкны, җитезлекне, сыгылмалылыкны үстерү. Балаларны статик (урында) һәм динамик (хәрәкәттә) тигезлек саклауга өйрәтүне, хәрәкәтләрне координацияләүне һәм тирәлектә ориентлашуны үстерүне дәвам итү. Бала шәхесенең төрле яклап үсешен тәэмин итү: сабырлык, үз дигәнендә торучанлык, тәвәккәллек, кыюлык, оешканлык, инициативалылык, мөстәкыйльлек, иҗади омтылыш, фантазия тәрбияләү. Балаларны мөстәкыйль рәвештә хәрәкәтле уеннар оештырырга, үз уеннарын, уен вариантларын уйлап чыгарырга, хәрәкәтләрне аралаштырырга өйрәтүне дәвам итү. Физик культурага һәм спортка, спорт өлкәсендәге аерым казанышларга карата кызыксынуны хуплау.

Хәрәкәтле уеннар. Балаларны психофизик сыйфатлар: җитезлек, көч, тизлек, чыдамлык, сыгылмалылыкны үстерүгә, хәрәкәтләрне координа цияләүгә, тирәлектә ориентлашырга булышлык итүче төрле хәрәкәтле уеннарны (шул исәптән ярыш элементлары булган уеннарны) файдаланырга; яшьтәшләре белән бергә мөстәкыйль рәвештә таныш хәрәкәтле уеннар оештырырга, үз нәтиҗәләрен һәм иптәшләренең нәтиҗәләрен гадел бәяләргә өйрәтү. Иҗади омтылыш күрсәтеп, уеннарның вариантларын уйлап чыгарырга, хәрәкәт төрләрен аралаштырырга өйрәтү.

3. Программаның вариатив өлеше.

Программада биш көнлек атна буенча эшләгәндә белем бирү эшчәнлеген планлаштырылган. Төбәкнең үзгәлеген һәм мәктәпкәчә учреждениенең үзенчәлекләрен исәпкә алып планлаштыруга үзгәрешләр кертелде.

Төп программа өлеше	***Программаның вариатив өлеше***
60 %	***40%***

Програманың вариатив өлешендә кулланылган программалар һәм методик әсбаплар:

1. **Изучаем русский язык:** программа, авт.-сост. : С. М. Гаффарова, Ч. Р. Гаффарова, Г. З. Гарафиева- Казань, 2013
2. **Төбәкнең мәктәпкәчә белем бирү программасы.** Р.К. Шаехова-Казан, 2012
3. **Программа “Светофор”** – Т. И. Данилова СПб. 2009
4. **Семьеведение:** учебно-методическое пособие для педагогов системы дошкольного образования Карцева, Л.В. Казань: 2016.
5. Формирование антикоррупционного мировоззрения детей старшего дошкольного возраста (5-7 лет) в условиях реализации требований федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования: учебно-методический комплект для специалистов дошкольного образования и родителей. – Руднева Я. Б., Казань: 2015.

Программаның вариатив өлешенең 1 көнлек вакыт бүленеше (40 %)

Төркем	1 кечкенәләр төркеме	2 кечкенәләр төркеме	Уртанчылар төркеме	Зурлар төркеме	Мәктәпкә әзерлек төркеме
Вак ыт	3 сәгать 36 минут	3 сәгать 48 минут	3 сәгать 48 минут	3 сәгать 52 минут	4 сәгать 4 минут

Төбәкнең мәктәпкәчә белем бирү программасы. *Р.К. Шаехова*[1]

Программада 3 яшьтән 7 яшькә кадәр булган балаларга төбәкнең климатик, милли-мәдәни, демографик, социаль-экономик шартларын исәпкә алып, белем бирү процессында катнашучылар тарафыннан формалаштырыла торган белем бирү өлеше ясалды. Программа нигезендә мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе мөстәкыйль рәвештә мәктәпкәчә төп гомуми белем бирү программасының вариатив өлешен эшли, раслый һәм тормышка ашыра; шуның белән балаларның физик, социаль һәм акыл үсеше хокукларын, барлык балалар өчен мәктәпкәчә баскычтан башлангыч мәктәпнең беренче сыйныфына укырга күчкәндә тигез мөмкинлекләрен тәэмин итә.

«Изучаем русский язык»

программа С. М. Гаффарова, Ч. Р. Гаффарова, Г. З. Гарафиева.

Основной задачей обучения русскому языку в дошкольном возрасте является формирование и развитие первоначальных умений и навыков практического владения русским языком в устной форме. Программа построена с учетом возрастных особенностей детей 4–7 лет. Основной целью обучения второму языку в детском саду является развитие языковой способности, ознакомление с русским языком как средством общения и с культурой русского народа. Программа реализуется в образователҗной области “Развитие речи” (рус теле)

Задачи обучения русскому языку детей 4–5 лет

Формирование элементарных умений и навыков аудирования (слушания и понимания) отчетливой русской устной речи и говорения в игровых и учебных ситуациях по темам: «Знакомство (приветствие)», «Игрушки», «Это я», «Животные», «Овощи и фрукты», «Посуда и продукты питания», «Одежда и обувь».

Основное внимание в первый год обучения уделяется пониманию слов, выражений и фраз, повторению их вместе с воспитателем и вместе с другими детьми.

Первоначальное накопление и активное усвоение слов, которые обозначают предметы: шарик, мяч и т.д.

Выработка умений и навыков:

– по заданию воспитателя найти и показать среди других предмет или его изображение.

– правильно назвать предмет

Выработка умений и навыков различать по интонации и правильно произносить повествовательные, вопросительные и побудительные предложения.

Выработка умений и навыков детей понимать вопросительные предложения с вопросительными словами «что?», «кто?». Первоначальное накопление и активное участие слов, которые обозначают действие предмета (глаголы): сидит, спит, лежит, идет, плачет. Выработка умений и навыков понимать вопрос «Что делает?» как вопрос о действии предмета и отвечать на вопрос «Кто что делает?» Первоначальное накопление и активное усвоение слов, которые обозначают признак предмета (имена прилагательные): красный, большой, маленький и т. д. Выработка умений и навыков по названию признака находить предмет: Возьми красную машину» и т. д. Выработка умений понимать вопрос «Какой?» как вопрос о признаке предмета и называть признак предмета:– Какой у тебя мяч? – Красный; Выработка умений понимать наиболее употребительные предложения в речи воспитателя:
– с формами повелительного наклонения глагола: – Дети, встаньте (прыгайте, бегайте, сядьте, топайте, хлопайте);
– с формами косвенных падежей существительных: – Сними пальто (шапку);
Усвоение (в словарном порядке) формы множественного числа имен существительных: стол – столы, девочка – девочки, мальчик – мальчики.
Умение понимать предложение с вопросительным словом «где?» как вопрос о месте: – Где мальчик? – Там;
Формирование умений и навыков детей здороваться и прощаться полными и короткими дружескими формулами, правильно называть свое имя: «Здравствуй»
Закрепление названия знакомых предметов, умение давать ответ с помощью частицы «да» или «нет»:
Выработка умений понимать и использовать в речи местоимение первого лица «я» и второго лица «ты».
Формирование элементарных умений и навыков связывать предложения по образцу: – У меня машина. Машина красная;
Выработка умений и навыков детей понимать вопросительные предложения с вопросительными местоимениями «чей?», «чья?». Формирование и развитие русскоязычных фонетических навыков. Заучивание наизусть небольших стихотворений, считалок, рифмовок.

Задачи обучения русскому языку детей 5–6 лет

Формирование, развитие умений и навыков аудирования, говорения в игровых ситуациях по темам: «Игры и игрушки», «Дом, в котором я живу», «Посуда и продукты питания», «Одежда и обувь», «Домашние и дикие животные», «Сад и огород», «Транспорт».
Обогащение активного словарного запаса детей существительными: лисичка, слон, петушок, цыплята, дом, крыша, стена, дверь и т.д.
Усвоение в словарном порядке форму множественного числа имен существительных: – Покажи, где мяч (мячи).– Кукла (куклы) и т. д. Активное усвоение местоимений «я», «ты», «он», «она». Выработка и закрепление умений и навыков преобразовывать предложения типа «Это игрушка» в предложение типа «Кукла – это игрушка»» и т. д. Выработка умений и навыков понимать и употреблять в речи формы родительного падежа единственного числа существительных, личных местоимений с предлогом «у», отвечающих на вопрос «у кого?»: – У кого мячик? – У меня;
Выработка умений давать утвердительные и отрицательные ответы на вопрос: – У тебя есть мяч? – Да, у меня есть мяч;
Активизация в речи знакомых имен прилагательных, совершенствование умений и навыков согласования прилагательных с существительными в роде и числе:
– Это красный карандаш? – Нет, это синий карандаш;
Усвоение в словарном порядке прилагательных: синий, круглый, красный, красивый, хороший, вкусный, сладкий и т. д. Усвоение значений вопросительного местоимения «чей?» и притяжательных местоимений «мой (моя)», «твой (твоя)». Формирование умений согласовывать вопросительные местоимения «чей? (чья? чье?)» и притяжательные местоимения «мой (моя, мое)» с изученными типами имен существительных мужского, женского, среднего рода в единственном числе: – Это чей шар? –Это мой шар;
Активное усвоение вопросительных предложений со словом «как», ответов на них словами: громко, тихо, быстро. Закрепление и активизация усвоенных ранее глаголов. Обогащение активного словарного запаса глаголами: гуляет, читает, живет, кричит, умывается, моет, пьет, едет, рисует, стоит и т. д.

Выработка умений различать и использовать в речи формы по10 велительного наклонения глаголов в единственном и множественном числе: прыгай – прыгайте, надень – наденьте, положи – положите. Выработка умений понимать предложения с вопросительным словом «когда?» как вопрос о времени: Когда мы спим (играем, делаем зарядку, гуляем и т. д.)? Обогащение активного словарного запаса наречиями времени, отвечающими на вопрос «Когда?»: вечером, вчера, утром, сегодня и т. д.
Выработка умений и навыков понимать смысл предложений с вопросительным словом «кому?» и употреблять формы дательного падежа имен существительных: – Кому Незнайка дал мячик? – Незнайка дал мячик Алине. Обогащение активного словарного запаса детей наречием места, отвечающим на вопрос «Где?»: – Кто дома? – Мама и папа. Различать значения предлогов «в» и «на»: – Где игрушки стоят? – На столе;
Выработка умений и навыков вести диалог, составлять по ситуативным картинкам описание о знакомых предметах, об окружающей действительности, об игрушке, о семье. Разучивание стихотворений, песен, считалок на русском языке.

Задачи обучения русскому языку детей 6–7 лет

Формирование и развитие умений аудирования и говорения в игровых и учебных ситуациях по темам: «Детский сад», «Осень», «Дом и двор», «Зима», «Дикие животные», «Город и транспорт», «Весна», «Скоро в школу». Совершенствование умений и навыков восприятия на слух и произношения слов с усвоенными звуками и их сочетаниями, трудными для татарских детей. Индивидуальная работа по устранению дефектов в произношении детей.
Обогащение активного словарного запаса детей новыми словами, которые обозначают предметы (имена существительные): повар,друг, площадка, качели,и т. Усвоение в словарном порядке формы множественного числа имен существительных, совершенствование умений и навыков различать, употреблять в речи формы единственного и множественного числа имен существительных: сосулька – сосульки, грач – грачи,т лужа – лужи, месяц – месяцы, капелька – капельки. Совершенствование умений и навыков узнавать в потоке речи слова с предметным значением при помощи вопросительных слов «что?» и «кто?» и употреблять в речи вопросительные предложения: Кто (что) здесь (тут, там)? Кто сидит? Что здесь белое? и т. п.
Совершенствование умений и навыков понимания вопросительных предложений со словами «сколько?» и «который?», согласование количественных и порядковых числительных с именами существительными: – Сколько мальчиков? – 2 мальчика. Выработка умений понимать и употреблять в речи вопросительные предложения со словами «где?», «на чем?»: – Где сидит (лежит) мишка? – На полу;и т.д.
Ознакомление со значением предлогов «в», «на», «под», «за» и выработка умений понимать и составлять предложения с ними. Совершенствование умений и навыков понимать, употреблять в речи формы родительного падежа личных местоимений и слов с предлогом «у» (у меня, у нас, у вас). Активизация в речи вопросительных предложений со словами «у кого?»: – У кого красная рубашка? – У мальчика красная рубашка; и т.д. Активизация в речи вопросительных предложений со словами «что делает?», «что делают?». Обогащение словарного запаса детей новыми глаголами: собирает, гуляют, лепит, играет и т. д. Активация и закрепление усвоенных ранее прилагательных. Совершенствование умений употреблять в речи вопросительные предложения с вопросительным словом «какой (-ая, -ое, -ие)?»: – Какой у тебя платок? – У меня синий платок; – Какое у Розы платье?– У Розы красное платье.
Обогащение словарного запаса детей новыми прилагательными: зимний, северный, хитрый, весенний, солнечный, теплый, холодный, высокий, домашние, дикие
Выработка умений понимать и употреблять в речи вопросительные предложения со словами «чей?», «чья?»: – Это мой карандаш.– А это чей карандаш?
Выработка умений понимать предложения с вопросительным словом «когда?» как вопрос о времени. Усвоение в словарном порядке наречий времени: весной, летом, утром, днем, вечером, ночью, сегодня, вчера, завтра. – Когда мы спим? Когда мы завтракаем? Когда идем в детский сад?
Ввести в активный словарь наречия места: впереди, сзади, справа, слева. – Кто сидит слева (справа) от тебя? Формирование умений понимать значение родственных слов: школа – школьник, дерево – деревянный, утро – утром, кирпич – кирпичный и т. д.

Выработка умений и навыков понимать и употреблять в речи форму дательного падежа: Кому Дед Мороз дал куклу? Выработка умений и навыков устанавливать родо-видовые отношения: мяч, кукла, кубик – игрушки; стол, стул, диван – мебель; лук, помидор, огурец – овощи.
Развитие речи детей на основе активизации усвоенных слов, грамматических форм, синтаксических конструкций и образцов связной речи.Выработка умений и навыков употреблять слова «пожалуйста» при формах повелительного наклонения: Дайте мне, пожалуйста, машину (игрушку, одежду и т. д.).
Совершенствование умений составлять по ситуативным картинкам или без них описание или рассказ из 4–5 предложений о знакомых предметах (игрушках), об окружающей действительности, о себе, о семье, о работе старших, о помощи старшим и т. д. Разучивание стихотворений, песен, загадок, считалок, скороговорок на русском языке.

4. ОЕШТЫРУ БҮЛЕГЕ

2 ЯШЬТӘН АЛЫП МӘКТӘП ЯШЕНӘ КАДӘРГЕ БАЛАЛАРНЫҢ КӨН ТӘРТИБЕ

Салкын чорга көн режимы

Режимлы мизгелләр	**I кечкенәләр төркеме**	**II кечкенәләр төркеме**	**Уртанчылар төркеме**	**Зурлар төркеме**	**Мәктәпкә әзерлек төркеме**
Кабул итү, карау, температура үлчәү, иртәнге гимнастика, уен шөгыле	6.00 – 8.05	6.00- 8.15	6.00- 8.20	6.00-7.00	6.00- 7.00
Иртәнге саф һавада йөрү	-	-	-	7.00 -8.10	7.00 -8.15
Иртәнге ашка әзерләнү, иртәнге аш	8.05 –8.35	8.10–8.35	8.15–8.45	8.20 –8.45	8.25 –8.45
Мөстәкыйль уен шөгыле. Белем бирү эшчәнлегенә әзерлек	8.35 -8.45	8.35 – 8.45	8.45 -8.50	8.45 -9.00	8.45 -9.00
Белем бирү эшчәнлеге	8.45 – 9.10	8.45-9.45	8.50 -10.05	9.00 -10.35	9.00 -11.00
Уен шөгыле, балалар белән шәхси эш. Мөстәкыйль уеннар	9.10 -9.30	9.45 – 9.45	10.05 –11.00	10.35 -10.40	11.00 -11.05

Икенче иртәнге ашка әзерлек, Икенче иртәнге аш	9.30 –9.40	9.45 -10.00	11.00 -10.20	10.40 –10.50	11.05 -11.10
Урамдагы уенга әзерлек, урамда йөрү, урамнан керү	9.40 -11.40	10.00 - 11.50	10.10 - 11.50	11.00– 12.10	11.10-12.20
Төшке ашка әзерлек , төшке аш	11.40 –12.00	11.50 –12.30	12.00 –12.30	12.10 –12.40	12.20 -12.45
Көндезге йокыга әзерлек, көндезге йокы	12.00 –15.00	12.30 – 15.00	12.30 – 15.00	12.40 – 15.00	12.45– 15.00
Әзлекле күтәрелеш, сәламәтләндерү гимнастикасы, һава һәм су процедуралары	15.00 – 15.20	15.00 – 15.20	15.00 – 15.20	15.00– 15.25	15.00– 15.20
Җиңелчә аш	15.20 –15.30	15.25 –15.35	15.20 –15.30	15.25 –15.40	15.20 –15.30
Белем бирү эшчәнлеге	15.35 – 15.45	15.35 – 15.55	15.30 – 15.50	15.35 – 16.00	15.30 - 16.00
Балалар белән бердәм эш, балаларның мөстәкыйль шөгыльләре, балалар белән шәһси эш	15.45 -16.05	15.55 -16.10	15.55 -16.15	16.05 -16.20	16.00 -16.25
Кичке ашка әзерлек. Кичке аш	16.05 -16.25	16.10 -16.30	16.15 -16.35	16.20 -16.45	16.25 -16.45
Урамдагы уенга әзерлек, урамда йөрү, уен шөгыле. Өйгә китү.	16.25 – 18.00	16.30 – 18.00	16.35 – 18.00	16.45 – 18.00	16.45 – 18.00

Җәйге сәләмәтләндерү чорына көн режимы

Режимлы мизгелләр	I кечкенәләр төркеме	II кечкенәләр төркеме	Уртанчылар төркеме	Зурлар төркеме	Мәктәпкә әзерлек төркеме
Кабул итү, карау, температура үлчәү, иртәнге гимнастика, уен шөгыле	6.00 – 8.05	6.00 - 8.20	6.00 - 8.25	6.00-8.35	6.00 -8.35
Иртәнге саф һавада йөрү	8.05 –8.45	8.20–8.50	8.25–9.00	8.35 – 9.10	8.35 – 9.15
Тематик чаралар. Күңел ачулар. Уен һәм тамаша.	8.45 -9.15	8.50 – 9.20	9.00 – 9.30	9.10 – 9.40	9.15 - 9.50
Икенче иртәнге ашка әзерлек, Икенче иртәнге аш	9.15-9.25	9.20 - 9.30	9.30 - 9.40	9.40 - 9.50	9.50 - 10.00
Урамда уеннар (балалар белән берлектә эш, уеннар, күзәтү, һава һәм кояш процедуралары)	9.25 – 11.30	9.30 – 11.40	9.40 – 11.45	9.50 – 12.00	10.00 -12.15
Урамнан керү, су процедуралары	11.30 – 11.50	11.40 – 11.50	11.45 - 12.00	12.00 –12.15	12.15- 12.25
Төшке ашка әзерлек , төшке аш	11.50 –12.15	11.50 –12.20	12.00 –12.30	12.15 –12.50	12.25 -12.55
Көндезге йокыга әзерлек, көндезге йокы	12.15 –15.00	12.20 – 15.00	12.30 – 15.00	12.50 – 15.00	12.55– 15.00
Эзлекле күтәрелеш, сәләмәтләндерү	15.00 – 15.15	15.00 – 15.10	15.00 – 15.10	15.00– 15.10	15.00– 15.10

гимнастикасы, һава һәм су процедуралары					
Җиңелчә аш	15.15 –15.25	15.10 –15.20	15.10 –15.20	15.10–15.15	15.10 –15.15
Уен шөгыле	15.25 -16.05	15.20 – 16.10	15.20 – 16.15	15.15 – 16.20	15.15 – 16.20
Кичке ашка әзерлек. Кичке аш.	16.05 -16.25	16.10 -16.25	16.15 -16.25	16.20 -16.40	16.20 -16.30
Урамдагы уенга әзерлек, урамда йөрү, уен шөгыле. Өйгә китү.	16.25 – 18.00	16.25– 18.00	16.25 – 18.00	16.40 – 18.00	16.30 – 18.00

Белем бирү-тәрбия эшен планлаштыру

Оештырылган белем бирү эшчәнлеге **60%**					
Эшчәнлекнең төп төре	**Кабатлану тәртибе**				
	Беренче кечекенәләр төркеме	**Икенче кечкенәләр төркеме**	**Уртанчылар төркеме**	**Зурлар төркеме**	**Мәктәпкә әзерлек төркеме**
Бина эчендә физик культура	атнага 3 тапкыр (10 минут)	атнага 3 тапкыр (15 минут)	атнага 2 тапкыр (20 минут)	атнага 2 тапкыр (25 минут)	атнага 2 тапкыр(30 минут)
Һавада физик культура	-	-	1 тапкыр атнага(20 минут)	1 тапкыр атнага(25 минут)	1 тапкыр атнага(30 минут)
Әйләнә-тирә дөнья белән танышу	1 тапкыр атнага(10 минут)	1 тапкыр атнага(15 минут)	1 тапкыр атнага(20 минут)	1 тапкыр атнага(25 минут)	1 тапкыр атнага(30 минут)
Элементар мате-	атнага	атнага	атнага	атнага	атнага

матик күзаллауны булдыру	1 тапкыр(10 минут)	1 тапкыр (15 минут)	1 тапкыр (20 минут)	1 тапкыр (25 минут)	1 тапкыр(30 минут)
Сөйләмне үстерү атнага	2 тапкыр атнага(10 минут)	1тапкыр атнага(15 минут)	1 тапкыр атнага(20 минут)	1 тапкыр атнага(25 минут)	1 тапкыр атнага(30 минут)
Рәсем ясау	1 тапкыр атнага(10 минут)	1 тапкыр атнага (15 минут)	1 тапкыр атнага (20 минут)	1 тапкыр атнага(25 минут)+ (1көннең икенче яртысында режим мизгелләрендә)	1 тапкыр атнага(30 минут)+ (1 көннең икенче яртысында режим мизгелләрендә)
Әвәләп ясау	1 тапкыр атнага (10 минут)	2 атнага 1 тапкыр(15 минут)	2 атнага 1 тапкыр(20 минут)	2 атнага 1 тапкыр(20 минут)+ (1 көннең икенче яртысында режим мизгелләрендә)	2 атнага 1 тапкыр(30 минут)+ (1 көннең икенче яртысында режим мизгелләрендә)
Ябыштыру	-	2 атнага 1 тапкыр(15 минут)	2 атнага 1 тапкыр(20 минут)	2 атнага 1 тапкыр(20 минут)+ (1 көннең икенче яртысында режим мизгелләрендә)	2 атнага 1 тапкыр(30 минут) +(1 көннең икенче яртысында режим мизгелләрендә)
Музыка атнага	атнага 2 тапкыр (10 минут)	атнага 2 тапкыр(15 минут)	атнага 2 тапкыр(20 минут)	атнага 2 тапкыр(25 минут)	атнага 2 тапкыр(30 минут)
Рус теле	-	-	*атнага 3 тапкыр*(20 минут)	*атнага 3 тапкыр*(25 минут)	*атнага 3 тапкыр*(30 минут)

Эшчәнлекнең төрле төрләрендә бәйләнеш 40 %					
Эшчәнлекнең төре	**Кабатлану тәртибе**				
	Беренче кечекенәләр төркеме	**Икенче кечкенәләр төркеме**	**Уртанчылар төркеме**	**Зурлар төркеме**	**Мәктәпкә әзерлек төркеме**
Матур әдәбият уку	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Төзү-модельләр ясау эшчәнлеге	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*
Уен эшчәнлеге	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Режим моментларын үткәргәндә аралашу	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Һавада йөрүләр көн	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Балаларның мөстәкыйль эшчәнлеге	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Мөстәкыйль уеннар	*Көн саен*	*Көн саен*		*Көн саен*	*Көн саен*
Танып белү-тикшеренү эшчәнлеге	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Үсеш үзәкләрендә (почмакларында) балаларның мөстәкыйль эшчәнлеге	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Иртәнге гимнастика	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Юл йөрү кагыйдәләрен өйрәнү	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*

Гиалә турында белем алу		*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр Атнага*
Куркынычсызлык кагыйдәләре турында әңгәмә	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр Атнага*
Күзәтү	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*	*Көн саен*
Коррупциягә каршы фикерләү формалаштыру				*1 тапкыр атнага*	*1 тапкыр атнага*

4.1 ПРОГРАММАНЫ ГАМӘЛГӘ АШЫРУНЫҢ ФОРМАЛАРЫН, ЫСУЛЛАРЫН, АЛЫМНАРЫН ҺӘМ ЧАРАЛАРЫН ТАСВИРЛАУ

Белем бирү тирәлеген гомуми оештыру үзенчәлекләре

Балалар бакчасында булу балага шатлык китерергә, ә белем бирү ситуацияләре мавыктыргыч булырга тиеш.

Иң мөһим белем бирү ориентирлары:

• балаларның эмоциональ иминлеген тәэмин итү;

• балаларның башка кешеләргә карата дустанә һәм игътибарлы мөнәсәбәтен формалаштыру өчен шартлар тудыру;

• балалар мөстәкыйльлеген (инициативалылыкны, автономия һәм җаваплылыкны) үстерү;

• балалар эшчәнлегенең төрле төрләрендә формалашучы сәләтләрен үстерү.

Әлеге максатларны гамәлгә ашыру өчен педагогларга түбәндәгеләр тәкъдим ителә:

• бала шәхесенә карата ихтирам күрсәтү, аның белән һәм башка педагоглар белән үзара мөнәсәбәтләрнең демократик стилен үстерү;

• баланың үз өстенә җаваплылык алу һәм башка кешеләргә карата үз итү хисләрен белдерү өчен шартлар тудыру;

• килеп туган низагларны балалар белән бергә тикшерү, аларны хәл итәргә булышу, гомуми кагыйдәләр булдыру, бер-береңә карата ихтирам күрсәтергә өйрәтү;

• балалар белән тормышның мөһим мәсьәләләрен тикшерү, баланың үз позициясен белдерүен стимуллаштыру;

• балаларның игътибарын кешеләрнең үз карашлары һәм кыйммәтләре буенча бер-берсеннән аерылып торуларына юнәлтү һәм үз-үзләрен тотышына ничек йогынты ясавын тикшерү;

Мәгариф оешмасында мәктәпкәчә белем бирү системасы баланың уены һәм танып белү активлыгы үсешенә төбәлгән булырга тиеш

Белем бирү мохитен дөрес оештыру, үз-үзеңә ышаныч, тормышка карата оптимистик караш үсешен яхшырта, ялгышуга хокук бирә, танып белү мәнфәгатьләрен формалаштыра, хезмәттәшлек итәргә әзер булуны һәм башка кешегә авыр хәлдә ярдәм итүне хуплый, ягъни баланың уңышлы рәвештә социальләшүен һәм аның шәхесе үсешен тәэмин итә.

Балалар тарафыннан өйрәнелүче темалар белем бирү эшенең максатларына — баланың сәләтләрен һәм инициативасын үстерүгә, мәктәпкәчә яшьтәге балага аңлаешлы мәдәни чараларны үзләштерүгә ирешү өчен материал булып тора.
Балалар бакчасында балага яхшы таныш көн дә кабатлана торган хәлләр тәрбия-белем бирү әһәмиятенә ия: һавада йөргәндә һәм режим моментлары вакытында бала үзенә һәм башкаларга карата игътибарлылык булдыра, инициативалы булырга һәм карарлар кабул итәргә, үзенең фикерләвен һәм хыялын файдаланырга өйрәнә.

Кулланылган кыскартулар исемлеге

МББ (ДО) — мәктәпкәчә белем бирү.
МББО (ДОО) — мәктәпкәчә белем бирү оешмасы.
МКТ (ИКТ) — мәгълүмати-коммуникацион технологияләр.
ТББП (ООП) — Төп белем бирү программасы.
Оешма — Программа буенча мәгариф эшчәнлеген алып баручы оешма, индивидуаль эшмәкәр.
УМК — укыту-методик комплект.
МББ ФДББС — мәктәпкәчә белем бирүнең федераль дәүләт белем бирү стандарты (1155 нче номерлы 2013 ел 17 октябрь приказы)